

บทที่ 3

ระบบเศรษฐกิจของรัฐ เครือข่ายการค้าทางไกล และผลประโยชน์ของชนชั้นนำ (คริสต์ศตวรรษที่ 15-16)

“ระบบเศรษฐกิจ” ในที่นี้ คือความเคลื่อนไหวภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านต่าง ๆ ได้แก่ การผลิต การแลกเปลี่ยน การกระจายทรัพยากร และโดยเฉพาะการบริโภค ช่วงเวลาที่ยุคทองของล้านนาเริ่มส่งสัญญาณนับแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 แล้วนั้น ชัดเจนว่า ได้เกิดระบบเศรษฐกิจที่ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นจากการบรรลุศักยภาพด้านต่าง ๆ ภายใน จนพัฒนาไปสู่ “ระบบเศรษฐกิจของรัฐ” หมายถึงกระบวนการและกลไกต่าง ๆ ที่ทำให้ได้มาซึ่งความมั่งคั่ง หรือผลประโยชน์ส่วนเกิน (Surplus) ของรัฐและชนชั้นนำ ได้แก่ระบบช่วย-แรงงานไพร่ ที่สำคัญคือการผูกขาดสินค้า การค้ากับชนบทที่สูง และการค้าแบบจารีตระหว่างรัฐ รวมถึงการค้าในระบบบรรณาการกับจีนสมัยราชวงศ์หมิง กิจกรรมเหล่านี้ตอบสนองต่อแรงผลักดันจากภายนอก คือการขยายตัวของการค้าระดับภูมิภาค นับแต่ “ยุคแห่งการค้า” (Age of Commerce) ที่ก่อตัวขึ้นราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 แม้จะมีเพียงชนชั้นสูงคือกษัตริย์และขุนนางที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรง แต่ก็เป็นการค้าดูปริมาณสินค้าฟุ่มเฟือย และโดยเฉพาะ “เงินตรา” และ “แร่เงิน” จำนวนมากเข้ามา ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจโดยรวมเมื่อความมั่งคั่งและปริมาณเงินตรานั้นถูกกระจายออกไป

3.1 ระบบช่วย-แรงงาน และการแปรส่วยของป่าให้เป็นสินค้าของรัฐ

การแสวงหารายได้ของชนชั้นนำในล้านนาเป็นสิ่งที่ตรงไปตรงมา เช่นเดียวกับชนชั้นนำในระบบศักดินาทั่วไป คือการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนเกิน (Surplus) จากการเรียกเก็บส่วยและใช้แรงงานจากสามัญชนผู้อยู่ใต้การปกครอง แลกกับการให้ความอุปถัมภ์และปกป้องคุ้มครองความสามารถในการจัดเก็บส่วยและเกณฑ์แรงงานของชนชั้นนำ ด้านหนึ่งจึงเป็นการแสดงอำนาจบารมีทางการปกครอง และอีกด้านหนึ่งก็แสดงถึงความสามารถในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการใช้แรงงานซึ่งเป็นฐานอำนาจทางการเมือง โดยหลักการ “พระญา” (พระญา / ญา)

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2532). “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ: พื้นฐานทางเศรษฐกิจ”. ใน ชาคริต ชุ่มวัฒนะ, และ อุกฤษณ์ ปัทมานันท์. (บรรณาธิการ). *สายธารแห่งความคิด*. กรุงเทพฯ: พิมพ์สว, 29.

หรือ “พระเป็นเจ้าของเจ้า” คำเรียกกษัตริย์ของล้านนา ในฐานะมุขมนตรีสูงสุดในรัฐ ถือว่าทรงเป็นเจ้าของชีวิต “ไพร่” ทั้งทั้งพระราชอาณาจักร² และยังทรงเป็นเจ้าของ “แผ่นดิน” ทั้งทั้งรัฐ³ ดังจารึกล้านนา โดยเฉพาะปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 มีคำเรียกแทนพระนามกษัตริย์ว่า “พระเป็นเจ้าของแผ่นดิน”⁴ “พระเจ้าแผ่นดิน”⁵ “พระเป็นเจ้าของเจ้าแผ่นดิน”⁶ หรือ “มหाराชเจ้าแผ่นดิน”⁷ เป็นต้น “สมุตราช” เอกสารว่าด้วยกฎหมายประเพณีการปกครองของล้านนากีระบุว่า “...แผ่นดินทั้งมวลเป็นของพระญา เขาจึงแต่งข้าวย่วยไรแก่พระญา...”⁸ การที่กษัตริย์ทรงอ้างเป็นเจ้าของแผ่นดิน ทำให้ผู้คนทั้งหลายคือ “ไพร่” ที่ทำกินบนแผ่นดินเสมือนว่าได้พึ่งพาอาศัยกษัตริย์ทำการผลิตหาเลี้ยงชีพ เป็นการอ้างสิทธิสำหรับผู้ปกครองในการเรียกหรือส่วนเกินจากไพร่ ไพร่จึงต้องยอมส่งผลประโยชน์ที่ได้จากการทำกินนั้นให้กับกษัตริย์ในรูปของส่วยไรต่าง ๆ เช่นข้าว หรือผลผลิตอื่น ๆ รวมถึงการถูกเกณฑ์แรงงานเป็นครั้งคราวด้วย

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ กษัตริย์ไม่สามารถทำการปกครอง เรียกเกณฑ์แรงงาน หรือเรียกเก็บส่วนเกิน จาก “ไพร่” ทั้งหมดในแผ่นดิน ด้วยพระองค์เองได้ จึงจำเป็นต้องพึ่งพา “ขุนนาง” ให้ช่วยเหลือเก็บเกี่ยวผลประโยชน์และดูแลปกครอง-กะเกณฑ์ไพร่ ตลอดจนระดมกำลังช่วยเหลือกิจการของกษัตริย์และการทำสงคราม แลกกับการอนุญาตให้บรรดาขุนนางเหล่านั้นสามารถเก็บผลประโยชน์ส่วนหนึ่งจากสัดส่วนทั้งหมดเอาไว้ ตลอดจนใช้แรงงานไพร่ในสังกัดของตนได้ทุกอย่งตราบไคที่ยังแสดงความจงรักภักดี และส่งผลประโยชน์บางส่วนเข้าคลังหลวงตามที่รัฐกำหนด ตลอดจนดูแลปกครองและกะเกณฑ์ไพร่ให้ได้ในยามที่รัฐต้องการกำลังคน ด้วยวิธีนี้แม้รัฐจะไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์และใช้แรงงานจากไพร่ทั้งอาณาจักรได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีวิธีที่มีประสิทธิภาพกว่านี้อีกแล้วในบริบทรัฐศักดินา และโดยเฉพาะบริบทของล้านนาเองที่อำนาจกษัตริย์และประสิทธิภาพการปกครองหัวเมืองค่อนข้างถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขของรัฐบาลในหุบเขากลไกเช่นนี้กลายเป็นช่องทางที่ทำให้ขุนนางสามารถสร้างความมั่งคั่งให้ตนเองได้ ทั้งจากการสะสมแรงงานกำลังคน การสะสมผลผลิต หรือแม้กระทั่งการสะสมรายได้จาก “การค้าระหว่างรัฐ” อีกด้วย

Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

² สรัสวดี อ๋องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 214.

³ เรื่องเดียวกัน, 211.

⁴ จารึก พย.5 วัดป่าเหยง ค.ศ.1483 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 12. ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ. (บรรณาธิการ). (2538). *ประชุมจารึกเมืองพะเยา*. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 103.

⁵ จารึก พย.6 พระเป็นเจ้าเมืองเชียงราช ค.ศ.1493 ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 13-14. เรื่องเดียวกัน, 138.

⁶ จารึก พย.26 วัดอารามป่าน้อย ค.ศ.1494 ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 14. เรื่องเดียวกัน, 149.

⁷ จารึก พย.27 เจ้าสี่หมื่นพยาว(วัดลี) ค.ศ.1495 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 4-5. เรื่องเดียวกัน, 162.

⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ไพร่ด เลิศพิริยภมม, และ วิศิษฐ์ ดีบคำดา. (บรรณาธิการ). (2524). *สมุตราช ประเพณี 6 ประการ*. เชียงใหม่ : ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 6.

3.1.1 “ไพร่” แรงงานของรัฐและชนชั้นนำ

“แรงงาน” ในล้านนายุคจารีต ได้แก่กลุ่มคนที่มีสถานะเป็น “สามัญชน” คือ “ไพร่” (ไฉ่) และ “ข้า” (ฉว-ทาส) ดังกฎหมายมังรายศาสตร์ระบุไว้ว่า “...ไพร่ฟ้าฝูงข้าชุกคน หื้อเขาอยู่ท่าง สร้างไร่นา บ้านสวนกิน อย่าหื้อเอาค่าพันบุราณ สิ้นส่วยไรตามกำลังเขา...”⁹ หมายความว่ากฎหมายได้รับรองให้ “ไพร่ฟ้า” คือราษฎรทั่วไปและ “ฝูงข้า” คือทาสทุกคน มีโอกาสในการใช้แรงงานทำการผลิตเพื่อทำมาหากินเลี้ยงตัวได้อย่างเต็มที่ แต่ขณะเดียวกันก็ต้องมีหน้าที่ในการส่งผลผลิตเป็น “ส่วย” ตามกำหนด แต่ก็ไม่คุ้มครองไม่ให้ “มูลนาย” หรือขุนนางผู้ปกครอง บีบบังคับเอาส่วยเกินกว่ากำลังที่จะทำการผลิตได้

สำหรับ “ไพร่” นับเป็นกำลังแรงงานหลักของรัฐ เนื่องจากเป็นประชากรที่รัฐและมูลนายมีสิทธิเรียกใช้ได้ ต่างจาก “ข้า” หรือทาส ที่ถือเป็นทรัพย์สินส่วนตัว ดังกฎหมายมังรายศาสตร์ระบุให้เฉพาะ “ไพร่” เท่านั้น ที่มีเวลาสลับเปลี่ยนกัน “เอาการเมือง” คือเกณฑ์มาใช้แรงงานในกิจการของรัฐ เช่น ก่อกำแพง ขุดคู ทำถนน สร้างเหมืองฝาย หรือเข้าเวรดูแลความเรียบร้อยบ้านเมืองในยามสงบ และเป็นกองกำลังทหารในยามสงคราม หรือแม้แต่สลับกันมาทำงานรับใช้มูลนายของตน สลับกับ “...อยู่สร้างเมืองเหมืองฝายไร่นาที่คืน...”¹⁰ คือทำมาหากินเลี้ยงชีพและช่วยเหลือในกิจการชุมชนซึ่งไม่ถือว่าเป็นกิจการของรัฐ ปกติตามจารีตไพร่จะถูกกำหนดให้ทำงานหลวง 10 วัน และกลับไปสร้างเหมืองฝายไร่นาเรียกสวน 10 วัน¹¹ เกี่ยวกับ “ระบบไพร่” ในสมัยราชวงศ์มังราย ที่แล้วมา ยังไม่มีการศึกษาอย่างชัดเจน แต่ตามหลักฐาน ล้านนาเรียกรวมทั้งไพร่หลวงและไพร่สมว่า “ไพร่เมือง” หมายถึงไพร่ที่มีหน้าที่ “เอาการเมือง” หรือ “ทำราชการ” คือถูกเรียกเกณฑ์มาใช้แรงงานให้แก่รัฐและมูลนายของตน

ในล้านนา “ไพร่เมือง” ที่สังกัดรัฐหรือขึ้นตรงต่อกษัตริย์ ซึ่งเทียบได้กับ “ไพร่หลวง” น่าจะมีเพียงส่วนน้อยเนื่องจากกษัตริย์มีพระราชอำนาจค่อนข้างจำกัด แม้ในหลักการจะทรงเป็นมูลนายสูงสุด แต่ดังที่กล่าวไปแล้วว่าในทางปฏิบัติ ทรงต้องอาศัยขุนนางในการปกครองไพร่ ไพร่หลวงจริง ๆ จึงมีเพียงไพร่ที่อาศัยอยู่ในปริมณฑลของราชธานี ขณะที่ “ไพร่เมือง” ในหัวเมืองอื่น ๆ น่าจะมีฐานะเทียบได้กับ “ไพร่สม” ที่ขึ้นตรงในทางปกครองต่อมูลนายในท้องถิ่นของตน เมื่อกษัตริย์ทรงต้องการกำลังคนเหล่านั้น เช่นในยามศึกสงคราม จะไม่สามารถเรียกเกณฑ์ไพร่เหล่านั้นโดยตรงได้ แต่จะทรงเรียกกระดมพลผ่านมูลนาย เพื่อให้มูลนายระดมไพร่ในสังกัดของตนอีกชั้นหนึ่ง เช่นนี้เป็นต้น

⁹ สมหมาย เปรมจิต. (ปวีรบรรด). (2518). *มังรายศาสตร์ ภาคปวีรบรรด ลำดับที่ 1 (ฉบับวัดหมื่นเงินกอง)*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 1-2.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 3.

¹¹ ประเสริฐ ณ นคร. (2514). *มังรายศาสตร์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลียงเชียงเจริญ, 5.

ไพร่อีกประเภทหนึ่งได้แก่ “ไพร่ส่วย” เป็นไพร่ที่มีหน้าที่จัดเก็บทรัพยากรผลผลิตซึ่งเป็นที่ต้องการของรัฐ มักเป็นไพร่ที่อยู่ห่างไกลไปจากเขตเมือง โดยเฉพาะกลุ่มคนบนที่สูง เช่น ชาวลัวะ-ชาวยาง (กะเหรี่ยง) สรีสวัสดิ์ อ่องสกุล เสนอว่าในล้านนา กลุ่มไพร่ประเภทนี้จะมีจำนวนมาก¹² เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่การเดินทางติดต่อยากลำบาก และอำนาจรัฐที่จำกัด ทำให้รัฐได้รับประโยชน์จากการเรียกไร่ส่วยผลผลิตจากกลุ่มไพร่ที่อยู่ตามชนบทหรือพื้นที่ห่างไกลออกไปจากศูนย์กลางรัฐมากกว่าการบังคับกะเกณฑ์เอาแรงงานไพร่เหล่านี้โดยตรง “ไพร่ส่วย” จึงนับเป็นส่วนสำคัญที่สร้างรายได้ให้แก่รัฐ ขณะเดียวกันอาจเป็นพวกที่มีความจำเป็นต้องพึ่งพาบางสิ่งจากรัฐหรือตลาดในเมือง เช่นกลุ่มคนบนที่สูง ที่ปลูกข้าวไม่พอกิน แต่มีศักยภาพในการผลิตทรัพยากรบางอย่าง และเก็บเกี่ยวของป่าซึ่งเป็นที่ต้องการใน “การค้าของรัฐ” ทำให้ไพร่ส่วยยินดีส่งผลผลิตที่ถูกกำหนดเหล่านั้นให้รัฐ

นอกจากนั้น มีความเป็นไปได้ ที่นอกจากรัฐจะได้รับผลผลิตส่วยโดยตรง รัฐน่าจะยินดีรับซื้อผลผลิตโดยเฉพาะของป่าในระบบผูกขาด โดยแลกเปลี่ยนเงินหรือผลผลิตกับกลุ่มไพร่ส่วยด้วยราคาขั้นต่ำ ซึ่งจะได้อีกต่อไป เนื่องจากไพร่ส่วยเป็นกลุ่มคนที่มีหน้าที่ส่งผลผลิตให้แก่รัฐเพียงอย่างเดียว โดยไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน จึงน่าจะมีเวลาและโอกาสทำการผลิตและเก็บเกี่ยวทรัพยากรให้รัฐได้มากกว่าไพร่เมือง อีกทั้งเนื่องจากไพร่ส่วยไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน จึงต้องเสีย “ค่าคาน” คือจ่ายเงินตราแทนการถูกเกณฑ์ กลายเป็นผลประโยชน์ที่รัฐและมูลนายได้รับจากไพร่ส่วยอีกทางหนึ่งด้วย

หลักฐานที่ค่อนข้างชัดเจนเกี่ยวกับการจัดเก็บส่วยจาก “ไพร่ส่วย” ปรากฏในพิบสาฉบับหนึ่งจากวัดสันป่าเลียง ซึ่งถูกคัดลอกไว้ราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายในมีเนื้อหาหลายเรื่อง บางเรื่องบันทึกย้อนกลับไปไม่น้อยกว่าคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 ข้อความตอนหนึ่ง ระบุ ปี ค.ศ.1784 มีลักษณะเป็นการที่เจ้านายในราชสำนักเชียงใหม่ร่วมกันออกกฎคุ้มครอง “ลัวะส่วยเขา” คือชุมชนของชาวลัวะที่เป็น “ไพร่ส่วย” นับจำนวนได้ 12 “ตอ”¹³ ด้วยกัน ที่อาศัยในอาณาบริเวณปริมณฑลของเมืองเชียงใหม่ไม่ให้ถูกใช้งานอื่น นอกจาก “เก็บส่วยรวมเขา” คือส่งส่วยทั้งที่เป็นผลผลิตและเงินตราให้เมืองเชียงใหม่เท่านั้น โดยมีกำหนดให้ส่งส่วยในช่วงต้นเดือน 3 ถึงเดือน 4 ของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงฤดูหนาว¹⁴

ในเอกสารฉบับนี้ ยังกล่าวถึงรายการผลผลิตที่ไพร่ส่วยชาวลัวะต้องจัดส่งให้รัฐซึ่งมีความหลากหลายมาก เช่น เหล็ก ยางาง (ยารักษาโรค) ฝ้าย ข้าวสาร เกลือ พริก ปอ พักทอง ดอกเอื้องแฉะ อีกทั้งต้องเสีย “ค่าคาน” คือเสียเงินตรา แทนการถูกเกณฑ์ไป “เอาการเมือง” หรือใช้แรงงานให้รัฐ

¹² สรีสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2559). *พินิจหลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา*. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 93.

¹³ “ตอ” หมายถึง หน่วยจัดตั้งทางสังคมขององค์กรที่ทำการผลิต ครอบคลุมเขตเพิ่มเติมใน พรพิไล เลิศวิชา, สุพชัย เมธิน, และ นนธชัย นามเทพ. (2552). *เชียงใหม่-ลำพูน เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม พลวัตและพัฒนาการ*. เชียงใหม่: ธารปัญญา, 23.

¹⁴ สรีสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2559). *พินิจหลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา*, 109-112.

(ตารางที่ 3.1, หน้า 108) สรัสวดี เสนอว่า การเสีย “ค่าคาน” นี้ แสดงว่าพวกลัวะไม่ได้ถูกรัฐเกณฑ์แรงงาน จึงกล่าวได้ว่าชาวลัวะเหล่านี้มีสถานะเป็น “ไพร่ส่วย” อย่างแท้จริง¹⁵ ข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า รัฐได้ผลประโยชน์จากไพร่ส่วยถึงสองทาง ทางแรกคือ “เงินค่าคาน” หรือเงินค่าแทนเกณฑ์ เห็นได้ว่า หากรัฐสามารถเก็บค่าคานดังกล่าวได้ตามจำนวนที่ระบุไว้จริง ในปีหนึ่ง เชียงใหม่จะมีรายได้ จาก “ต่อลัวะ” 12 แห่ง มากถึง 4,500 เงิน¹⁶ ส่วนทางที่สอง คือ “ผลผลิตพื้นเมือง” ที่นำมาใช้อุปโภค-บริโภคโดยตรง หรืออาจถูกนำมาแปรเป็น “สินค้า” ใน “การค้าของรัฐ” อันเป็นส่วนสำคัญที่สร้างความมั่งคั่งให้รัฐและชนชั้นนำของล้านนาอีกทางหนึ่ง ซึ่งจะได้กล่าวอย่างละเอียดต่อไปข้างหน้า

ทั้งนี้ แม้หลักฐานดังกล่าวจะถูกบันทึกขึ้นหลังสิ้นสมัยราชวงศ์มังรายมานานแล้วนับศตวรรษ หากแต่ก็เป็นไปได้ว่า นี่เป็นธรรมเนียมเก่าแก่ของรัฐในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์-ทรัพยากร ที่สืบทอดกันมาในกลุ่มชนชั้นนำในเขตเชียงใหม่ ดังปรากฏข้อความที่อ้างว่า ข้อกำหนดเกี่ยวกับลัวะนี้เป็นโบราณราชประเพณีของเหล่าบรรพบุรุษที่ว่า “...ไว้หื้อเขาทั้งหลายได้เก็บส่วยรวมเข้ามาใส่ในราชโกฏิพระองค์เราชุนำปี อย่าหื้อขาดตามโบราณแห่งทั่วพญาทั้งหลาย อันเป็นมาแล้วแต่ก่อนบ่หื้อหาย...”¹⁷ อีกทั้งมีบางตอนที่บันทึกนี้อ้างถึง “หลายไม้” หรือราชโองการที่จารึกบนแผ่นไม้รับรองสถานะ “ไพร่ส่วย” ของชุมชนชาวลัวะ ที่ตราขึ้นในปี ค.ศ.1610 หลังจากล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า เพียง 52 ปี แสดงว่าธรรมเนียมนี้มีการสืบทอดมาก่อนหน้านี้แล้วอย่างยาวนาน มิได้เพิ่งมีการบัญญัติขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 สมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนเท่านั้น

นอกจากนี้ บันทึกดังกล่าว เป็นลักษณะของการที่รัฐทำการทบทวนและให้การรับรองต่อ “คลองคอย” หรือ “รีตลัวะ” อันเป็นจารีตธรรมเนียมเก่าแก่ในการส่งส่วย ที่บรรดา “ขุนลัวะ” หัวหน้าชุมชนชาวลัวะซึ่งเป็นไพร่ส่วยเหล่านี้ เคยได้รับมอบหมายนับแต่บรรพบุรุษ ดังว่า “...ในลวทั้งหลายฝูงอันได้แก่ส่วยเสียหานี้ หื้อได้กับตามรีตบเพณี เช่นปุมาย่าแห่งเขาทั้งหลาย...”¹⁸ โดยที่ ธรรมเนียมดังกล่าวล้วนมาจากการรับรองของบรรดา “ขุนลัวะ” หรือหัวหน้าชุมชนชาวลัวะเอง ดังว่า “...ขุนลวะไหว้สาว่วรีตข้าทั้งหลายมีฉนี้แล...”¹⁹ หลักฐานนี้ยิ่งแสดงให้เห็นว่า กลุ่มชาวลัวะ เป็นกลุ่ม “ไพร่ส่วย” ที่สำคัญ และมีบทบาทต่อกลไกการเก็บเกี่ยวทรัพยากรส่วยของป่าให้กับชนชั้นนำเชียงใหม่อย่างยาวนานนับแต่สมัยโบราณ ซึ่งเป็นไปได้ว่าอาจย้อนไปไกลถึงช่วงสมัยราชวงศ์มังราย

¹⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2559). *พินิจหลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา*, 93.

¹⁶ เทียบอัตรา “ตาเบีย” ซึ่งเป็นเงินตราหน่วยย่อยและบอกมูลค่า “ตาเงิน” ที่ 1 เงินโดยเฉลี่ยมีค่า 800-1000 เบี้ย 4,500 เงิน จะมีมูลค่าราว 3,600,000- 4,500,000 เบี้ย นับเป็นมูลค่ามหาศาล เกี่ยวกับเงินตราที่เป็น “เงิน” และ “เบีย” จะได้กล่าวถึงในบทข้างหน้า

¹⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2559). *พินิจหลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา*, 110.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 109.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 111.

ตารางที่ 3.1 แสดงรายละเอียดตัวของ “ลัวะลัวะเขา” แห่งเมืองเชียงใหม่ในปี ค.ศ.1784

ที่	ที่มา	รายการลัวะ	ช่วงส่งลัวะ
1	ลัวะตบ่อเหล็ก	เนื้อ(ลัวะ)เขามี 1,000 เงินดี, ค่าคาน 1,200 (เงิน), ค่าฝากขอกำน้ำฟุย ค่าซั้ง ค่าพับ ค่าสอเสตยอก (รวม) 150 เงินดี, (ถวายเป็นในเค้าสนาม)	รุ่งเดือน 3 งามเดือน 4
2	ลัวะตอพราน	เนื้อเขามี 220 เงินดี, (แสนกำเป็นขุนคอก ภายหลังเป็นพระยาพราน)	รุ่งเดือน 4
3	ลัวะตอสามล้านนอก	เนื้อเขามี 300 เงินคอก, ค่าคาน 1,600 เงินคอก, (ภายหลังลดเหลือ 800 เงินกำ 250), (จิมตอสามล้านใน, สามล้านนอก)	รุ่งเดือน 3 งามเดือน 4
4	ลัวะตอวัต	เนื้อเขามี ฝ้ายเส้น 1,200 (≈ 1.44 กิโลกรัม), ค่าคาน 122 เงินคอก, เข้า(ข้าว)ตอกคอกไม้, (ตอนี้ถวายเป็นให้วัดกิตติ)	
5	(ลัวะตอ)สามล้านใน	เนื้อเขามี 250 (เงิน),	
6	ลัวะตอยาขาง	เนื้อเขามี ฝ้ายเส้น 500 (≈ 600 กรัม), เทียน 5 คู่, ยาขาง 800 ห่อ, ผ้าขาว 1 ห่อ, (ตอนี้ถวายเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่)	
7	ลัวะตอห้องซ้าง	เนื้อเขามี 200 เงินคอก, ค่าคาน 72 (เงิน), (ภายหลังลัวะตอนี้ “ลิวหายดาวยายเสี่ยเสี่ย” ขาดการส่งลัวะเขาไป แล้ว แสนมงคลผู้รับผิดชอบจึงนำเอา มุย(ขวาน)เถียน 1, พร้าเถียน 1, ถงเป้งหน่วย 1 มีลูกเป้ง 4 ลูก, เอาเข้ามาถวายเป็น...)	
8	ลัวะบ้านโตม, บ้านน่อง	เนื้อเขามี 82 เสี่ยวหวี เงินคอก, ค่าคาน 300 เงินคอก, ค่าพับซีกสอเสี่ยว, (ตอนี้ขึ้นกับพระยาจำบ้าน)	
9	ลัวะบ้านน้อย, บ้านเลิงช่วงกอก	เนื้อเขามี 120 เงินคอก, ค่าคาน 700, ค่าฝากขอกำน้ำฟุย ค่าพับ ค่าสอ (รวม) 70 เงินคอก,	
10	ลัวะสลูบ้านควร (บ้านกวน)	เนื้อเขามี 100 เงินคอก, ค่าคาน 300 (เงิน), ค่าฝาก 100 (เงิน), ค่าซัน (1) เฟือง, ค่าพับ ซีกสอเสี่ยว, หางจำ 10 (เงิน),	
11	ลัวะ 4 บ้าน, บ้านเอน	เนื้อเขามี ดอกเอื้องแซะ 250 ก้าน, (แบ่งเป็น) เข้าเถิงใน(ราชสำนัก) 200 ก้าน, เถิง(เค้า)สนาม 50 ก้าน, ค่าคาน 200 ดอกเงิน, (ถวายเป็นเจ้าเมือง เชียงใหม่)	รดเดือน 4
12	ลัวะบ้านทางคร้ว	เนื้อเขามี เข้า(ข้าว)สาร 120,000 (≈ 144 กิโลกรัม), ภิก(พริก) 1,000 (≈ 1.2 กิโลกรัม), เกลือ 1,000 (≈ 1.2 กิโลกรัม), หมากพิกแก้ว(พิกทอง) 10 ลูก, ปอ 10,000 นึ่ง (≈ 12 กิโลกรัม), ค่าคาน 100 เงินคอก,	

ที่มา : ปรับปรุงข้อมูลจาก สรัสวดี อ๋องสกุล. (2559). *พินิจหลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา*. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนา
ศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 109-112.

นอกจากชาวลัวะแล้ว กลุ่มคนที่มีบทบาทในฐานะ “ไพร่ส่วย” ในล้านนาอีกกลุ่มได้แก่ “ยาง” คือปกาเกอญอ หรือชาวกะเหรี่ยงในปัจจุบัน จากหลักฐานต่าง ๆ โดยเฉพาะประเภทจารึก แสดงให้เห็นว่ามีชุมชนไพร่ส่วยชาวยางที่ถูกกลืนไปให้เป็นข้าวัด จากหลักฐานพบมากในเขตเชียงใหม่-เชียงราย²⁰ ขึ้นไปทางตอนเหนือ และมีมากที่สุด ในเขตเชียงตุง²¹ ชาวยางจึงเป็นประชากรสำคัญของล้านนา อีกกลุ่มหนึ่ง ส่วนใหญ่คงมีสถานะเป็นไพร่ส่วย ทำหน้าที่หาของป่ามาป้อนให้กับรัฐเช่นเดียวกับชาวลัวะ พบว่าในเชียงตุงมีขุนนางตำแหน่ง “พันลัวะยาง” สันนิษฐานว่าเป็นขุนนางที่ทำหน้าที่ดูแลปกครอง หรือคอยติดต่อกับประสานกับทั้งชุมชนชาวลัวะและชาวยาง นอกจากนี้ จากหลักฐานจารึกในเชียงตุงน่าสังเกตว่าที่นาจำนวนไม่น้อยที่ถูกกำหนดให้ส่งผลประโยชน์ให้แก่วัดต่าง ๆ มีชื่อ “ยาง” ปรากฏด้วย เป็นไปได้ว่าชาวยางบางกลุ่มอาจมีบทบาทในการทำงานและเสียดส่วยข้าวด้วยเช่นกัน²²

งานวิจัยของพิพัฒน์ กระจ่างจันทร์ ศึกษาพบว่า จากตำนานเรื่องเล่าของชุมชนชาวลัวะทางด้านตะวันตกของล้านนา มีคำกล่าวที่ว่า “ลัวะลูกอ้าย ไทลูกกลาง ยางลูกหล้า”²³ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม ไท ลัวะ และยาง ซึ่งเป็นประชากรกลุ่มหลักของรัฐล้านนามาแต่โบราณ ตามธรรมเนียมดั้งเดิมของชาวยางแถบนั้น ต้องเสียดส่วยเป็นข้าวและเงิน โดยมีชาวลัวะจากบ้านป่าแป๋ ในเขตอำเภอแม่สะเรียง หรือเมืองยวมใต้สมัยโบราณเป็นผู้ทำหน้าที่เก็บส่วยนำส่งเมืองเชียงใหม่ ดังคำพูดว่า “โกววา ออกะดี” แปลว่า “ดวงข้าวของกะเหรี่ยง” คือการเก็บส่วยจะใช้วิธีให้ชาวลัวะดวงข้าวจากยู้งนางของชาวกะเหรี่ยง ประมาณ 40 ลิตร เพราะถือว่าคนลัวะใกล้ชิดกับคนไทจึงเป็นผู้ทำหน้าที่ดังกล่าว²⁴ ในทางกลับกัน การลำเลียงสินค้าระหว่างรัฐของล้านนา ชาวยางอาจเป็นผู้มีบทบาทลำเลียงสินค้าโดยรับช่วงต่อจากชาวลัวะ เนื่องจากมีชุมชนชาวยาง ทั้งระดับหมู่บ้านและระดับเมืองกระจายทั่วไประหว่างแดนเมืองของล้านนาฟากตะวันตกไปจนถึงรัฐมอญ มี “เมืองธราง” เป็นชุมทางการค้าสำคัญ สะท้อนบทบาทของ “ชาวยาง” หรือ “ชาวกะเหรี่ยง” ทั้งในและนอกบริเวณทลอำนาจรัฐล้านนา ที่มีต่อกระบวนการค้าระหว่างรัฐ ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดต่อไปข้างหน้า

²⁰ เพนซ์, ฮันส์, พรรณเพ็ญ เครือไทย, และ ศรีเลา เกษพรหม. (2540). *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑสถานเชียงใหม่* : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 25, 33.

²¹ พรรณเพ็ญ เครือไทย, และ ศรีเลา เกษพรหม. (2556). *ประชุมจารึกล้านนา เล่มที่ 15 จารึกเมืองเชียงตุง ภาคที่ 1*. เชียงใหม่: คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 23, 57, 113, 129, 157, 191, 209.

²² เรื่องเดียวกัน, 191.

²³ พิพัฒน์ กระจ่างจันทร์. (2556). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาและฟื้นฟูประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์กลุ่มเลอเวีอะและมอญ ภายใต้โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาภาษาและภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: การบูรณาการความรู้จากงานวิจัยท้องถิ่นสู่ความรู้เชิงวิชาการ (สัญญาเลขที่ RDG55H0002) เล่มที่ 1: ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์เลอเวีอะและมอญในประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-ปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 160.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 173.

3.1.2 “ส่วย” รายได้ของรัฐและชนชั้นนำ

ส่วย เป็นรายได้โดยตรงของรัฐ นับเป็นสิ่งที่ “ไพร่” มีพันธะต้องจ่ายให้กับรัฐและมูลนาย ตามกำหนด นอกเหนือจากการถูกเกณฑ์แรงงาน เกี่ยวกับระบบส่วยในล้านนา มีงานศึกษาที่กล่าวถึงแล้วบ้าง เช่นในงานของสร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล²⁵, รัตนาพร เศรษฐกุล²⁶ และ พรพิไล เลิศวิชา²⁷ ส่วนใหญ่เป็นคำอธิบายที่เน้นสมัยจารีตยุคคลาย หรือช่วงเจ้าเจ็ดคน เป็นต้นมาจนถึงช่วงปฏิรูปการปกครอง เนื่องจากพบหลักฐานไม่มากนัก ที่กล่าวถึงส่วยในสมัยราชวงศ์มังรายโดยตรง

อย่างไรก็ตาม อย่างน้อยก็พบได้ว่าสมัยราชวงศ์มังราย มีคำเรียกต่าง ๆ เกี่ยวกับส่วยอยู่แล้ว เช่น ส่วยไร่, ส่วยเขา, ตาเก็น, ตาอ้าย, เป็นต้น พบหลักฐานเก่าแก่ที่กล่าวถึงการจัดเก็บส่วย เช่น ในรัชกาลพระญามังราย ทรงแต่งตั้ง “ลัวะอ้ายฟ้า” ให้เป็นผู้เก็บ “ส่วยเขา” ดังว่า “...ยังมีขุนผู้หนึ่ง ชื่ออ้ายฟ้า พญามังรายเลี้ยงให้เป็นนายหนังสือและเก็บส่วยเขา...”²⁸ หรือ กรณีที่มีการกำหนดขอบเขตผลประโยชน์ของเมืองเชียงแสนในรัชกาลพระญาแสนภู²⁹ และในกรณีรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช ทรงให้หมื่นคำพริ้วโคตรประมินและจัดเก็บส่วยประเภทต่าง ๆ เข้าสู่ท้องพระคลังได้เป็นจำนวนมาก³⁰ เป็นต้น เห็นได้ว่าอย่างน้อยที่สุด จารีตธรรมเนียมการจัดเก็บส่วย คงมีแบบแผนค่อนข้างแน่นอนแล้วนับแต่ในสมัยราชวงศ์มังราย ทั้งนี้การศึกษาเกี่ยวกับส่วยในล้านนา ส่วนใหญ่แม้เป็นหลักฐานชั้นหลัง หรือจากกฎหมายที่ไม่สามารถกำหนดอายุได้แน่ชัด แต่ก็พอจะให้ข้อมูลเชิงเทียบที่ ทำให้เข้าใจได้ว่า แบบแผนการเก็บส่วยในล้านนายุคจารีต โดยเฉพาะช่วงราชวงศ์มังรายนั้น อาจแบ่งได้เป็นสามประเภทหลัก ๆ ได้แก่ ส่วยค่าธรรมเนียม ส่วยการค้า และส่วยผลิต

1) ส่วยค่าธรรมเนียม เทียบได้กับ “ฤชา” เป็นค่าตอบแทนบริการของรัฐ เช่น ค่าธรรมเนียมศาล พบว่าในกระบวนการฟ้องร้องใน “ก่ว่าน” หรือศาลในระบบศักดินาล้านนา จะต้องมีการ “ตั้งเบี้ย” ไว้ก่อนการพิจารณาคดี³¹ หรือในกรณีที่คู่กรณีไม่พอใจการตัดสินของก่ว่าน ต้องการให้มีการรื้อฟื้นคดี จะต้องเสียค่าธรรมเนียมเพื่อขอมาก่ว่าน เป็นจำนวน 1,000 เงิน และทองคำ 200³²

²⁵ สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, 207-252.

²⁶ รัตนาพร เศรษฐกุล. (2552). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน*. เชียงใหม่: ซิลค์เวิร์ม, 119-122.

²⁷ พรพิไล เลิศวิชา. (2552). *เชียงใหม่-ลำพูน เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม พลวัตและพัฒนาการ*. เชียงใหม่: ชารปัญญา, 23-30.

²⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และ เดวิด เค. วัชอาจ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุคส์, 18.

²⁹ สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 88-90.

³⁰ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 104.

³¹ ประเสริฐ ณ นคร. (2524). *มังรายศาสตร์(ฉบับนอจดอง)*. เชียงใหม่: ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาไทย วิทยาลัยครู เชียงใหม่, 6.

³² เรื่องเดียวกัน, 66.

ทั้งนี้ผู้ نقدชี้ขึ้นสู่กว่าวันอาจมีสิ่งตอบแทนที่เรียกว่า “ของฝาก” หรือ “เสตคุณ” ให้กับขุนนางมูลนาย เพื่อนำคดีขึ้นพิจารณาในวัน³³ มีกฎหมายที่ยกตัวอย่างการนำสัตว์มาเป็นของฝากให้ผู้พิจารณาคดี³⁴ เป็นต้น อย่างไรก็ตามจารีตธรรมเนียมการปกครอง ก็ได้ตัดเดือนขุนนางผู้ทำหน้าที่พิจารณาคดีความไม่ให้ตัดสินโดยเห็นแก่ของฝาก³⁵ หรือสินบน³⁶ นอกจากนี้ในกระบวนการศาล ยังมีรายได้จากการ “ผ่าสินไหม” คือค่าปรับไหมที่ได้มาจะถูกนำมาแบ่ง ให้เป็นค่าชดเชยแก่คู่กรณีหรือผู้เสียหายส่วนหนึ่ง แบ่ง “เข้าเหล้า” (ห้องพระคลัง) ส่วนหนึ่ง และแบ่งเป็นค่าตอบแทนให้คณะขุนนางที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีตามสัดส่วนด้วยส่วนหนึ่ง หลักฐานการแบ่งสินไหมและสินใช้ที่ชัดเจนปรากฏในรัชกาลพระเมืองแก้ว ซึ่งแสดงให้เห็นว่าส่วยค่าธรรมเนียมนี้เป็นผลประโยชน์ของรัฐและชนชั้นนำโดยตรง³⁷

ค่าธรรมเนียมอีกกรณีหนึ่งคือหากไพร่ไม่พอใจเจ้าตอ(มูลนายผู้เก็บส่วย)หรือมูลนายต้นสังกัดสามารถร้องขอเปลี่ยนเจ้าตอ-มูลนายใหม่ได้ แต่จะต้องเสียค่าธรรมเนียมด้วยอัตราสูงมาก พบว่าในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ค่าธรรมเนียมเปลี่ยนเจ้าตอหรือสังกัดมูลนายผู้เก็บรวบรวมส่วยจากชาวไร่ที่เป็นไพร่ส่วย สังกัดเมืองเชียงใหม่ถูกกำหนดไว้ถึง 3,000 เงินเชียง³⁸ สูดท้ายคือ “ค่าคาน” หรือส่วยแทนเกณฑ์ เป็นเงินตราที่เก็บจากไพร่ที่ไม่สามารถไปเกณฑ์แรงงานให้กับมูลนายได้ เช่นบรรดาไพร่ส่วยที่อยู่อาศัยห่างไกลออกไปจากเขตเมือง นอกจากส่งส่วยผลผลิตแล้ว ต้องจ่ายส่วยค่าคานนี้ด้วย

2) ส่วยการค้า อาจเทียบได้กับ “อากร” และ “ขนอน” หรือ “จังกอบ” ได้แก่ การเก็บส่วยเป็นเงินตรา หรือสิ่งของ ที่ชักเอาจากผลผลิตที่จะถูกนำไป “ค้าขาย” ตามสัดส่วนที่กำหนด พบหลักฐานเก่าสุดในกฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง อ้างถึงคำสอนที่ท้าวลาวเม็งใช้สั่งสอนพระญามังราย มีข้อหนึ่งระบุว่า “...เจ้าอ่อนน้อยพ่อจูงไขประคองเมืองหื้อกว้าง หื้อไพร่ยุท่างค้าขาย กอบเงินหาบเอา 20 เบี้ย เรียกล้าวต่างเอาตามกำลังเขา...”³⁹ เป็นการแนะนำให้สนับสนุนไพร่ให้ทำการค้าขาย และระบุสัดส่วนการเก็บส่วยการค้า โดยทางบกให้เก็บส่วย 20 เบี้ย ต่อสินค้า 1 หาบ (ประมาณ 60 กิโลกรัม) ส่วนทางน้ำ ให้เก็บตามขนาดความจุของเรือ ขณะที่พื้นเมืองเชียงแสนกล่าวถึง เมื่อราว

³³ สุรสิงห์สารวม ฉิมพะเนา. (ปวิวรรต). (2528). *คลองเจือแห่งพระเจ้ากือนา*. กรุงเทพฯ: สุกัญญา, 9.

³⁴ ราชบัณฑิตยสถาน. (2551). *ธรรมศาสตร์ปกม : จากด้วยแบ่งแก้วตระกูล ผัวเมียพ่อแม่ลูก กฎหมายโบราณล้านนาว่าด้วยครอบครัวและมรดก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 84.

³⁵ สมหมาย เปรมจิตต์. (2518). *ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่*. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 40.

³⁶ อานันท์ กาญจนพันธุ์, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และศรีชน คำแปง. (2528). *กฎหมายโบราณธรรมศาสตร์หลวงคลองตักคำ : ต้นฉบับวัดปากทอง อ. สารภี เชียงใหม่*. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ; ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 39.

³⁷ ประเสริฐ ณ นคร. (2524). *มังรายศาสตร์(ฉบับนอตอง)*, 64-66.

³⁸ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (2559). *พินิจหลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา*, 109.

³⁹ สมหมาย เปรมจิตต์. (ปวิวรรต). (2518). *มังรายศาสตร์ ภาคปวิวรรต ลำดับที่ 1 (ฉบับวัดหมื่นเงินกอง)*, 2.

คริสต์ศตวรรษที่ 13-14 ได้มีการกำหนด “ช่วยเหลือ” ให้เป็นผลประโยชน์แก่วัดป่าสักในเชียงใหม่ เช่น ระบุว่า พ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในเขตวัด หากเป็นพ่อค้าเกวียนให้เสียส่วย 200 เบี้ย ต่อเกวียน 1 เล่ม พ่อค้า วัวต่าง ให้เสียส่วย 30 เบี้ยต่อวัวต่าง 1 ตัว และ พ่อค้าหาบ ให้เสียส่วย 15 เบี้ยต่อคนหาบสินค้า 1 คน⁴⁰ ผลประโยชน์เหล่านี้เดิมคงเป็นของรัฐมาก่อนจึงยกให้กับวัด ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าสัดส่วนการเสียส่วย การค้าที่ยกให้วัด เช่นกรณีวัดป่าสักนี้ น่าจะเทียบเคียงได้กับธรรมเนียมการเก็บส่วยการค้าโดยทั่วไป ของรัฐในช่วงเวลานั้นด้วย ทั้งนี้ พบว่าในล้านนามักจะมีการเก็บส่วยค่าผ่านทางจากไพร่ที่สัญจร-ค้าขาย ทั้งทางบกและทางน้ำ ตามด่านที่เป็น “แดนเมือง” หรือรอยต่อระหว่างเมืองต่าง ๆ หรือด่านบริเวณ คราว หรือ ปางยัง ซึ่งเป็นจุดพักระยะระหว่างเดินทางในช่วง 1 วัน มีเจ้าหน้าที่ประจำด่านเรียกว่า “นาย อ้าย” หรือ “นายเกิน” บางครั้งเรียกส่วยประเภทนี้ว่า “ตาอ้าย” หรือ “ตาเกิน” พบว่าในกฎหมายจารีตมี บทลงโทษกรณีที่มีผู้พยายามหลบเลี่ยงด่าน⁴¹ และปลอมแปลงเอกสารเพื่อผ่านด่านเก็บส่วยเกิน⁴² ด้วย

นอกจากนี้บริเวณพื้นที่ “กาด” หรือ “ลี” บางครั้งเรียกรวมกันว่า “กาดลี” หมายถึงตลาด (Marketplace) ยังเป็นแหล่งผลประโยชน์จากส่วยประเภทนี้เป็นหลัก เมืองระดับต่างๆ ในล้านนามักมี กาดเป็นองค์ประกอบหลักเสมอ กษัตริย์หรือเจ้าเมืองให้ความสำคัญอย่างมากต่อกาดประจำเมือง เช่น พระญามังรายโปรดให้สร้างกาดพร้อมกับเมื่อแรกตั้งเวียงกุมกามและเวียงเชียงใหม่ ทั้งข้อความใน ตำนานแสดงให้เห็นว่าพระองค์โปรดเสด็จไปยังกาดประจำเมือง⁴³ นอกจากนี้ยังมีการตรากฎหมาย คุ้มครองพื้นที่กาด ดังปรากฏในมังรายศาสตร์ว่าผู้ที่ “ม้าง” คือทำลาย “กาดลี” จะต้องถูกปรับไหม⁴⁴ เพราะผลประโยชน์ที่ได้จากส่วยการค้านั้นสามารถเก็บเกี่ยวได้โดยตรงจากกาด ดังพื้นเมืองน่าน กล่าวถึงสิทธิของ “ข้าตออาร์กษ” ที่ “เข้ากาดก็บเสียไร ไปค้าบเสียเกิน”⁴⁵ สะท้อนว่าโดยปกติการ “เข้า กาด” จะต้องเสีย “ส่วยไร” และการเดินทางค้าขายจะต้องเสีย “ส่วยตาเกิน” ตลอดจน “คลองเมืองสิบ ลี” จารีตการปกครองและขนบธรรมเนียมประเพณีของสิบสองพันนาที่สืบทอดมาแต่โบราณ กำหนด ไว้ว่าเจ้าเมืองควรแต่งตั้ง “เจ้ากาด” และ “นายมอก” ไว้สำหรับเก็บ “ส่วยไร” ในกาดในลี⁴⁶ เป็นต้น

⁴⁰ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงใหม่*, 187-188.

⁴¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และศรีธนะ คำแปง. (2526). *กฎหมายวัดกาศา : ต้นฉบับวัดกาศา อำเภอแม่จัน เชียงราย*. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 42.

⁴² พิธิณย์ ไชยแสงสุขกุล, และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2532). *กฎหมายล้านนาโบราณ วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและเนื้อหา บทบัญญัติที่จารในใบลาน ภาคที่ 3 เล่มที่ 4*. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 1090-1091.

⁴³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (ปริวรรต). (2527). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 33-46.

⁴⁴ ประเสริฐ ณ นคร. (2524). *มังรายศาสตร์(ฉบับนอต่อ)*, 63.

⁴⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2539). *พื้นเมืองล้านนาฉบับวัดพระเกิด*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์, 67.

⁴⁶ เข้มหมำยกุล หน่อคำ. (2529). *ริตบ้าน 12 คลองเมือง 14: การปกครองและขนบประเพณีสิบสองพันนา*. ทวี สว่างปัญญางกูร. (ปริวรรตจากเอกสารอักษรไทลื้อ). ม.ป.ท.: ม.ป.พ., 3.

3) ส่วนจากผลผลิต นับเป็นผลประโยชน์หลักอีกประเภทหนึ่งของรัฐและขุนนางมูลนาย ในระบบศักดินา เป็นการเรียกเก็บผลประโยชน์เป็นผลผลิตส่วนเกินจากสิ่งที่ไม่ใช่การผลิตหรือหา มาได้ โดยมากชุมชนใดผลิตหรือแสวงหาทรัพยากรใดได้ก็ต้องเสียสิ่งนั้นเป็นค่า หรือมิเช่นนั้นก็ต้อง เสียเป็นเงินตราตามมูลค่าสิ่งของทรัพยากรหรือสินค้าเหล่านั้น ส่วนที่ได้จากผลผลิตโดยมากได้แก่ ข้าว พืชผลทางการเกษตร-ปศุสัตว์ ของใช้ งานหัตถกรรมต่าง ๆ และ สินค้าของป่า

ประการแรก “ช่วยข้าว” นับเป็นผลผลิตพื้นฐานของรัฐ เนื่องจากล้านนาเป็นสังคม เกษตรกรรม⁴⁷ ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวนา และข้าวเป็นอาหารหลักในการดำรงชีพ รัฐจึงเก็บเกี่ยว ข้าวเพื่อใช้เลี้ยงไพร่พล ดังพบว่าจะมีการสร้างยุ้งฉางและมีการตั้งขุนนางดูแลงข้าวประจำ เมือง⁴⁸ และมีขุนนางตำแหน่ง หมื่นข้าว แสนข้าว⁴⁹ ทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดเก็บช่วยข้าวโดยเฉพาะ

การจัดเก็บผลประโยชน์ประเภท “ช่วยข้าว” หรือ “ค่านา” พบว่ามีธรรมเนียมกำหนดสัดส่วน ตามปริมาณข้าวเชื้อที่จะใช้ปลูก ดังว่า “ไร่ 1 หลัง เสียข้าวเชื้องหนึ่ง ดังอัน เขา 1,000 เบี้ย”⁵⁰ หมายถึงผู้ใช้ข้าวเชื้อ 1 กระบุง ต่อการปลูกข้าวในนา 1 ไร่ ต้องเสียช่วยเป็นเงิน 1,000 เบี้ย⁵¹ ธรรมเนียม การเสียช่วยข้าวเป็นเงินตราดังกล่าวพบในพื้นที่เมืองเชียงแสน คราขึ้นใน ค.ศ.1757 สมัยพม่าปกครอง อย่างไรก็ตาม เป็นไปได้อย่างมากว่าธรรมเนียมการเสียช่วยข้าว-ค่านา เป็นเงิน “ตาเบี้ย” ดังกล่าว น่าจะ มีมาอย่างยาวนานนับแต่สมัยราชวงศ์มังรายแล้ว เนื่องจากจารึกล้านนาจำนวนหลายหลัก อายุระหว่าง คริสต์ศตวรรษที่ 15-16 ก็ได้ระบุรายละเอียดการกัลปนาผลประโยชน์ให้แก่ศาสนาจากช่วยข้าวเป็น เงิน “ตาเบี้ย” ด้วยเช่นกัน ซึ่งน่าจะเป็นธรรมเนียมในลักษณะเดียวกับการจัดเก็บช่วยภาษีให้กับรัฐด้วย

ตัวอย่างเช่น จารึกพระสุวรรณมหาวิหาร เมืองพะเยา หรือจารึกกษัตริย์ราชวงศ์มังราย (ลพ.9) ค.ศ.1411 ระบุรายละเอียดว่า “...ให้นาแก้ววัด 21,685 ข้าว ผิดจะนับข้าวเป็นค่าว่าได้ 4,686,000 เบี้ย ...”⁵² แปลความได้ว่า มีการถวายผลประโยชน์จากที่นาให้แก้ววัด เป็นนาขนาดที่ใช้ข้าวเชื้องรวมทั้งหมด 21,685 น้ำหนักดวงข้าวสำหรับใช้ในการเพาะปลูก ซึ่ง “นับข้าวเป็นค่า” คือคำนวณเป็นอัตราค่าภาษี ได้ปีละ 4,686,000 เบี้ย จารึกวัดบ้านยางหมากม่วง เมืองออย (ปัจจุบันอยู่ในเขต อ.พาน จ.เชียงราย)

⁴⁷ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, 211.

⁴⁸ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน*, 89.

⁴⁹ เพนซ์, ฮันส์, ศรีเลา เกษพรหม, และ อภิรติ เดชะศิริวรรณ. (2549). *ดรชนิจารึกล้านนา ภาค 1 ชื่อและตำแหน่งบุคคล*. เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 13-14.

⁵⁰ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน*, 184.

⁵¹ ศรีเลา เกษพรหม. (2541). *ลัวะเยาะไร่ ไทไสนา*. เชียงใหม่: มิ่งเมือง, 6.

⁵² เพนซ์, ฮันส์, และ ศรีเลา เกษพรหม. (2546). *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 6 จารึกในพิธีอภิเษกเจ้าเชียงใหม่* ภาคที่ 2. เชียงใหม่ : คลังข้อมูลจารึกล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 69.

ค.ศ.1479 ระบุรายละเอียดว่า “...หื้อนา 20 เข้า 5,000 เป็นจ้งหันพระเจ้ากับชาววัด...”⁵³ แปลความได้ว่า มีการถวายผลประโยชน์จากที่นาขนาดที่ใช้ข้าวเชื้อ 20 น้ำหนักดวงข้าว มูลค่าอัตรากาษี ปีละ 5,000 เบี้ย ให้เป็นค่าจ้งหันพระพุทธรูปและผู้อาศัยในวัด และสุดท้าย ตัวอย่างจาก จารึกวัดหนองขวาง เมือง ออย ค.ศ.1513 ระบุว่า “...นา 30 ข้าว ค่า 9,000 เบี้ย...”⁵⁴ หมายถึงถวายผลประโยชน์จากนาขนาดที่ใช้ ข้าวเชื้อ 30 น้ำหนักดวงข้าว อัตรากาษี ปีละ 9,000 เบี้ย เป็นต้น

จากตัวอย่าง “ค่าข้าว” หรือ “ค่านา” คือส่วยข้าวที่เก็บเป็นเงิน “ตาเบีย” จากจารึกทั้งสามหลัก พิจารณาแล้วพบว่า ระหว่างต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 การทำนาโดยทั่วไป จะต้องเสียส่วยเป็น เงิน “ตาเบีย” โดยเฉลี่ยประมาณ 200-300 เบี้ย ต่อการปลูกข้าวที่ต้องใช้ข้าวเชื้อ อย่างน้อย 1 น้ำหนักดวงข้าว อีกทั้งน่าจะสังเกตว่า หากข้าวเชื้อ 1 น้ำหนักดวง ข้าวในสมัยราชวงศ์มังราย มีค่าเท่ากับข้าวเชื้อ 1 กระบุง ที่ปรากฏในระเบียบการจัดเก็บส่วยข้าวในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 สมัย พม่าปกครองดังกล่าวไปข้างต้น แสดงว่าเกือบสองศตวรรษหลังสิ้นราชวงศ์มังราย อัตราการจัดเก็บ ส่วยข้าวในล้านนาเพิ่มสูงขึ้นไม่น้อยกว่าสามเท่า คือจาก 200-300 เบี้ย เป็น 1,000 เบี้ย

ทั้งนี้ ข้าวยังเป็นค่าตอบแทนของมูลนายขุนนางในการรับราชการ ดังระบบ “นาขุมการเมือง” เรียกสั้น ๆ ว่า “นาขุม” นับเป็นทรัพย์สินของรัฐ (State Properties) ที่กษัตริย์พระราชทานกรรมสิทธิ์ ให้ขุนนางเก็บเกี่ยวผลผลิต หรือผลประโยชน์เป็นค่าเช่าได้ ขุนนางที่ได้รับพระราชทานนาขุมเรียกว่า “เจ้าขุม” ไม่มีกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของในที่ดินนั้น ไม่สามารถขาย กัลปนาที่นาขุมให้ศาสนา หรือ ตกทอดเป็นมรดกได้ เมื่อถูกโยกย้าย ถูกลงโทษ “ถอดนา” ตาย หรือแม้แต่ไม่ยอมให้ผู้อื่นเข้าทำประโยชน์ เพื่อเก็บเอาค่านา ที่นาขุมต้องถูกยึดกลับไปเป็นของหลวง เนื่องจากรัฐต้องการให้มีการทำประโยชน์ บนที่ดินให้มากที่สุดเพื่อประโยชน์ในการเก็บส่วยจากผลผลิต⁵⁵ กฎหมายจารีตกำหนดให้ไพร่ที่ขอเช่า ทำกินในที่นาขุม ต้องจ่าย “ค่านา” แก่เจ้าขุม 2 เงิน⁵⁶ และกำหนดให้แบ่งจ่ายเป็น 2 งวด งวดแรกให้ ชำระเมื่อต้นข้าวโตพอสมควร งวดสุดท้ายชำระเมื่อเก็บเกี่ยว⁵⁷ ทั้งนี้เพื่อลดภาระการจ่ายส่วยให้กับไพร่

⁵³ เพนซ์, ฮันส์, และ คณะ. (2540). *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 1 จารึกในพิพิธภัณฑสถานฯ เชียงแสน.*, 25.

⁵⁴ ประเสริฐ ณ นคร, และคณะ. (2534). *จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1 จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร่.* กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน, 99.

⁵⁵ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา.*, 211-212.

⁵⁶ อานันท์ กาญจนพันธุ์, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และศรีชน คำแปง. (2527). *หนังสืออนุโลมญาณกฎหมายโบราณ : ต้นฉบับวัดล้อม แรด อ. เถิน ลำปาง ; และ, หัตถกัมมวินิจัยบาฬีฎีการวมสมมุติราช : ต้นฉบับวัดศรี โคมคำ อ. เมือง พะเยา. เชียงใหม่ : คณะ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ; ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนา วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 63.*

⁵⁷ ศรีชน คำแปง. (ปริวรรต). (2529). *มังรายศาสตร์ฉบับวัด ไชยสถาน : ต้นฉบับวัด ไชยสถาน อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเชียงใหม่, 62.*

อนึ่ง แม้จะเข้าใจได้ว่าการเสียด่วยข้าวเป็น “ผลผลิต” ควรเป็นสิ่งปกติในยุคจารีต แต่ในสมัย ราชวงศ์มังรายกลับยังไม่พบหลักฐานโดยตรง อาจเนื่องด้วยการเก็บส่วยข้าวนั้นเป็นที่รับรู้โดยทั่วไป จึงแทบไม่มีการบันทึกเอาไว้ มีเพียงหลักฐานเกี่ยวกับการตั้งฉางหลวงและขุนนางดูแลฉางข้าวประจำ เมือง ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐมีนโยบายรวบรวมข้าวมาเก็บไว้เป็นของหลวง อาจเพื่อใช้เป็นเสบียงใน ยามสงครามหรือแจกจ่ายยามขาดแคลน ซึ่งข้าวในฉางหลวงคงมาจากส่วยข้าวตนเอง แต่ในยุคหลังมี หลักฐานชัดเจนว่ามีการเสียด่วยเป็นผลผลิตข้าวอย่างแน่นอน⁵⁸ โดยปกติกฎหมายจารีต ได้กำหนดให้ ในกรณีที่ผู้ไต่ทอนบนที่นาผู้อื่น หากได้ผลผลิตเกินกว่า 10 หาบ (ประมาณ 600 กิโลกรัม) ให้ผลผลิต ตกเป็นของเจ้านา 1 ใน 3 หรือ 1 ใน 5 ของสัดส่วนผลผลิตทั้งหมด แต่หากได้ผลผลิตน้อยกว่า 10 หาบ ให้มอบผลผลิตแก่เจ้าของนาตามสมควร⁵⁹ นอกจากนี้พบว่าจารึกวัดหมื่นลือ เวียงลือ (อ.จุน จ.พะเยา) ค.ศ.1497 ได้ระบุที่นาที่ต้องส่งส่วยให้วัด เช่น “...อันนี้นาวัดหมื่นลือนี้แล...นาตอนกลาง 12 เข้า นา ตอนใต้ 12 เข้า นาสีพันเบี้ยภายในเหนือวัด...”⁶⁰ แสดงให้เห็นว่า การเก็บส่วยค่านาบางแห่ง คงมีทั้งเก็บ เป็นผลผลิต ตามขนาดน้ำนักตวงข้าวเชื่อที่ใช้ปลูก ขณะเดียวกันก็เก็บเป็นเงินตราเบี้ยด้วย

นอกจากข้าวแล้ว ยังมีส่วยผลผลิตอื่น ๆ เช่น พืชสวนต่าง ๆ โดยมากกำหนดสัดส่วนกว้าง ๆ เช่น พื้นที่เมืองเชียงแสนอ้างถึงช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 มีการยกผลประโยชน์ให้วัดดอนแทน โดย กำหนดว่า “ผู้ปลูกสร้างแปลงกิน” ในเขตวัด หากได้ผลผลิตเท่าใดให้แบ่งเป็นสิบส่วน กำหนดเป็น ส่วยให้วัด 1 ส่วน⁶¹ ซึ่งน่าจะเป็นวิธีเดียวกับที่กำหนดสัดส่วนการเสียด่วยให้รัฐเช่นกัน ผลผลิตอื่น ๆ ที่ ไม่ใช่พืชผลก็inghamใช้หลักการเดียวกัน เช่น มีการกำหนดให้ชาวเชียงแสนและชุมชนใกล้เคียงส่งส่วย เป็น “น้ำอ้อย” (น้ำตาลอ้อย) ปริมาตรรวม 12 พัน (ประมาณ 14.4 กิโลกรัม) ทุกเดือน⁶² เป็นต้น สิ่งของ เครื่องใช้งานหัตถกรรมมักเสียด่วยเป็นผลผลิตด้วย เช่น ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 รัชกาลพระญาสาม ฟังแกน ได้กำหนดให้ชาวดอยส่งส่วยผลผลิตให้วัดป่าสัก เมืองเชียงแสน เป็น สาต(เสื่อ) 20 ผืน ฟ้าย 1 หมื่น (ประมาณ 12 กิโลกรัม) และส่วยเครื่องเหล็กต่าง ๆ เช่น เสียม ขวาน พร้า ลิว ฯลฯ อย่างละ 7 เล่ม ทุกปี⁶³ หรือแม้ในยุคหลังก็ยังมีการกำหนดให้ไพร่ส่งส่วยเป็นผลผลิต เช่นมีการกำหนดให้ชาวลัวะ ในเขตเชียงใหม่ ส่งส่วยเป็นฝ้าย เทียน ผ้าขาว ดอกเอื้อง⁶⁴ เป็นต้น

⁵⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, 301.

⁵⁹ ประเสริฐ ฐ นคร. (2524). *มังรายศาสตร์(ฉบับนอต่อ)*, 52.

⁶⁰ ประเสริฐ ฐ นคร, และคณะ. (2534). *จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1 จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยาแพร่*, 212.

⁶¹ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นที่เมืองเชียงแสน*, 101.

⁶² เรื่องเดียวกัน, 189.

⁶³ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นที่เมืองเชียงแสน*, 191-192.

⁶⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2559). *พินิจหลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา*, 111-112.

อย่างไรก็ตามช่วยผลผลิตดั้งที่กล่าวมาล้วนเป็นผลผลิตพื้นฐาน มูลนายอาจนำไปใช้อุปโภค บริโภคและแจกจ่ายให้ข้าทาสบริวารบ้างพอเพื่อใช้เลี้ยงชีพ หรือขายได้ แต่คงไม่สามารถสร้างความ มั่งคั่งจากช่วยประเภทนี้ได้มากนัก เนื่องจากผลผลิตเหล่านี้เป็นผลผลิตที่คนทั่วไปสามารถผลิตเพื่อใช้อุปโภคบริโภคเองได้เสียเป็นส่วนใหญ่ ตลอดจนสามารถซื้อขายได้ทั่วไปจากตลาดแทบทุกระดับ อีกทั้งไม่พบว่าผลผลิตเหล่านี้เป็นที่ต้องการใน “การค้าระหว่างรัฐ” ปรากฏเพียงในรัชกาลพระญาติอานาที่พบว่า “ห่อ” ได้ทวงช่วยจากล้านนา เป็นข้าวจำนวน 9,000 คาน⁶⁵ แต่ก็นับว่าเป็นกรณีพิเศษอย่างมาก เนื่องจากพบเพียงกรณีนี้เป็นกรณีเดียวเท่านั้น นอกจากนี้แล้วไม่พบการค้าขาย หรือส่งบรรณาการด้วย “ผลผลิตพื้นฐาน” ในลักษณะการค้าระหว่างรัฐแต่อย่างใด ส่วนที่จะสร้างความมั่งคั่งให้มูลนายในยุคสมัยนี้คือ “ช่วยสินค้า” โดยเฉพาะ “ของป่า” อันเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศนั่นเอง

3.1.3 “ช่วยของป่า” และ “ระบบการค้าแบบผูกขาด” โดยรัฐ

“ของป่า” หมายถึงเป็นทรัพยากรที่หาได้จากป่า นับว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการสร้างความมั่งคั่งให้ชนชั้นสูงเพราะเป็นที่ต้องการในตลาดต่างประเทศ จึงสามารถแปรช่วยให้เป็นสินค้าในการค้าระหว่างรัฐได้ โดยเฉพาะในภาวะที่บริบทของภูมิภาค ส่งผลให้การค้าระหว่างรัฐเริ่มขยายตัวมากขึ้นนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 14-15 เป็นต้นมา ทำให้สินค้าของป่าเป็นที่ต้องการมากขึ้น รัฐจึงต้องทำทุกวิถีทางในการรวบรวม “สินค้าของป่า” เพื่อใช้อุปโภคการค้าระหว่างรัฐอันเป็นช่องทางที่ทำให้ได้มาซึ่งความมั่งคั่งนั่นเอง ในการได้มาซึ่งสินค้าของป่า ส่วนหนึ่งน่าจะ ได้มาจาก “ไพร่ช่วย” ซึ่งเป็นไพร่ที่ได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน มีหน้าที่เพียงนำช่วยมาส่งมอบให้รัฐและมูลนายตามกำหนดเท่านั้นดังที่ได้กล่าวไปแล้ว เข้าใจว่าช่วยที่ได้รับจากไพร่ช่วยหรือที่รัฐกำหนดให้ไพร่ช่วยหา มาให้ส่วนใหญ่ น่าจะเป็นจำพวก “ช่วยของป่า” ซึ่งรัฐต้องการในการค้ากับต่างประเทศนั่นเอง

ทั้งนี้ “ของป่า” นั้น นอกจากจะได้มาจากการบังคับเอาเป็น “ช่วย” ซึ่งเป็นวิธีที่รัฐบีบบังคับเอาผลผลิตเปล่า ๆ ซึ่งถือเป็นการขูดรีดผลประโยชน์ส่วนเกิน (Surplus) โดยตรง วิธีหนึ่งจากไพร่แล้ว ส่วนหนึ่งคงได้มาจากการ “บังคับซื้อ” ตาม “ระบบการค้าแบบผูกขาด” อีกด้วย โดยการ “ผูกขาดสินค้า” นั้น เป็นการที่รัฐตราข้อกำหนดกฎหมาย ห้ามมิให้ราษฎรเก็บเกี่ยวหรือค้าขายสินค้าที่รัฐผูกขาดเอาไว้เพื่อรัฐจะได้ระดมสินค้านั้น ๆ เพื่อผลประโยชน์ของรัฐหรือมูลนายแต่ฝ่ายเดียว แต่เนื่องจากรัฐไม่อาจบังคับเอาสินค้าเหล่านั้นมาเป็นช่วยได้ทั้งหมดเนื่องจากอาจเสี่ยงต่อการต่อต้าน อีกทั้งโดยธรรมชาติของยุคศักดินา โดยเฉพาะในรัฐล้านนาเอง ที่อำนาจรัฐค่อนข้างจำกัดและกระจัดกระจาย ตัวมูลนายเองก็ไม่มีกำลังคนหรือสามารถบังคับกำลังคนในสังกัดของตนได้มากพอที่จะเก็บเกี่ยวสินค้า

⁶⁵ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (ปริวรรต). (2539). *พื้นเมืองล้านนาฉบับวัดพระเกิด*. 75.

ให้ได้มากที่สุด รัฐและมูลนายจึงต้องใช้วิธีอื่น คือการ “บังคับซื้อ” สินค้าที่ถูกกำหนดให้ผูกขาดเอาไว้ โดยยินยอมจ่ายค่าสินค้านั้นด้วยราคาขั้นต่ำเป็นการตอบแทน ซึ่งอย่างน้อยก็นับเป็นทางเลือกและแรงจูงใจแก่ไพร่เพื่อให้ได้มาซึ่งเงินตราบ้างแม้เพียงเล็กน้อย ในภาวะที่ช่องทางรายได้มาซึ่งเงินตรามีค่อนข้างจำกัด สินค้าที่ได้มาจากวิธีดังกล่าว เรียกได้ว่าเป็น “สินค้าผูกขาด” และ กระบวนการได้มาซึ่งสินค้าผูกขาดโดยการบังคับซื้อเรียกได้ว่าเป็น “การค้าแบบผูกขาด” นั่นเอง

ตำนานต่าง ๆ เช่น เรื่องที่พระญามังราย ทรงให้พรานป่า “ไล่ป่าไล่เนื้อ” บริเวณเชิงดอยสุเทพ จนได้พบชัยภูมิในการสร้างเมืองเชียงใหม่⁶⁶ หรือเรื่องอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น ตำนานเจ้าหลวงคำแดง หรือเจ้าสุวณณคำแดง ทรงล่ากวางคำจากอ่าสงรง(เชียงดาว) ไปจนถึงเชิงดอยสุเทพ⁶⁷ ตำนานเหล่านี้บอกเล่าภายใต้โครงเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และสิทธิธรรมชนชั้นสูง แต่ก็สะท้อนข้อสนเทศบางประการ ที่ว่าบริเวณแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง โดยเฉพาะแถบเชิงเขา อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์ป่า เช่น กวาง ฟานหรือเก้ง ทำเนื้-ทลาย หรือเนื้อทราย เป็นต้น อีกทั้งกิจกรรมการ “ไล่ป่าไล่เนื้อ” คือการล่าสัตว์ขนาดใหญ่ นับเป็นกิจกรรมที่สงวนไว้สำหรับชนชั้นสูงนับแต่สมัยโบราณ การล่าสัตว์ นอกจากจะแสดงถึงอำนาจบารมี และเป็นการแสดงถึงความสามารถด้านการรบของชนชั้นสูงแล้ว ในทางเศรษฐกิจ สัตว์เหล่านี้ ถือได้ว่าเป็น “สินค้าของป่า” และล้วนเป็นที่ต้องการในตลาดระหว่างรัฐในเวลาต่อมา จึงเป็นที่มาของการผูกขาดทรัพยากรบางอย่าง โดยเฉพาะของป่าเอาไว้

ตามกฎหมายจารีต พื้นที่ป่าถือเป็นทรัพย์สินของรัฐห้ามเอกชนถือครอง เช่นเดียวกับที่นาขุม ดังว่า “...คั้งที่ไรรานป่าบางเปนของขุนกับกานเมืองนั้นดีแลหลีตาย...”⁶⁸ โดยปรากฏ “คลองพราน” คือจารีตธรรมเนียมเกี่ยวกับ “พราน” หรือ กิจกรรมหาของป่า ดังบางตอนของคลองพราน ในมังรายศาสตร์ฉบับวัดเชียงมั่นระบุว่า “...ที่นี้จักกล่าว เจ้าพราน มีสินนี้ ผู้ใดประกอบด้วย คลองพราน ท้อแต่งเปงตามคลองพรานเทื่อ เหลี่ยม 110 เงิน, ยาก 52 เงิน, เทียม 32 เงิน, แต่งสินนี้ ชู้ตอรัมไม้ 1 เป็นกว้านแลพรานแต่งได้ชู้ที่แล...”⁶⁹ อธิบายได้ว่า รัฐจะแต่งตั้งมูลนายให้เป็นผู้ดูแลเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ที่เกิดจากป่าโดยตรง เรียกว่า “เจ้าป่า” หรือ “เจ้าพราน” กิจกรรมเกี่ยวกับการหาของป่านอกจากจะเป็นกิจกรรมแสดงสถานภาพตามจารีตของชนชั้นสูงแล้ว ยังนับเป็นกิจกรรมซึ่งเป็นที่มาของรายได้อย่างหนึ่งที่รัฐให้ความสำคัญอย่างเป็นทางการด้วย โดยมีธรรมเนียมการแบ่งสัดส่วนผลประโยชน์จากป่า ได้แก่ การ

⁶⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 41.

⁶⁷ สมหมาย เปรมจิตต์, ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร, อุไร ไชยวงศ์, และสวัสดิ์ ดีใจ. (ปริวรรต). (2537). *ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2-5.

⁶⁸ ประเสริฐ ณ นคร. (ปริวรรต). (2528). *มังรายศาสตร์ฉบับเชียงมั่น ต้นฉบับวัดเชียงมั่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 27.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 34.

แบ่ง “เข้าเหลี่ยม” คือเข้าท้องพระคลัง “ค่าขาย” คือค่าตอบแทนขุนนางมูลนายที่เป็นเจ้าพราน และ “เทียม” สันนิษฐานว่าหมายถึงค่าแทนของป่าที่บังคับซื้อเอาจากไพร่ อีกทั้งขุนนางมูลนายเจ้าพรานยังมีสิทธิ์ตั้ง “ก่ว่านพราน” คือศาลที่พิจารณาคดีเกี่ยวกับกิจการหาของป่าเป็นการเฉพาะ ได้ทุกที่ด้วย

จากการศึกษากฎหมายจารีตของล้านนาฉบับต่าง ๆ พบว่ารัฐได้ห้ามไม่ให้ไพร่เก็บเกี่ยวทรัพยากรบางอย่างที่ได้จากป่าเพื่อค้าขายกันเอง สันนิษฐานว่า การกำหนดสิ่งหวงห้ามดังกล่าว ก็เพื่อสงวนทรัพยากรเหล่านั้นสำหรับประโยชน์ของรัฐหรือมูลนาย ซึ่งหมายถึงการ “ผูกขาด” นั่นเอง โดยปรากฏรายการสินค้าของป่า ที่ถูก “ผูกขาด” ต้องนำมามอบให้ หรือขายให้ตัวแทนรัฐ คือมูลนายขุนนางที่เกี่ยวข้อง โดยมีการกำหนดระดับอัตราค่าปรับใหม่ไว้ใน “คลองพราน” ด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากหากมีการฝ่าฝืน กฎหมายได้กำหนดให้ปรับใหม่ทวีคูณเพิ่มขึ้นไปอีก 2-9 เท่า จากราคาค่าปรับที่ถูกระบุไว้ จึงเป็นไปได้ว่าบางส่วน ราคาตลาดหรือราคาขั้นต่ำที่รัฐรับซื้อ อาจตรงกับราคาปรับใหม่ที่ตราไว้ เทียบกับมังรายศาสตร์ฉบับเส้าให้ ดังว่า “...ลักม้า แลตัว ทือค้ำม้า 330 เงิน ใหม่ 4 ตัว เปน 1320 เงิน ผิ บ่เสียใหม่ 3 ตัว เปน 990 เงิน ผิเสียแท้ แทนตัว 1 เปน 1320 เงิน...”⁷⁰ มีความหมายว่าโทษขโมยม้า ให้ถือค่าราคาม้าตัวละ 330 เงิน กรณีที่ไม่ได้ม้าที่ถูกขโมยไปคืนมา ให้ปรับใหม่เท่ากับราคาม้า 4 ตัว หรือ 4 เท่าของราคาม้าที่กำหนดไว้ คือ 1,320 เงิน แต่ถ้าได้ม้าคืน ให้ใหม่ เท่ากับราคาม้า 3 ตัว หรือ 3 เท่าของราคาที่กำหนดไว้ คือ 990 เงิน แสดงว่าโดยทั่วไป ม้ามีราคาอยู่ที่ตัวละ 330 เงิน เป็นต้น

แต่ยังมีความเป็นไปได้อีกประการว่า มูลค่าราคาจริงของสินค้าอาจต่ำกว่าราคาปรับใหม่ที่ระบุไว้ก็ได้ ยกตัวอย่างในกฎหมายสมุตราช ได้กำหนดค่าปรับใหม่กรณีที่มีการฝ่าฝืนจับสัตว์ต่าง ๆ ที่รัฐสงวนไว้ เช่น “...ปลาสะเพียรใหญ่ ค่าล้า 20,000 เบี้ย เมื่อบน 40 เงิน ปลาน้อย ปลาส้อย ปลาตุก ปลาฝา ล้า 6,000 เบี้ย เมื่อบน 10 เงิน สัตว์ฝูงนี้หลังเปนของพระยา ผู้ใดลักกินควรค่า 50 ใช้ 4 เท่า ควรค่า 22 เงิน ใช้ 6 เท่า 22 ลงลุ่ม ใช้ 9 เท่าเสีย...”⁷¹ มีความหมายว่า การลักลอบจับปลาตะเพียนขนาดใหญ่ มีมูลค่าราคากิน 2,000 เบี้ยขึ้นไป ให้ลงโทษปรับใหม่ 40 เงิน ปลาเล็กปลาน้อย เช่นปลาสร้อย ปลาตุก ปลาฝา (ตะพานน้ำ) มีมูลค่าราคากิน 6,000 เบี้ยขึ้นไป ให้ลงโทษปรับใหม่ 10 เงิน ทั้งยังระบุไว้ว่า มูลค่าของสัตว์ที่สงวนไว้ หากมีมูลค่า 50 เงินขึ้นไป ให้ชดใช้เพิ่มอีก 4 เท่า หากมีมูลค่า 22 เงินขึ้นไปแต่ไม่เกิน 50 เงิน ให้ชดใช้เพิ่มอีก 6 เท่า หากมูลค่าต่ำกว่า 22 เงินลงไป ให้ชดใช้เพิ่ม 9 เท่า

⁷⁰ พิธีชัย ไชยแสงสุกกุล, และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2532). วิจัยพื้นฐานเรื่องกฎหมายล้านนาโบราณวิเคราะห์ระบบโครงสร้าง และเนื้อหาบทบัญญัติที่จารในใบลาน ภาควิชาการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 1. กรุงเทพฯ:สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 34

⁷¹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และ คณะ. (ปริวรรต). (2524). สมุดตราช ประเพณี 6 ประการ., 33-34.

วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากสมุตราช จะเห็นได้ว่า สัตว์สงวนเช่นปลาตะเพียนขนาดใหญ่ มีมูลค่าตามจริง ประมาณ 2,000 เบี้ย แต่มีค่าปรับใหม่ขึ้นต้นที่ 40 เงิน หาก 1 เงิน มีค่าราว 1,000 เบี้ย เท่ากับว่าค่าปรับจะมีมูลค่าราว 40,000 เบี้ย คิดเป็น 20 เท่า ของราคาจริง นอกจากนี้ การที่มีข้อกำหนดว่า ราคาปรับใหม่ที่มีมูลค่า 22 เงินขึ้นไป แต่ไม่ถึง 50 เงิน ให้ใหม่ทวีคูณขึ้นอีก 6 เท่า ดังนั้น ค่าปรับที่ต้องจ่ายจริงสำหรับกรณีลักปลาตะเพียน จะเท่ากับประมาณ 240 เงิน เช่นเดียวกับกรณี ปลาเล็กและตะพานน้ำ ซึ่งมีราคาจริง 6,000 เบี้ยขึ้นไป ให้ปรับใหม่ 10 เงิน หรือประมาณ 10,000 เบี้ย คิดเป็นราว 0.6 เท่า ของราคาจริง และตามข้อกำหนด ค่าปรับที่ต่ำกว่า 22 เงินลงมา ให้ใหม่ทวีคูณ 9 เท่า ดังนั้น การจับปลาเล็กและตะพานน้ำจะต้องถูกปรับใหม่จริง ราว 90 เงิน เป็นต้น

ดังนั้น สำหรับกรณีข้อห้ามเกี่ยวกับสินค้าของป่าที่ปรากฏในคลองพรานนั้น จึงมีความเป็นไปได้สูง ที่ราคาตลาดหรือราคาที่รัฐบังคับซื้อ จะมีมูลค่าเท่ากับ หรือต่ำกว่าที่กำหนดไว้เป็นค่าปรับใหม่ ในกรณีที่รัฐผูกขาดสินค้าบางอย่าง โดยเฉพาะเพื่อการค้าของรัฐ รัฐย่อมต้องกำหนดราคาผูกขาดขั้นต่ำ ปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับการกำหนดสัดส่วนราคาผูกขาดสินค้าของป่าโดยตรง แต่อย่างน้อยพบว่า “คลองพราน” ที่ปรากฏในมังรายศาสตร์ฉบับวัดเชียงมั่น ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับรายการที่นับเป็นสินค้าผูกขาด ตลอดจนค่าปรับใหม่สินค้าชนิดต่าง ๆ อย่างละเอียด เช่นนอกจากจะระบุราคาปรับสัตว์ชนิดต่าง ๆ แล้ว ในสัตว์บางชนิดยังมีการระบุค่าปรับแยกเป็นชิ้นส่วน เช่น ขาหน้า ขาหลัง หรือหนัง อีกด้วย อีกทั้งในกรณีที่ยกตัวอย่างไปแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่า ราคาผูกขาดสินค้าของป่าเหล่านี้อาจเท่ากับราคาปรับใหม่ที่ระบุไว้ หรืออยู่ระหว่าง 0.6 เท่า ไปจนถึง 20 เท่าของราคาปรับใหม่ที่ระบุไว้ก็เป็นได้ (ดูรายละเอียดใน ตารางที่ 3.2, หน้า 120-121)

3.1.4 ร่องรอย “การค้า” ของรัฐ กับชนบทที่สูง

ดังที่กล่าวข้างต้น ล้านนามีระบบผูกขาดสินค้าบางประการ และระบบไพร่ช่วยที่รองรับกระบวนการในการแสวงหาสินค้ามาตอบสนองต่อการค้าระหว่างรัฐ แต่ด้วยอำนาจรัฐและการบังคับใช้กฎหมายจารีตที่ค่อนข้างมีอย่างจำกัดและค่อนข้างเบาบางในชุมชนที่ห่างไกลออกไป โดยเฉพาะในเขตภูดอยป่าเขาซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแหล่งทรัพยากรแร่ธาตุและสินค้าของป่าเป็นส่วนใหญ่ กฎหมายหรือคลองพรานข้อกำหนดผูกขาดสินค้าต่าง ๆ จึงน่าจะมีผลไม่มากเท่าที่รัฐต้องการ จึงทำให้รัฐจำเป็นต้อง “ทำการค้า” กับชุมชนบริเวณชายขอบปริมณฑลอำนาจของรัฐในลักษณะ “แลกเปลี่ยนต่างตอบแทน” (Reciprocity) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะคู่ค้าที่ต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์อย่างค่อนข้างเท่าเทียม ต่างกับการค้าแบบผูกขาดซึ่งรัฐเป็นฝ่ายมีอำนาจและได้ผลประโยชน์มากกว่า ซึ่งทำให้ราคาสินค้านำเข้าสูงกว่าการค้าแบบผูกขาดเป็นธรรมดา แต่ก็แลกกับการที่ทำให้รัฐได้สินค้าจำนวนมากเท่าที่ต้องการ เนื่องจากผู้ที่ทำการค้าด้วยได้รับแรงจูงใจจากผลกำไร

ตารางที่ 3.2 แสดงตัวอย่างสินค้าที่ผูกขาดและกำหนดค่าปรับใหม่ จากคลองพราน

ประเภท	รายการ (คำอธิบาย)	ค่าปรับใหม่ต่อตัวหรือชิ้น
ละเมียดปากชนิดต่าง ๆ	ป่าอันเข้าราชโกฏ (ป่าที่กำหนดผลประโยชน์เข้าท้องพระคลัง)	990 เงิน
	ป่าอันจักใส่ราชโกฏ (ป่าที่เตรียมกำหนดผลประโยชน์เข้าท้องพระคลัง)	330 เงิน
	ป่าพอหามกวาง (ป่าที่สมบูรณ์พอสามารถล่ากวางได้)	660 เงิน
	ป่าพอหามฟาน (ป่าที่สมบูรณ์พอสามารถล่าเก้งได้)	330 เงิน
	ป่าพอหามคอนค่าง (ป่าที่สมบูรณ์พอสามารถล่าลิงค่างได้)	220 เงิน
	ป่าพอดักไก่ (ป่าที่สมบูรณ์พอสามารถดักไก่ป่าได้)	110 เงิน
ตัดไม้	ลักไม้สักใหญ่ดี (ลักตัด ไม้สักขนาดใหญ่เนื้อดี)	330 เงิน
	ไม้สักไพร่ (ไม้สักอย่างเลว หรือ ไม้สักทั่วไป)	220 เงิน
	ไม้ชะเคียนใหญ่ดี (ไม้ตะเคียนขนาดใหญ่เนื้อดี)	660 เงิน
	ตัด ซ? (ไม่ทราบ)	660 เงิน
	ตัด ซ ลีสี่ (ไม่ทราบ)	330 เงิน
	คลี่ใบ (ไม่ทราบ)	220 เงิน
	ผู้ใดกวานลิบทองแกนก็ดี พร้าฟันทองแกนก็ดี (กาน ไม้หรือฟัน ไม้ถึงแกน แต่ไม่ถึงกับลัม?)	220 เงิน
อาวุธใช้ล่าสัตว์	(ใช้)ปืนสครางมียา (ลูกธนูชนิดหนึ่ง อายยาพิษ)	220 เงิน
	(ใช้)ปืนจีนยา (ลูกธนูชนิดหนึ่ง อายยาพิษ)	110 เงิน
วัวป่า	จัวโทน ส่งขึ้น (วัวป่าทั้งตัว ส่งเป็นเนื้อ)	120 เงิน
	ดินจัวสำบัด ส่งขึ้น (เท้าวัวป่า ส่งเป็นเนื้อ)	80 เงิน
	ดินจัวแม่ ส่งขึ้น (เท้าวัวป่าตัวเมีย ส่งเป็นเนื้อ)	80 เงิน
	ดินขาหลัง (เท้าและเนื้อขาหลังวัวป่า)	52 เงิน
	ขาหน้า (เนื้อขาหน้าวัวป่า)	33 เงิน
	สันใน (เนื้อวัวป่าส่วนสันใน)	52 เงิน
	สันนอก (เนื้อวัวป่าส่วนสันนอก)	33 เงิน
	ค่าหลังจัว (หนังวัวป่า?)	82 เงิน
เขางัว (เขาวัวป่า)	52 เงิน	
ควายป่า	ควายตัว (ซากควายป่าทั้งตัว)	52 เงิน

ที่มา: ปรับปรุงจาก ประเสริฐ ณ นคร. (ปริวรรต). (2528). มังรายศาสตร์ฉบับเชียงใหม่ ต้นฉบับวัดเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 34-35.

ตารางที่ 3.2 แสดงตัวอย่างสินค้าที่ผูกขาดและกำหนดค่าปรับใหม่ จากคลองพราน (ต่อ)

ประเภท	รายการ (คำอธิบาย)	ค่าปรับใหม่ ต่อตัวหรือชิ้น
เสื่อ	ค่าเสื่อตัว (ซากเสื่อทั้งตัว)	330 เงิน
	ขาหลังเสื่อ (เนื้อส่วนขาหลังเสื่อ)	52 เงิน
	ขาน้ำเสื่อ (เนื้อส่วนขาน้ำเสื่อ)	330 เงิน
	หัวใจเสื่อ	52 เงิน
	ลูกแรงเสื่อ (สันนิษฐานว่า ลูกแห่-กระดุกสะบัก-วงไหล่? ของเสื่อ)	52 เงิน
	หนังเสื่อ	33 เงิน
หมี	หมีตัว (ซากหมีทั้งตัว)	520 เงิน
	ขาหลังหมี (เนื้อส่วนขาหลังหมี)	72 เงิน
	ขาน้ำหมี (เนื้อส่วนขาน้ำหมี)	33 เงิน
	คิหมี	52 เงิน
เนื้อทราย- กวาง	ทรายตัว (ซากเนื้อทรายทั้งตัว)	33 เงิน
	กวางตัว (ซากกวางทั้งตัว)	33 เงิน
	กวางสงขึ้น ดินกวางสงขาหลังกับสันนอก (เนื้อกวางที่แลแล้ว ส่งเนื้อส่วนขาหลังและเนื้อสันนอก)	50 เงิน
	ขาหลังกวางขา (เนื้อขาหลังกวาง ราคาต่อขา)	2 เงิน
	ขาน้ำ (เนื้อขาน้ำกวาง)	23 เงิน
ละมั่ง	ละมั่งตัว ซันสงขาหลังกับสันนอก (เนื้อละมั่งที่แลแล้วทั้งตัว รวมส่งเนื้อส่วนขาหลังกับเนื้อสันนอก)	22 เงิน
	ขาหลัง (เนื้อละมั่งส่วนขาหลัง)	22 เงิน
	ขาน้ำ (เนื้อละมั่งส่วนขาน้ำ)	11 เงิน
ฟาน (แก้ง)	ฟานตัว สงขาหลัง (เนื้อแก้งที่แลแล้วทั้งตัว รวมส่วนขาหลัง)	100 บาท (เงิน)
หมูเถื่อน (หมูป่า)	หมูเถื่อนตัว (ซากหมูป่าทั้งตัว)	220 เงิน
	ส่งขึ้น (เนื้อหมูป่า)	15 เงิน
	ดินขาหลังหมู (เนื้อส่วนเท้าและขาหลังหมูป่า)	22 เงิน
	สันนอก (เนื้อสันนอกหมูป่า)	11 เงิน
ไก่อป่า	ไก่อตัว (ซากไก่อป่าเป็นตัว)	100 เงิน
ผึ้ง	ลิกผึ้งขาบ ไข่ 3 รัง (ผึ้งรวงชนิดหนึ่ง ให้ไข่ 3 เท่า มูลค่ารวม 156 เงิน)	52 เงิน
	ผึ้งน้อย ผึ้งกวาง ไข่ 3 รัง (ผึ้งรังเล็ก ผึ้งโพรง ให้ไข่ 3 เท่า มูลค่ารวม 30 เงิน)	10 เงิน

ที่มา: ปรับปรุงจาก ประเสริฐ ณ นคร. (ปริวรรต). (2528). มังรายศาสตร์ฉบับเชียงใหม่ ต้นฉบับวัดเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 34-35.

ในเขตทศกัณฐ์ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะที่ปรากฏหลักฐาน เช่น ชาวลัวะหรือเลอเวี๊ยะ และชาวยางคือ ปาเกอญอหรือกะเหรี่ยง นับว่ามีอิสระในการปกครองตนเองค่อนข้างสูง โดยสัมพันธ์กับรัฐผ่านส่วยบรรณาการและการค้า ขณะที่รัฐจัดการปกครองอย่างหลวม ๆ เท่านั้น พื้นที่เมืองเชียงราย-เชียงแสนฉบับหนึ่ง อธิบายที่มาของพระนามพระญาแสนพูว่า เนื่องจากมีบรรดาผู้นำของกลุ่มชนบนที่สูงมาถวายส่วยมากมาย เป็นนิมิตให้เฉลิมพระนามกษัตริย์ว่า “แสนพู” ดังว่า “...พระญาลวะมีลักขุ อันเปนนายพุดอยทั้งหลาย มาส่งส่วยเขาได้แสนสี่พันม่อน จึงได้ชื่อว่าแสนพู เพื่ออันแล...”⁷² สะท้อนว่ารัฐล้านนาได้รับส่วยบรรณาการจากชนบนที่สูงมากมาย ซึ่งน่าจะเป็นจำพวกแร่ธาตุและสินค้าของป่าที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ในเขตทศกัณฐ์ และแสดงให้เห็นว่ารัฐล้านนาพยายามสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจเหนือชนเผ่าชาวทศกัณฐ์ซึ่งอยู่ในพื้นที่ ๆ มีทรัพยากรของป่าที่รัฐต้องการอีกด้วย ดังนั้นแม้ในความเป็นจริงรัฐล้านนาจะต้องทำการค้ากับชนบนที่สูงเหล่านี้ในลักษณะ “แลกเปลี่ยนต่างตอบแทน” ซึ่งต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์เสมอกัน แต่รัฐล้านนาก็พยายามสถาปนาความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยการเรียกร้องส่วยบรรณาการจากชนเผ่าต่าง ๆ ซึ่งทำให้การค้ากับชนบนที่สูง ใกล้เคียงกับการผูกขาดมากที่สุด แม้จะเป็นเพียงความเข้าใจของรัฐแต่ฝ่ายเดียวก็ตาม

ขณะเดียวกันกลุ่มชนบนที่สูง ก็มีข้อจำกัดที่ต้องพึ่งพาสถาปัตยกรรมของชุมชนในที่ราบสำหรับสินค้าที่ไม่สามารถผลิตเองได้หรือผลิตได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการ ดังตำนานพระธาตุคอกยดุง กล่าวถึงปู่เจ้าลาวจก ผู้เป็นใหญ่แห่ง “มิลักขุ” คือชาวลัวะทั้งหลายบริเวณคอกยดุง ทำการ “เลี้ยงชีวิต” ด้วยการค้าขายกับ “ไททั้งหลาย” คือชุมชนในที่ราบ ซึ่งนำสินค้า คือ หมาก เกลือ เสื้อผ้า และ ชิ้นปลาอาหาร อันเป็นที่ต้องการของชาวลัวะ มาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน อีกทั้งบริเวณที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนนั้นบางแห่งได้กลายเป็นภาค และเป็นบ้านเป็นเมืองอีกด้วย⁷³ ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม ให้ข้อสันเทศเช่นกันว่า ผู้คนบน “คอกยดวน” แลบรรจบต่อระหว่างเมืองพะเยาและเมืองพาน ค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนในที่ราบลุ่ม ดังว่า “...แบกครกหินมาแลกกินเข้ากินเกลือ แลกเสื้อแลกผ้าแห่งชาวพระยาวที่นั่น...”⁷⁴ นอกจากนี้ ตำนานเรื่องเดียวกันยังกล่าวไว้ว่า พระอินทร์ได้มอบหมายให้ชาวลัวะ 9 ตระกูล คอยรักษาบ่อน้ำบ่อทองบ่อแก้ว เป็นที่มาของนาม “นพบุรี” อันเป็นอีกชื่อหนึ่งของเมืองเชียงใหม่⁷⁵ ข้อความอาจดูเหมือนเป็นตำนานปรัมปรา แต่ให้ข้อสันเทศน่าสนใจว่า กลุ่มชาวลัวะคงเป็นที่มาของความมั่งคั่งของรัฐ ซึ่งอาจหมายถึงทั้งในแง่ที่ชาวลัวะเป็นเจ้าของแหล่งถลุงแร่โลหะชนิดต่าง ๆ และในแง่ที่ชาวลัวะเป็นผู้ส่งสินค้าของป่าที่สามารถสร้างความมั่งคั่งแก่รัฐล้านนา

⁷² สวัสดิ์ อ่องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน*, 190.

⁷³ เพนซ์, ฮันส์, พรหมเพ็ญ เกรือไทย, และศรีเลา เกษพรหม. (2536). *ประวัติพระธาตุคอกยดุง*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 106-107.

⁷⁴ สมหมาย เปรมจิตต์, ไพบูรย์ พรหมวิจิตร, อุไร ไชยวงศ์, และสวัสดิ์ ดีใจ. (ปริวรรต). (2537). *ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม*, 13.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, 14.

ด้านหลักฐานทางโบราณคดี มีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีเนินดินฝั่งศพรูปวงกลม แถบเทือกเขาถนนธงชัย-ตะนาวศรีทางตะวันตก ครอบคลุมพื้นที่ระหว่างชายแดนไทยกับพม่า ในเขตต่อแนวระหว่างจังหวัดตาก เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลงไปถึงตอนเหนือของจังหวัดอุทัยธานี⁷⁶ บริเวณเหล่านั้น พบภาชนะเครื่องเคลือบจำนวนมากทั้งจากแหล่งเตาล้านนา และแหล่งเตาศรีสังขาลย์-สุโขทัย รวมถึงเครื่องถ้วยเวียดนาม เครื่องถ้วยเขมร และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน และราชวงศ์หมิง⁷⁷ พิพัฒน์ กระจ่างจันทร์ ศึกษาพบว่า ในสมัยโบราณชาวเลอเวี้อะ หรือชาวลัวะ มีความเชื่อในการบูชาภูเขา เรียกว่า “ผีภูตนา-อัญญา” มาแล้วไม่ต่ำกว่า 500 ปี จากการสำรวจบริเวณ “ภูตนา-อัญญา” ของชุมชนชาวเลอเวี้อะบ้านป่าแป๋ อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน พบเศษเครื่องถ้วย ทั้งเครื่องถ้วยล้านนาจากแหล่งเตาสันกำแพง เครื่องถ้วยจากแหล่งเตาพม่า และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง อายุสมัยราวคริสต์ศตวรรษที่ 15-17 น่าจะสัมพันธ์กับพิธีกรรมฝังศพซึ่งชาวลัวะสมัยโบราณจะฝังศพบนยอดเขาที่มักเรียกกันว่า “วงดีโก่” หรือ “เนินดินฝั่งศพรูปวงกลม”⁷⁸ ดังที่กล่าวไปแล้วด้วย แสดงให้เห็นว่าความมั่งคั่งอย่างมากของกลุ่มชนบนที่สูงนั้น เป็นไปได้ว่าเกิดจากการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้าแร่ธาตุ-ของป่า กับสินค้าฟุ่มเฟือย เช่น เครื่องถ้วย เครื่องประดับต่าง ๆ กับชุมชนในที่ราบ

การค้ากับชนบนที่สูงขยายตัวอย่างมากโดยเฉพาะในช่วงยุคทองของล้านนา สอดคล้องกับสถานการณ์การค้าระหว่างรัฐโดยเฉพาะด้านเมืองอ่าวมะแะตะมะและอยุธยา ทำให้ชุมชนบนพื้นที่ภูคอยในเขตนี้ซึ่งเป็นทั้งแหล่งทรัพยากรสินค้าของป่า และเป็นเสมือนสถานีการค้าบนเส้นทางติดต่อค้าขาย มีความมั่งคั่งและเติบโตอย่างมาก ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งเมืองหลายเมืองขึ้นในเขตนี้เพื่อเป็นศูนย์กลางติดต่อควบคุมและรวบรวมสินค้าในเขตภูคอย สุรพล คำริห์กุล เสนอว่า “เมืองตั้น” มีความสำคัญทางเศรษฐกิจเพราะเป็นแหล่งควบคุมแหล่งแร่ เช่น เหล็ก ทองแดง และโดยเฉพาะดินบุกซึ่งอุดมสมบูรณ์ในเขตอมก๋อย⁷⁹ พบตำนานที่อ้างว่า “เมืองตั้น” นั้นสร้างขึ้นใน ปี ค.ศ.1442 ราวต้นรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช⁸⁰ ส่วนพิพัฒน์ ศึกษาพบตำนานของชาวเลอเวี้อะ กล่าวถึงระฆังแห่งยวง

⁷⁶ สุรพล คำริห์กุล. (2528). แนวความคิดอธิบาย ใครเป็นเจ้าของแหล่งเครื่องถ้วยที่พบในเขตจังหวัดตากและเชียงใหม่. *ศิลปวัฒนธรรม*, 7(2), 74-85.

⁷⁷ Sumitr Pitiphat. (1992). *Ceramics from the Thai-Burma border*. Bangkok: Thai Khadi Research Institute, Thammasat University.

⁷⁸ พิพัฒน์ กระจ่างจันทร์. (2556). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาและฟื้นฟูประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์กลุ่มเลอเวี้อะและมอญ ภายใต้โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาภาษาและภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: การบูรณาการความรู้จากงานวิจัยท้องถิ่นสู่ความรู้เชิงวิชาการ (สัญญาเลขที่ RDG55H0002) เล่มที่ 1: ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์เลอเวี้อะและมอญในประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-ปัจจุบัน., 175.

⁷⁹ สุรพล คำริห์กุล. (2528). แนวความคิดอธิบาย ใครเป็นเจ้าของแหล่งเครื่องถ้วยที่พบในเขตจังหวัดตากและเชียงใหม่. *ศิลปวัฒนธรรม*, 7(2), 74-85.

⁸⁰ อนุสรณ์ สิทธิราษฎร์. (2528). เมืองตั้น เมืองโบราณอีกแห่งที่เชียงใหม่. *ศิลปวัฒนธรรม*, 7(2), 76-80.

จาอือ (ผู้นำหมู่บ้านตระกูลขวงจาอือ) ในเขตแม่แจ่ม ออกควมม้ากำหนดเขตแดน⁸¹ ซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับการขยายตัวของชุมชนที่ราบในเขตเมืองขวมใต้ (แม่สะเรียง) และเมืองแจ่ม ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางการค้าสำคัญที่ใช้ติดต่อกับหัวเมืองมอญ-พม่า อีกด้วย สุกท่าย ศรีศักร วัลลิโกดม สันนิษฐานว่า เครื่องถ้วยล้านนา แม้จะไม่พบในแหล่งเรือจมซึ่งแสดงให้เห็นว่าเครื่องถ้วยล้านนาไม่ได้ถูกส่งขายเกินไปกว่าดินแดนตอนในคาบสมุทร แต่ก็มีร่องรอยการผลิตจำนวนมากมายเกินความต้องการภายในสังคม ซึ่งกลุ่มชนบนที่สูง น่าจะเป็นตลาดสำคัญ โดยน่าจะเป็นการที่ล้านนาทำการค้ากับชนบนที่สูงเหล่านี้ โดยนำเครื่องถ้วยมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าของป่าซึ่งเป็นที่ต้องการในการค้ากับต่างประเทศ⁸²

พอจะสรุปได้ในเบื้องต้นว่า ในยุคสมัยนี้ การแลกเปลี่ยนค้าขายกับชาวญาคอย หรือชนบนที่สูง เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรสินค้าของป่าตามที่รัฐต้องการ น่าจะมีประสิทธิภาพกว่าการบังคับเอาส่วยหรือแม้แต่การค้าผูกขาด โดยเฉพาะกับชุมชนในเขตญาคอย ซึ่งแทบเป็นไปได้ จึงค่อนข้างแน่ใจได้ว่า ในยุคราชวงศ์มังราย โดยเฉพาะในยุคทองซึ่งปรากฏร่องรอยการค้าระหว่างรัฐ ชนชั้นสูงล้านนา น่าจะเก็บเกี่ยวสินค้าของป่าด้วยได้จากทั้งบรรดาส่วยสินค้าที่ได้จากไพร่ส่วย หรือการค้าผูกขาดสินค้าบางประการ และโดยเฉพาะได้จากการค้าขาย ในลักษณะแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนกับกลุ่มชนบนที่สูงเป็นหลักซึ่งอาจเป็นส่วนหนึ่งของระบบการค้าผูกขาด (ในมุมมองของรัฐ) อีกประการหนึ่งด้วย

ทั้งนี้เกี่ยวกับ ระบบส่วย-แรงงาน ตลอดจนระบบการค้าผูกขาดสินค้าและการที่รัฐล้านนาทำการค้ากับชนบนที่สูงในช่วงสมัยราชวงศ์มังราย เป็นประเด็นที่ควรมีการศึกษาอย่างละเอียดต่อไป แต่เท่าที่ปรากฏหลักฐาน ดังที่ได้ยกมา ก็นับว่าเพียงพอแล้วที่จะสะท้อนได้ว่า ใน “การค้าระหว่างรัฐ” นั้น สินค้าต่าง ๆ โดยเฉพาะของป่าได้มาด้วยวิธีบังคับเอา “ส่วย” โดยตรงจากไพร่ (โดยเฉพาะไพร่ส่วย) รวมถึง “การค้าแบบผูกขาด” ตลอดจนการแลกเปลี่ยนค้าขายกับชนบนที่สูงในลักษณะ “แลกเปลี่ยนต่างตอบแทน” เป็นหลัก โดยสินค้าที่ถูกนำมาค้าขายแลกเปลี่ยนกับชนบนที่สูงก็คงมาจากส่วยจากไพร่ในอาณาจักรรัฐอีกเช่นกัน นับเป็นวิธีที่ทำให้การค้าทางไกลของชนชั้นสูงได้กำไรอย่างมาก เนื่องจากการค้าดังกล่าวแทบไม่ต้องการลงทุนในการผลิตแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามในการดำรงไว้ซึ่ง “สิทธิธรรม” ในการบังคับเอาส่วยตลอดจนแรงงานจากไพร่หรือแม้แต่ทำให้ชนบนที่สูงยินยอมทำการค้าด้วย ก็ยังจำเป็นต้องมีต้นทุนทางด้านสังคม-อำนาจการเมือง คือ “บุญ-บารมี” ซึ่งจะได้กล่าวถึงข้างหน้า ทั้งนี้สินค้าที่ได้จากกระบวนการดังกล่าวมาน่าจะนำไปสู่ “การค้าระหว่างรัฐ” ในลำดับต่อไป

⁸¹ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. (2556). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการศึกษาและฟื้นฟูประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์กลุ่มลื้อเวี้อะและมอญ ภายใต้โครงการศึกษาเพื่อพัฒนาภาษาและภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์บนฐานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: การบูรณาการความรู้จากงานวิจัยท้องถิ่นสู่ความรู้เชิงวิชาการ (สัญญาเลขที่ RDG55H0002) เล่มที่ 1: ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ลื้อเวี้อะและมอญในประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13-ปัจจุบัน., 170-171.

⁸² ศรีศักร วัลลิโกดม. (2528). ล้านนา ค้าเครื่องเคลือบกับ “ชาวเขา”. ศิลปวัฒนธรรม, 7(2), 68-73.

3.2 การค้าระหว่างรัฐในลักษณะจารีต และขุนนางมูลนายที่เกี่ยวข้อง

ดังที่ได้อธิบายไปแล้วว่า รูปแบบการทำการค้าระหว่างรัฐของล้านนา น่าจะเป็นการค้าที่แฝงไปกับการติดต่อทางการทูต ไม่ว่าจะเป็นศาสนทูตคือทูตทางศาสนา หรือราชทูตคือทูตทางการเมือง จึงเรียกได้ว่าเป็น “การค้าระหว่างรัฐในลักษณะจารีต” โดยเฉพาะการค้าในระบบบรรณาการกับจักรวรรดิจีน ซึ่งเห็นได้ชัดว่าสินค้าของล้านนาส่วนใหญ่เป็นสินค้าของป่าและสินค้าที่นำมาจากเมืองท่าแถบมหาสมุทรอินเดีย ส่วนการค้าระหว่างรัฐกับบรรดารัฐเมืองท่า บนที่กชาวดั้งชาดิร่วมสมัยล้วนสะท้อนว่า ล้านนาเป็นรัฐแห่งหนึ่งที่เป็นต้นทางสินค้าประเภทของป่าด้วยเช่นกัน อีกทั้งความสัมพันธ์การค้ากับรัฐเมืองท่าเป็นไปในลักษณะที่รัฐเมืองท่าต้องการสินค้าจากรัฐตอนใน โดยเฉพาะด้านกรุงศรีอยุธยา⁸³ ส่วนการค้าระหว่างรัฐกับรัฐตอนบน หรือตอนในภาคพื้นทวีปด้วยกันเป็นในลักษณะของการแย่งชิงตลาดและแหล่งทรัพยากร จึงเห็นได้ว่าล้านนาพยายามเข้าไปมีอิทธิพลกับรัฐเหล่านี้อยู่เสมอ เพื่อดึงดูดสินค้าไปป้อนให้กับการค้าในระบบบรรณาการและการค้ากับรัฐเมืองท่าชายฝั่งทะเลในที่สุด ทั้งนี้ ในการค้าระหว่างรัฐดังกล่าว จำเป็นต้องมีขั้นตอนกระบวนการ และผู้คนที่ซึ่งเป็นกลไกในกระบวนการการค้าซึ่งมีพัฒนาการเป็นลำดับมาเท่าที่หลักฐานปรากฏดังนี้

3.2.1 กระบวนการค้า “แบบจารีต” ระหว่างรัฐ

เท่าที่มีหลักฐานอย่างจำกัด พออธิบายได้เบื้องต้นว่า รัฐล้านนาคงเริ่มต้นกระบวนการค้าแบบจารีตระหว่างรัฐ จากการรวบรวมส่งสินค้าของป่าด้วยวิธีต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวไป จากนั้น จึงเป็นการขอให้พ่อค้าจากต่างรัฐเดินทางเข้ามาซื้อหาและลำเลียงสินค้าออกไปด้วยตนเอง แต่บางครั้ง “การค้าในลักษณะจารีต” ที่แฝงไปกับการทูต รัฐล้านนาคงดำเนินการขนส่งสินค้าไปยังปลายทางด้วยตนเอง ซึ่งในกรณีนี้จำเป็นต้องใช้แรงงานและกลไกบางอย่างในการกำกับควบคุม การดำเนินการค้าในลักษณะจารีตของรัฐอันกว้างขวาง ดังที่ได้กล่าวไป จำเป็นต้องมีระบบกลไกควบคุมในระดับหนึ่งจึงจะสามารถขับเคลื่อนการค้านี้ได้ และระบบกลไกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับการค้าระหว่างรัฐนั้น จำเป็นต้องมีแรงงานและกลุ่มคนจำนวนหนึ่งเป็นผู้ขับเคลื่อนเช่นกัน สันนิษฐานว่ากลุ่มคนที่ถูกใช้งานเพื่อการค้าทางไกลโดยเฉพาะกลุ่มแรงงานแบกหาม หลัก ๆ แล้ว น่าจะเป็น “ไพร่การเมือง” ที่ถูกเกณฑ์แรงงานตามระบบศักดินานั่นเอง โดยมีขุนนางมูลนายซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวข้อง เป็นผู้ควบคุมอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งนับว่ามีบทบาทสำคัญอีกทั้งยังเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงและสามารถแสวงหาความมั่งคั่งจากการค้านี้ได้ด้วย

⁸³ อุษณีย์ ธงไชย. (2526). *ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนาไทย พ.ศ. 1839-2310* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต).

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ, 106.

3.2.2 ขุนนางที่เป็นกลไกของรัฐในการค้าแบบจารีต

การปกครองของรัฐล้านนานั้นเป็นไปอย่างหลวม ๆ โดยมีจารีตประเพณีและกฎหมายกำกับ แต่ไม่ได้มีระบบราชการหรือกำหนดศักดินาชัดเจนเช่นกรุงศรีอยุธยา การศึกษาในที่นี้ เป็นการตั้งข้อสังเกต จัดหมวดหมู่ ตำแหน่งขุนนางต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจต่อการสร้างกลไกบางประการขึ้นมารองรับกิจการของรัฐ โดยเฉพาะการค้าแบบจารีตระหว่างรัฐ ขุนนางในล้านนาที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการค้าของรัฐ สามารถจัดได้เป็น 5 กลุ่มหลัก และแบ่งตามหน้าที่ได้เป็น 3 ฝ่ายด้วยกัน คือ ฝ่ายแรก กลุ่มขุนนางที่รับผิดชอบการแสวงหาช่วย-สินค้าของป่าป้อนให้รัฐ ได้แก่ พวกพราน และพวกเจ้าแคว้นหรือมูลนายท้องถิ่น ฝ่ายที่สอง กลุ่มขุนนางที่รับผิดชอบด้านการขนส่งให้แก่พวกคราว และกลุ่มสุดท้าย คือกลุ่มขุนนางที่รับผิดชอบด้านการค้า การแบ่งกลุ่มในที่นี้เป็นการแบ่งอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น ขุนนางบางฝ่ายอาจไม่ได้ทำหน้าที่เพียงอย่างเดียว แต่มีตำแหน่งหน้าที่หลาย ๆ ด้านไปพร้อม ๆ กันซึ่งเป็นเรื่องปกติของระบบจารีตขุนนางในล้านนาสมัยโบราณ

1) พวกพราน (๘๗๖๖ - ฝ่ายกิจการหาของป่า) : ขุนนางพวกพราน หรือเจ้าพราน คือ ขุนนางที่มีหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ที่เกี่ยวกับป่า ตลอดจนปกครองไพร่ นายพรานสังกัด “พวกพราน” ซึ่งดำรงชีพด้วยการหาของป่าล่าสัตว์ ปรากฏหลักฐานขุนนางที่มีตำแหน่งเกี่ยวข้อง เช่น จารึกโลกติลก สังฆาราม พะเยา ค.ศ.1474 พบชื่อตำแหน่งขุนนาง “หมื่นพราน”⁸⁴ และจารึก วัดศรีสุทธาวาส เมืองเวียงป่าเป้า เชียงราย ค.ศ.1503 พบชื่อขุนนาง “เจ้าหมื่นพรานคำ” นอกจากนี้ พบตำแหน่งขุนนาง “หมื่นพรานดง” บังคับบัญชากองกำลัง “พวกหน้าไม้ปืนยา” ในรัชสมัยพระเป็นเจ้าติโลกราช⁸⁵ สันนิษฐานว่าเป็นกองกำลังที่เกณฑ์ไพร่ที่เป็นนายพรานเข้าร่วมรบในสงคราม เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวโดยละเอียดไปแล้วว่า เนื่องจากสินค้าของป่าเป็นทรัพยากรที่สร้างรายได้ให้รัฐ โดยเป็นสิ่งที่รัฐต้องการเพื่อนำไปใช้ในการค้าทางไกลระหว่างรัฐ รัฐจึงให้ความสำคัญกับพวกพรานอย่างมาก โดยมี “คลองพราน” คือกฎหมายจารีตเป็นของพวกพรานโดยเฉพาะ และให้อำนาจในการตั้ง “กว้านพราน” คือศาลพิจารณาคดีเกี่ยวกับป่าหรือคดีที่เกิดในป่าได้ทุกแห่งภายใต้ขอบเขตอำนาจของตน ขุนนางเจ้าพรานคงกำกับไพร่ นายพรานที่มีหน้าที่หาของป่าโดยตรง และอาจทำหน้าที่ตรวจตราดูแลไม่ให้ไพร่ละเมิดข้อห้ามเกี่ยวกับของป่าที่เป็นสินค้าผูกขาดดังที่ปรากฏในคลองพรานด้วย⁸⁶ ทั้งยังเป็นไปได้ว่าขุนนางพวกพรานจะมีอำนาจในการปรับไหมหรือยึดสินค้าที่ละเมิดคลองพราน ตลอดจน

⁸⁴ เพนซ์, ฮันส์, พรรณเพ็ญ เครือไทย, และศรีเลา เกษพรหม. (2542). *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 3 จารึกในพิพิธภัณฑสถาน*. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 349.

⁸⁵ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 85-86.

⁸⁶ ประเสริฐ ณ นคร. (ปวีรบรรค). (2528). *มังรายศาสตร์ฉบับเชียงใหม่ ต้นฉบับวัดเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่*, 34.

มีอำนาจบังคับซื้อสินค้าที่ผูกขาดโดยรัฐในราคาขั้นต่ำได้ จารึกบางแห่งกล่าวถึงการกลับมา ผลประโยชน์จากป่าให้กับวัด โดยระบุป่าผืนต่าง ๆ เช่น จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง เชียงใหม่ ค.ศ. 1540 ระบุว่า “...หื้อทานป่า 5 ที่ พรานแสงข้าวโนม 1 พรานสบกวง 1 พรานหวย...1 พานชะลีย 1 พาน เทียะ 1...”⁸⁷ และจารึกเหล่านั้นระบุชื่อขุนนางเจ้าพรานเป็นพยานรับรู้ แสดงให้เห็นว่า การใดที่ เกี่ยวข้องกับป่าจะต้องขออนุญาตจากขุนนางเจ้าพรานผู้ดูแลป่า นั้น ๆ

2) เจ้าแคว้น (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅᩢᨯ᩵ᩁᩣ᩠ᨦ – มุลนายท้องถิ่น) : ในด้านกระบวนการแสวงหาสินค้าภายใน รัฐ นอกจากพวกพรานแล้ว มุลนายท้องถิ่นซึ่งเรียกโดยรวมว่าบรรดา “เจ้าแคว้น” ระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ นายบ้าน-แก่บ้าน เจ้าพันนา หรือเจ้าเมืองต่าง ๆ คงมีหน้าที่ตรวจตราเก็บรวบรวมส่วยผลผลิต เพื่อ จัดส่งให้รัฐด้วยเช่นกัน โดยอาจเป็นการจัดส่งเป็นทอด ๆ เช่นนายบ้านรวบรวมผลผลิตจากไพร่ใน หมู่บ้าน ไปให้เจ้าแคว้นหรือเจ้าพันนายเมืองที่เป็นศูนย์กลางท้องถิ่น ก่อนจะรวบรวมส่วยส่งมอบให้ เจ้าเมืองที่ปกครองนครหรือหัวเมืองเอก ก่อนจะส่งไปยังราชธานีซึ่งเป็นศูนย์กลางรัฐตามลำดับ ยกเว้น บางพันนาในเขตแอ่งที่ราบลำพูน-เชียงใหม่ เช่น พันนาขาน พันนาทะกาน พันนาฝั่งแกน ฯลฯ และ บางเมืองที่ถูกกำหนดให้เป็น “ลูกบ้านหางเมือง” คือเมืองที่ขึ้นตรงกับนครเชียงใหม่ เช่น เวียงกุมกาม หรือแม้แต่เมืองที่อยู่ไกลออกไปเช่น “เมืองเถิน” อันเป็นเมืองหน้าด่านทางใต้ และ “เมืองลอง” แหล่ง ทรัพยากรโลหะสำคัญ ในบางสมัยโดยเฉพาะในรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช มีหลักฐานปรากฏว่า เมืองเหล่านี้จะต้องจัดส่งส่วยให้กับนครเชียงใหม่โดยตรง โดยไม่ผ่านหัวเมืองเอก

เนื่องจากขุนนางเจ้าแคว้น เป็นมุลนายที่สัมพันธ์กับไพร่โดยตรง มีอำนาจเกณฑ์ไพร่เพื่อใช้ แรงงานทั้งในกิจการของรัฐและส่วนตัว การรวบรวมส่วยสินค้าจากไพร่ส่วย อย่างในหัวเมืองคงเป็น ความรับผิดชอบและเป็นผลประโยชน์ของมุลนายท้องถิ่นเช่นกัน โดยเฉพาะในระดับเจ้าเมือง ดัง พื้นที่เมืองเชียงแสน ระบุถึงธรรมเนียมที่ว่าผลประโยชน์ได้มาจากเมืองใด ให้ถวายแก่เจ้าเมืองนั้น⁸⁸ อย่างไรก็ตาม คงมีการตกลงสัดส่วนผลประโยชน์ส่วยสินค้าต่าง ๆ ที่ท้องถิ่นต้องส่งให้คลังหลวงด้วย เนื่องจากกฎหมายจารีต ระบุข้อห้ามไม่ให้มุลนาย “อ่า” คือยกยอกส่วยอากรในส่วนที่จะต้องส่งเข้า คลังหลวง หากละเมิดมุลนายผู้นั้นต้องถูกลงโทษถึงขั้นปรับไหมและริบสิ่งของคืนทั้งหมด ดังว่า “... อ่าอากร คือว่านอแรด งาช้าง เฝี้ย์ ครั้ง หล้างเปนส่วยเปนเขา แต่เจ้ามันพ้อยตระหมวรเข้ามาเปนของ มัน คีเถิงแก่ไทคใหม่ 110 ของอันมันตระหมวรเอามีเท่าใด หื้อออกคืนนับเสี้ยง...”⁸⁹

⁸⁷ เพนซ์, ฮันส์, ศรีเตา เกษพรหม, และศราวุธ ศรีทา. (2547). *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 8 จารึกในจังหวัดเชียงใหม่*, 39.

⁸⁸ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน*, 90.

⁸⁹ อานันท์ กาญจนพันธุ์, และคณะ. (2527). *หนังสืออนุโลมญาณกฎหมายโบราณ : ต้นฉบับวัดล้อมแรด อ. เถิน ลำปาง ; และ, หัตถกรรมวินิจัยชาติที่การกรมสมมุติราช : ต้นฉบับวัดศรีโคมคำ อ. เมือง พะเยา*, 1.

3) พวกคราว (๘๓๘๖ – ฝ่ายลำเลียงสินค้า) : การจัดส่งช่วยเหลือผลิตจากเมืองต่าง ๆ ไปยังเมืองหลวง รวมถึงการขนส่งสินค้าภายในกระบวนการค้าทางไกลแบบจารีต จำเป็นต้องอาศัยการขนส่งสินค้าเป็นทอด ๆ ในลำนานพบว่ามีระบบ “คราว” เป็นกลไกหลัก “คราว” โดยรูปศัพท์ แปลว่า ระยะทางที่สัตว์พาหนะหรือสัตว์ต่างต้องหยุดพัก⁹⁰ ปกติคือระยะทางที่สามารถเดินทางได้ใน 1 วัน สำหรับตำแหน่งในทางราชการน่าจะหมายถึงพวกที่ทำหน้าที่ขนส่งสินค้าของหลวง โดยเฉพาะช่วยนอกจากข้าวและของมีค่าอื่นใดที่ถูกกำหนดให้เป็นส่วย ก็น่าจะหมายถึง “สินค้าของป่า” ด้วย

การขนส่งในระบบคราวคงมีลักษณะคล้ายเป็นขบวนขนส่งสินค้าทางไกลที่มีการแวะพักเป็นระยะเพื่อสลับสับเปลี่ยนแรงงานแบกหาม ไปตามเมืองหรือหมู่บ้านบนเส้นทางคมนาคมหลักที่เป็นเสมือนสถานีการค้า แม้ยังไม่พบหลักฐานโดยตรง แต่อาจพอศึกษาเทียบเคียงจากร่องรอยสมัยหลังได้ ดังจดหมายของ เมอร์ลีเออร์ลูกอง (M. LUGAN) กงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองน่าน มีไปถึงเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ เมื่อ ค.ศ.1908 ระบุว่าเขาได้สำรวจพบว่าที่เมืองแพร่ ชาวเมืองถูก “เกณฑ์แรงงานแบกหาม” ปีละ 3-4 ครั้ง แต่แต่ละครั้งเสียเวลาอย่างน้อย 8 วัน⁹¹ กรณีที่ชัดเจนกว่าคือที่แขวงดอยสะเก็ด บนระหว่างเชียงใหม่ไปยังเชียงราย ระหว่าง ค.ศ.1906-1907 ชาวบ้านถูกเรียกเกณฑ์แรงงานแบกหาม เป็นเวลาถึง 63 วัน และในปีถัดมา แม้จะมีการจัดการที่ดีกว่าเดิม ชาวบ้านก็ยังคงต้องไปเกณฑ์แรงงานแบกหามมากกว่า 30 วัน และความจริงต้องเสียเวลาถึง 2 เท่า⁹² ซึ่งคงจะหมายถึงเมื่อรวมระยะเวลาที่ใช้ในการเดินทางกลับด้วย สรุปได้ว่า “การเกณฑ์แรงงานแบกหาม” ดังที่ปรากฏนี้ น่าจะหมายถึงการเกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อแบกหามส่งสินค้าของรัฐตามระบบ “คราว” และไพร่พวกคราวที่ถูกเกณฑ์แรงงานคงเป็นไพร่ที่อาศัยตามชุมชนตามรายทางคมนาคมหลักนั่นเอง

ขุนนางพวกคราว มีบทบาทสำคัญต่อการค้าของรัฐ เช่น ในรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช โปรดให้พวกคราวรับเอานักโทษไปขายแลกเอาวัวขังเมืองธรางมาเป็นวัวหลวง⁹³ นอกจากพวกคราวโดยตรงแล้ว ยังพบตำแหน่งขุนนางอื่นที่ น่าจะเกี่ยวข้อง เช่น “หมื่นพวกม้าต้อนค้า”⁹⁴ ซึ่งน่าจะเป็นขุนนางกำกับ “พวกม้าต้อนค้า” คือคาราวานม้าต่างสินค้าของหลวง หรือมีเช่นนั้นก็เป็นกองกำลังทหารม้าที่ทำหน้าที่คุ้มกันขบวนสินค้าของรัฐที่เดินทางไปทำการค้ายังต่างเมือง แสดงให้เห็นว่ารัฐได้จัดตั้งกลไกสำหรับดูแลการค้า-ขนส่งสินค้าของรัฐไว้ค่อนข้างเป็นระบบชัดเจน

⁹⁰ อุคม รุ่งเรืองศรี.(2534). *พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 217.

⁹¹ *Lettre N°4 du Consul de France à Nan [LUGAN] à Monsieur Le Ministre de la République Française à Bangkok du 23e janvier 1908.*

⁹² *Lettre N°7 du Consul de France à Nan [LUGAN] à Monsieur Le Ministre de la République Française à Bangkok du 20e février 1908.*

⁹³ สุรสิงห์สำรวม ฉิมพะเนาว์. (ปริวรรต). (2528). *คลองเจือแห่งพระเจ้ากือนา*, 44.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 50.

หลักฐานจากจารึกไม้จากประตู่ผา บริเวณรอยต่อระหว่างแดนเมืองงาวและเมืองลคร(ลำปาง) หลายหลัก กำหนดอายุได้ไม่น้อยไปกว่ารัชสมัยพระเป็นเจ้าติโลกราช มีการตราข้อกำหนดคุ้มครองพวกคราว ซึ่งมีทั้ง “นายดิน” คือคนหาบสินค้าเดินเท้า ไม่ให้ถูกใช้ให้หาบเกินกว่า 1 หาบ ประมาณ 15,000-16,000 น้ำ ต่อคน (18-20 กิโลกรัม) ส่วน “นายม้า” คือผู้ที่ใช้ม้าต่างสินค้า ให้บรรทุกได้ไม่เกิน 2 หาบต่อม้า 1 ตัว (36-40 กิโลกรัม) ไพร่เหล่านี้ได้รับการคุ้มครองจากราชโองการของกษัตริย์โดยมีการส่งขุนนางจากราชธานีเชียงใหม่มาควบคุมโดยตรง และห้ามไม่ให้เจ้าเมืองท้องถิ่นรบกวน อีกทั้งห้ามไม่ให้ขุนนางที่กำกับควบคุมพวกคราว กดขี่ให้ขนสิ่งของเกินอัตราน้ำหนักตามพระราชกำหนด ดังเคยเกิดคดีความในกรณี “จำทองแสนลิน” กดขี่ใช้แรงงานพวกคราวหนักเกินไป คือให้หาบของหนักเกินกว่าอัตราที่กำหนด ถึง 4 หาบ (ประมาณ 70-80 กิโลกรัม) จึงได้มีการฟ้องร้อง⁹⁵ ทั้งนี้ ก็เพื่อไม่ให้ไพร่ที่ทำหน้าที่พวกคราวต้องเดือดร้อนจนหลบหนี ซึ่งจะกระทบต่อระบบการขนส่งสินค้า อันเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงกระบวนการค้าทางไกลของรัฐไปในตัว กษัตริย์จึงต้องใส่พระทัยดูแลและให้การคุ้มครองพวกคราวเป็นพิเศษ

4) พวกล้าม (ງ໋໋໋໋໋໋ - ฝ่ายประสานงานและการทูต) : โดยทั่วไป “ระบบล้าม” เป็นระบบสำคัญในกิจการ ทั้งของรัฐและชุมชนในล้านนา “พวกล้าม” หรือ “นายล้าม” โดยทั่วไป คือผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่นแปลภาษา ป่าวประกาศ ส่งข่าวสาร หรือประสานงาน เช่น ล้ามฝ่าย-ล้ามนา-ล้ามสวน มีหน้าที่ประสานงาน แจ้งข่าวสาร เกี่ยวกับเหมืองฝาย ล้ามวัด มีหน้าที่ประสานงานและป่าวประกาศเกี่ยวกับกิจการทางศาสนา เป็นต้น นายล้ามทั่วไปทำหน้าที่ ประกาศข่าวสาร ส่งข่าวสาร ตลอดจนประสานงานระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมือง ระหว่างเมืองต่อเมือง ไปจนถึงระหว่างหมู่บ้าน จึงมีขุนนางฝ่ายล้ามประจำอยู่แทบทุกแห่งตั้งแต่ นายล้าม พันล้าม ไปจนถึงหมื่นล้าม⁹⁶ โดยเฉพาะขุนนางพวก “ล้ามแขก” ซึ่งคงจะรวมทั้ง หมื่นล้าม หมื่นหลวง หมื่นแขก หมื่นล้ามแขก หมื่นหลวงล้ามแขก หรือ นายเมือง เป็นผู้แทนติดต่อทางการทูตระหว่างรัฐ เห็นได้จาก เมื่อครั้งรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช โปรดให้ส่ง “ล้ามแขก” พร้อมกับสมณฑทูตไปร่วมพิธีออกผนวชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่กรุงศรีอยุธยา⁹⁷ และติดต่อแขกต่างเมืองที่เดินทางเข้ามา⁹⁸ หรือแม้แต่ในยุคหลัง ราว ค.ศ.1900 ในเมืองสิง (เมืองเชียงแขงในอดีต) ก็ยังคงมีตำแหน่ง “พ่อล้าม” คอยติดต่อกับชาวต่างประเทศ⁹⁹

⁹⁵ พรรณเพ็ญ เครือไทย, ชับนะ ปิ่นเงิน, และศราวุธ ศรีทา. (2547). *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 7 จารึกในจังหวัดลำปาง.*, 105, 115.

⁹⁶ เพนซ์, ฮันส์, ศรีเลา เกษพรหม, และคณะ. (2549). *ครุชนิชาจารึกล้านนา ภาค 1 ชื่อและตำแหน่งบุคคล.*, 183-184.

⁹⁷ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่.*, 93.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, 96.

⁹⁹ Grabowsky, Volker, & Renoo Wichasin. (2011). *Chronicles of Chiang Khaeng: A Tai Lü Principality of the Upper Mekong.* Chiang Mai: Silkworm Books, 288.

ในกระบวนการค้าแบบจารีตระหว่างรัฐ พบว่า มีกฎหมายจารีตระบุว่า หมิ่นล่อม หมิ่นหลวง หมิ่นแขก มีหน้าที่พิจารณาอนุญาตและกำหนดราคาสินค้าที่จะขายให้ชาวต่างเมืองด้วย ดังว่า “...ผู้ใดจะขายช้าง ม้า ข้าคน วัวควาย เรือ และขายทองคำ ให้แก่แขกต่างเมือง ให้บอกเล่าแก่ 2 หมิ่นล่อม หมิ่นหลวง เพื่อได้พิจารณากัน ขุนแขกกำหนดค่าแล้ว ควรให้ขายจึงขาย...”¹⁰⁰ น่าสนใจว่าตำแหน่งดังกล่าว ซึ่งความจริงมีหน้าที่หลักเกี่ยวกับการทูตระหว่างรัฐ แต่การที่กฎหมายจารีต กำหนดให้ขุนนางพวก ล่อมซึ่งทำหน้าที่ด้านการทูตเป็นผู้พิจารณาอนุญาตให้ค้าขายกับชาวต่างเมืองตลอดจนกำหนดราคาสินค้า น่าจะเป็นเพราะการที่พวกล่อม หรือทูตได้เดินทางไปยังต่างเมืองเสมอ จึงทราบราคาซื้อขายสินค้าในตลาดระดับภูมิภาค ทำให้การกำหนดราคาค้าขายเป็นไปอย่างยุติธรรม หรือทำให้รัฐไม่เสียเปรียบในการทำการค้า ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การทำหน้าที่ของพวกล่อมแขกนั้นน่าจะเกี่ยวข้องกับการค้าระหว่างรัฐแบบจารีตที่แฝงอยู่ในการทูตนี้ด้วย โดยพวกล่อมแขกอาจเป็นผู้แทนการค้าของรัฐไปในตัว นอกจากนี้โดยที่ยังไม่มีหลักฐานชัดเจน ยังน่าคิดว่าการที่ขุนนางพวกล่อมเป็นผู้พิจารณาให้ อนุญาตทำการค้ากับต่างเมือง ยังทำให้ขุนนางล่อมหลวง ล่อมแขก มีอำนาจที่จะเลือกซื้อสินค้าตามระบบผูกขาดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการค้าแบบจารีตของรัฐอีกด้วย

5) พวกเหลื่อม (ງຸລຸ້ນ – ฝ่ายพระคลัง) : รัฐล้านนา มีหน่วยงานที่เรียกว่า “พวกเหลื่อม” เทียบได้กับกรมพระคลัง “เลื่อม” หรือ “เหลื่อม” หมายถึงท้องพระคลัง พระคลังมหาสมบัติ หรือคลังหลวง (Treasury) นับเป็นหน่วยงานที่ดูแลเกี่ยวกับทรัพย์สินสมบัติในท้องพระคลังของพระมหากษัตริย์ ซึ่งนับว่าเป็นคลังของรัฐโดยตรงด้วย เมื่อครั้งพระญามังรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ เมื่อ ค.ศ.1296 โปรดให้สร้าง “เหลื่อม” ขึ้นพร้อมกับสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ¹⁰¹ นอกจากนี้ บ่อยครั้งพบที่มีการเรียกเหลื่อมเป็น ภาษาบาลีว่า “ราชโกฏิ” (ᨧᩢ᩠ᨦᩉ᩠ᩅ) เพื่อเจาะจงว่า เป็น “เหลื่อมพระญา” คือพระคลังของพระมหากษัตริย์ที่เมืองหลวง เพื่อให้แตกต่างกับ เหลื่อมหรือคลังประจำเมืองอื่น ๆ เช่นพบว่ามี “เหลื่อมนคร” คือคลังหลวงประจำเมืองนคร(ลำปาง)¹⁰² หรือมีขุนนางตำแหน่ง “หมิ่นเข้าเหลื่อม” ในเมืองเชียงแสน¹⁰³ แสดงว่ามีคลังหลวงประจำเมืองเชียงแสนด้วย เป็นต้น พบตำนานที่อ้างว่าในรัชกาลพระญาเมกุฎิ “เหลื่อม” หรือพระคลังหลวงในนครเชียงใหม่ มีลักษณะเป็น “คระตึก” คืออาคารก่ออิฐถือปูน จำนวน 2 หลังด้วยกัน เรียกว่า “เหลื่อมเงิน” และ “เหลื่อมคำ” ตั้งอยู่บริเวณด้านทิศตะวันตกของพระราชวังหลวง¹⁰⁴

¹⁰⁰ อุษณีย์ ชงไชย. (2526). ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนาไทย พ.ศ.1839-2310 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ, 96-97.

¹⁰¹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 46.

¹⁰² สุรสิงห์สำราญ ฉิมพะเนาว์. (ปริวรรต). (2528). คลองเจือแห่งพระเจ้าเกื้อนา, 49.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁴ สมหมาย เปรมจิต. (ปริวรรต). (2519). ตำนานเชียงใหม่. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2.

ปกติหน่วยงาน เหลี่ยม หรือพระคลัง จะมีการแต่งตั้งขุนนางขึ้นมารับผิดชอบดูแลโดยตรง ดังจารีตการปกครองแนะนำให้กษัตริย์แต่งตั้งผู้มีความรู้ความสามารถให้เป็นเสนาฝ่ายต่าง ๆ รวมถึง “นายเลี่ยม”¹⁰⁵ หรือ “จำเลี่ยม”¹⁰⁶ คือขุนนางผู้ดูแลท้องพระคลัง ในรัชกาลพระญาเกือนาพบว่าเริ่มปรากฏหน่วยงาน “พวกเหลี่ยม” เป็นกลุ่มขุนนางเจ้าพนักงานทำหน้าที่ดูแลพระคลัง โดยเฉพาะ¹⁰⁷ ทั้งยังพบหลักฐานแรกสุดที่มีการแต่งตั้งบรรดาศักดิ์ขุนนางดูแลพระคลัง โดยเฉพาะขึ้นในรัชกาลนี้คือตำแหน่ง “หมื่นเงินทอง”¹⁰⁸ สะท้อนว่าคงเริ่มมีการจัดกลุ่มขุนนางเจ้าพนักงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับ “การคลัง” ที่เริ่มซับซ้อนขึ้น เช่นนอกจากมีนายเลี่ยม จำเลี่ยม โดยตรงแล้ว ยังมี “นายตรา” เจ้าพนักงานฝ่ายบัญชีหรือดูแลเรื่องเงินตรา และ “นายอ้าย” เจ้าพนักงานฝ่ายจัดเก็บส่วยภาษี เป็นต้น ดังนั้นจึงต้องมีการแต่งตั้งหัวหน้าหน่วยงานขึ้นเป็นเสนาบดีกินตำแหน่งในระดับ “เจ้าหมื่น” คอยกำกับดูแล ดังสมัยต่อมา ในจารีกวัตตะโปทธาราม(ร้าง) เชียงใหม่ ค.ศ.1492 ระบุว่าเวลานั้นมีเสนาบดีพระคลัง ชื่อหมื่นโสม ดังว่า “...เจ้าหมื่นโสม ตนเป็นราชภัณฑาการิก...”¹⁰⁹ เป็นต้น ฉะนั้นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเพิ่มพูนพระราชทรัพย์ใน “ราชโกฏิ” หรือพระคลังมหาสมบัติ เช่นการจัดเก็บรายได้จากส่วยไร รวมไปถึงการค้าแบบจารีตของรัฐ ควรเป็นภาระหน้าที่ของขุนนางฝ่ายนี้โดยตรง

ตามตำนานที่ระบุว่า ตำแหน่ง “หมื่นเงินทอง” เกิดขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยพระญาเกือนา โดยพระองค์ทรงแต่งตั้งพ่อค้าที่ประสบความสำเร็จและใจบุญสุนทานให้เป็นเสนาคลัง¹¹⁰ แสดงให้เห็นว่าผู้ดูแลพระคลังต้องมีความรู้หรือประสบการณ์เกี่ยวกับด้านการค้าด้วย สอดคล้องกับหลักฐานที่ระบุว่าอย่างน้อยการค้าทางไกลระหว่างรัฐน่าจะเกิดขึ้นนับแต่ยุคนี้แล้ว ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 การดำเนินการค้าของรัฐโดยเฉพาะในยุคแรก จึงน่าจะเป็นการดำเนินการของ “พระคลัง” โดยตรง ดังกรณีที่พระญาเกือนาโปรดให้หมื่นเงินทองเป็นราชทูตเดินทาง ไปอาราธนาพระสุมนเถระ ยังอาณาจักรสุโขทัย¹¹¹ ซึ่งเป็นไปได้ว่าเป็นการเดินทางไปเพื่อเจรจาทางการค้าควบคู่ไปด้วย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

¹⁰⁵ อานันท์ กาญจนพันธุ์, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และศรีชน คำแปง. (2527). *หนังสืออนุโลมญาณกฎหมายโบราณ : ต้นฉบับวัดลุ่ม แรด อ. เถิน ลำปาง ; และ, หัตถกัมมวินิจัยบาฬีการอมสมมุติราช : ต้นฉบับวัดศรี โคมคำ อ. เมือง พะเยา.*, 55.

¹⁰⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (ปริวรรต). (2524). *สมุตตราช ประเพณี 6 ประการ.*, 7.

¹⁰⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2539). *พื้นเมืองล้านฉบับวัดพระเกิด.*, 60.

¹⁰⁸ วัดหมื่นเงินทอง.(2534). *ประวัติวัดหมื่นเงินทอง; แนวการปฏิบัติวิปัสสนาและวิปัสสนาภูมิ.* เชียงใหม่ : ธาราทองการพิมพ์.

¹⁰⁹ เพนซ์, ฮันส์, และศรีเลา เกษพรหม. (2548). *ประชุมจารีกล้านนา เล่ม 10 จารีกในจังหวัดเชียงใหม่ ภาค 2.* เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 39.

¹¹⁰ วัดหมื่นเงินทอง.(2534). *ประวัติวัดหมื่นเงินทอง; แนวการปฏิบัติวิปัสสนาและวิปัสสนาภูมิ.*

¹¹¹ บำเพ็ญ ะวิน. (2538). *มูลศาสนาสำนวนล้านนา: รายงานการวิจัย.* เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 153.

ในเวลาต่อมาเมื่อการค้าของรัฐขยายตัวมากขึ้น จึงมีขุนนางที่เกี่ยวข้องกับการค้าของรัฐมากขึ้น ด้วย เช่นกรณี ขุนนางพวกล่ามแขก คือหมิ่นล่าม หมิ่นหลวง หมิ่นแขก เข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าของรัฐ นอกเหนือจากหมิ่นเงินกอง อีกทั้งในเวลาต่อมา พบว่ามีตำแหน่งขุนนาง ซึ่งอาจได้รับหน้าที่เฉพาะ เป็นกรณีพิเศษ ในการรวบรวมสินค้าของป่าบางประเภท เพื่อนำไปค้าขายในการค้าระหว่างรัฐพร้อม ๆ กับการติดต่อทางการทูตเป็นครั้งคราว โดยเฉพาะในรัชสมัยพระญาสามฝั่งแกน พบขุนนางตำแหน่ง “แสนน้ำผึ้ง” เป็นหัวหน้าคณะราชทูตเดินทางไปส่งคณะสงฆ์นำโดยพระญาณคัมภีร์ ไปยังกรุงศรีอยุธยา ก่อนจะไปลงเรือสำเภาค้าที่เมืองท่ามะริด-ตะนาวศรีเพื่อไปลังกาตามลำดับ¹¹² ต่อมาในต้นรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช เมื่อ คณะสงฆ์ชุดดังกล่าวเดินทางกลับมาจากลังกา “แสนน้ำผึ้ง” ก็เป็นหัวหน้าคณะราชทูตเดินทางไปต้อนรับคณะสงฆ์กลับมาอย่างเชื่องใหม่เช่นกัน¹¹³ นอกจากนี้ในรัชกาลเดียวกันนี้ยังปรากฏขุนนางตำแหน่ง “หมิ่นหนังแห้ง” เป็นหนึ่งในคณะสิ่งเมืองที่เจรจาทางการทูตกับอยุธยาเกี่ยวกับปัญหาข้อพิพาทเรื่องเมืองเชลียง¹¹⁴ หากศึกษาเปรียบเทียบกับระบบราชการของกรุงศรีอยุธยา เป็นไปได้ว่า ตำแหน่งขุนนางต่าง ๆ ของล้านนาดังที่กล่าวมา อาจเทียบได้กับขุนนางผู้กำกับพระคลังและกรมท่า ซึ่งนอกจากมีหน้าที่ติดต่อด้านการเมืองระหว่างรัฐแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนรัฐทำการค้าในระบบผูกขาดของพระคลังสินค้าอีกด้วย¹¹⁵

กลุ่มขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา ทำให้เข้าใจได้ว่ารัฐล้านนามีกลไกบางประการที่ก่อร่างขึ้นมาเพื่อรองรับกระบวนการค้าระหว่างรัฐอยู่แล้ว ยิ่งการค้าของรัฐขยายตัวมากเท่าใด กลไกต่าง ๆ ก็ยิ่งซับซ้อนมากขึ้น ดังเห็นได้จากตำแหน่งขุนนางต่าง ๆ ที่มีมากขึ้นตามลำดับ กระทั่งในช่วงยุคทอง แม้จะยังไม่พบหลักฐานว่าระบบขุนนางในล้านนามีการจัดเป็นระบบราชการชัดเจนเช่นอยุธยาหรือไม่ แต่อย่างน้อยที่สุดก็เห็นได้ว่ารัฐล้านนามีกลไกต่าง ๆ ทั้งด้านกำลังคน และกฎหมายจารีตที่รองรับการค้าระดับรัฐตลอดทุกชั้นตอน นับแต่การระดมทรัพย์ากรส่วยสินค้า การผูกขาดสินค้า การขนส่ง และการดำเนินการค้า ทำให้รัฐล้านนามีสภาพในการทำการค้าระหว่างรัฐที่มีเครือข่ายค่อนข้างกว้างขวาง ซึ่งคงนำผลประโยชน์เข้าสู่ท้องพระคลังได้เป็นจำนวนมาก

¹¹² บำเพ็ญ รวิน. (บรรณาธิการ). (2539). *มูลศาสนานาฏคัมภีร์ และ ตำนานพระมหาญาณคัมภีร์*. เชียงใหม่: มิ่งเมือง, 14-15.

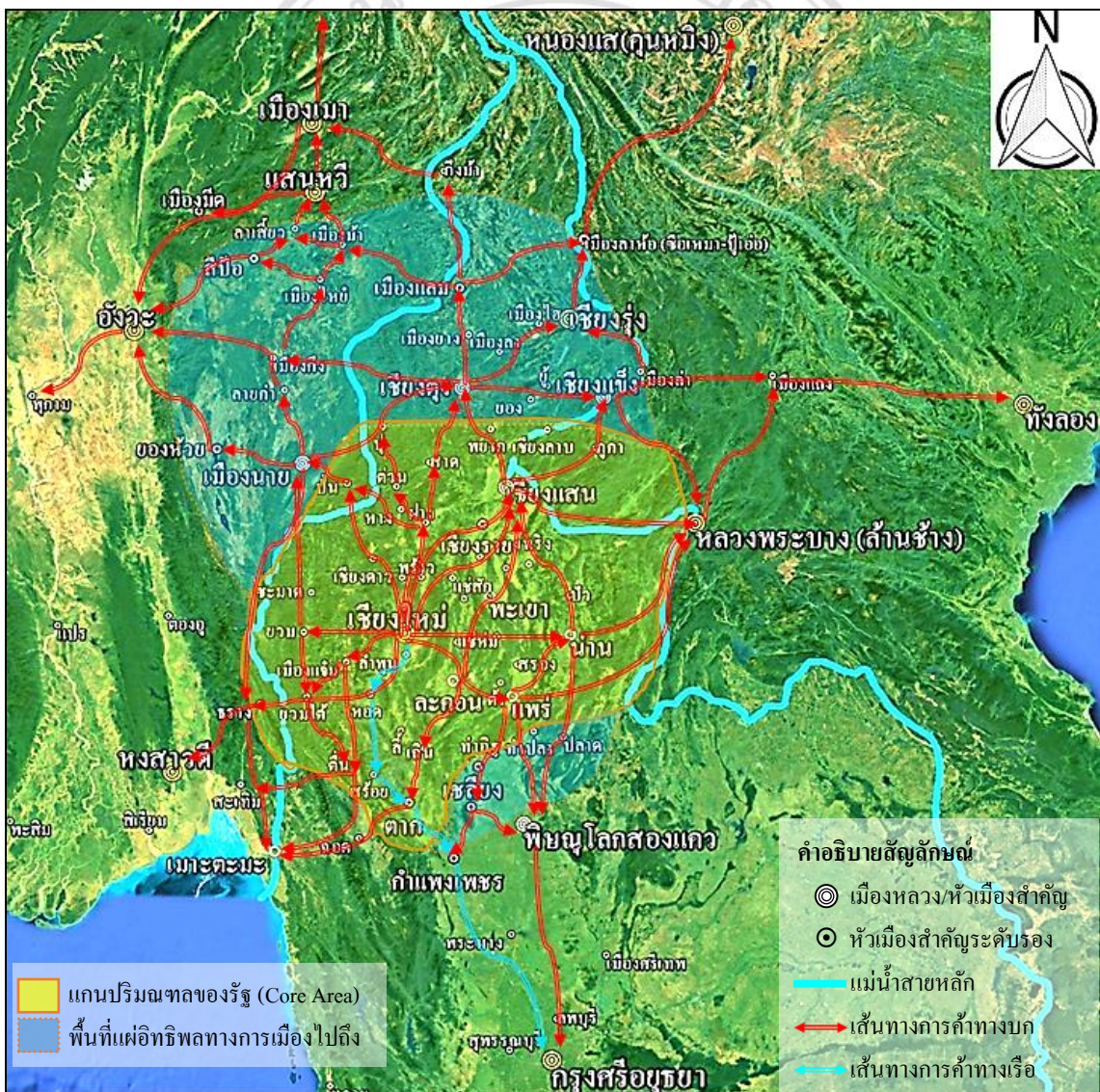
¹¹³ เรื่องเดียวกัน, 19.

¹¹⁴ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 93.

¹¹⁵ สืบแสง พรหมบุญ, และ กาญจณี ละอองศรี. (แปล). (2525). *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย : ค.ศ. 1282-1853*. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 11-13.

3.3 เครือข่ายการค้าระหว่างรัฐของอาณาจักรล้านนา

ความพร้อมของล้านนาทั้งด้านทรัพยากรและกลไกของรัฐ ทำให้ล้านนามีสักยภาพมากพอที่จะดำเนินการค้าจารีตระหว่างรัฐได้ การพิจารณาเครือข่ายการค้าระดับรัฐที่ล้านนาสัมพันธ์ด้วย จะช่วยให้เข้าใจถึงการที่ล้านนามีสถานะเป็น “รัฐการค้าตอนในภาคพื้นทวีป” (Hinterland Trading State) ที่สำคัญในฐานะศูนย์กลางเชื่อมโยงการค้ากับกลุ่มบ้านเมืองอันโยงใยกันเป็นเครือข่ายโดยรอบ กระทั่งสามารถตอบสนองยุคแห่งการค้าระดับภูมิภาคที่ก่อตัวขึ้นระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 14-15 ได้อย่างดี การแบ่งกลุ่มเครือข่ายการค้าระหว่างรัฐของล้านนาในที่นี้ แบ่งตามความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ-การเมือง ซึ่งมีทั้งลักษณะร่วมและลักษณะสำคัญบางประการแตกต่างกัน ดังจะได้อธิบายต่อไป

ภาพที่ 3.1 แผนที่แสดงภาพรวมของเส้นทางและเครือข่ายการค้าระหว่างรัฐของล้านนา

ที่มา: ปรับปรุงจากภาพถ่ายดาวเทียม Landsat โปรแกรม Google Earth

3.3.1 “ลาวล้านช้าง” เครือข่ายการค้ากับรัฐทางตอนบนด้านตะวันออก

อาณาจักรล้านช้าง (ล้านช้าง; Lan Xang) ของชาวลาว มีศูนย์กลางบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ตอนกลาง ทางตะวันออกของอาณาจักรล้านนา เมืองหลวงเดิมคือ “หลวงพระบาง” (ຫຼວງພຣະບາງ) หรือ “เมืองขวา” (ເມືອງຊວາ) ก่อนจะย้ายไปยัง “เวียงจันทร์” (ວຽງຈັນ) ทางใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 เอกสารพื้นเมืองเชียงใหม่เรียกล้านช้างในยุคต้น ว่า “เมืองขวา” กระทั่งอย่างน้อยราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 จึงปรากฏคำเรียกว่า “เมืองล้านช้าง”¹¹⁶ ล้านช้างมีลักษณะใกล้เคียงกับล้านนา คือเป็นรัฐตอนในภาคพื้นทวีปที่มีภูมิประเทศเต็มไปด้วยภูเขา มีที่ราบน้อย แต่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรของป่าตลอดจนมีสถานะ “รัฐการค้าตอนในภาคพื้นทวีป” คู่ขนานกัน

เดิมล้านช้างกับนครรัฐน่านเมื่อครั้งเป็นรัฐอิสระมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมาก ดังตำนานที่ว่า ในช่วงปลายรัชกาลของพระเจ้าฟ้ารุ่งมปทุมมกษัตริย์แห่งล้านช้าง (ค.ศ.1353-1372) ได้ลี้ภัยทางการเมืองมาพึ่งพามืองน่าน โดยเฉพาะหากพิจารณาจากที่ล้านช้างและน่านมีความสัมพันธ์อยู่ในเครือข่ายของอาณาจักรสุโขทัยแต่แรก ชีระวัฒน์ แส่นคำ เสนอว่า อิทธิพลศิลปะสุโขทัยที่ปรากฏในล้านช้างน่าจะผ่านเข้ามาทางเมืองน่าน และหนึ่งในเส้นทางติดต่อสำคัญระหว่างล้านช้างและสุโขทัย คือเส้นทางที่ผ่าน เมืองน่าน-ปัว¹¹⁷ ซึ่งต่อมาเครือข่ายด้านนี้ถูกผนวกเข้ากับล้านนาในรัชสมัยพระเป็นเจ้าติโลกราช (ค.ศ.1441-1487) ซึ่งยอมทำให้ล้านนามีช่องทางติดต่อสัมพันธ์กับล้านช้างโดยตรง

เส้นทางติดต่อคมนาคมระหว่างล้านนา-ล้านช้างยุคจารีต พบอย่างน้อยสองเส้นทางหลัก ได้แก่เส้นทางน่าน-ปัว-หลวงพระบาง และเส้นทาง เชียงแสน-เชียงของ-หลวงพระบาง ดังปรากฏหลักฐานใน “ตำนานเมืองล้านช้างไปลังกา” ส่วนหนึ่งของเอกสารพื้นเมืองล้านช้างเวียงจันทน์ โดยพบรายละเอียดซึ่งได้กล่าวถึงเส้นทางโบราณที่สามารถเดินทางจากล้านช้าง ไปยังอินเดียและศรีลังกาทางตะวันตกผ่านเมืองเชียงใหม่ โดยจากล้านช้างไปเชียงใหม่สามารถเดินทางได้สองทางทั้งจากเส้นทางเมืองน่านและเมืองเชียงแสน ดังว่า “...แต่เมืองล้านช้าง ไปต่อท่ารอดเชียงใหม่ ผีจ๊กไปทางเมืองน่าน(น่าน) トラบต่อท่าเมือง ขวาม(ข้าม)ที่ทำน้ำคองที่ทำฝั้ง ย่อมจักเมื่อทางเหนือ แต่เชียงแสนออกไปเชียงใหม่แสน 4 หมื่นวา แต่เชียงใหม่ไปขวาม(ข้าม)ทำฝั้งน้ำคอง ก็แสน 4 หมื่นวา...”¹¹⁸

¹¹⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*. 86, 101, 115.

¹¹⁷ ชีระวัฒน์ แส่นคำ. (2558). “เส้นทางความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสุโขทัยกับกลุ่มบ้านเมืองในลุ่มน้ำโขง”. ใน *สุโขทัยกับอาเซียน: มองปัจจุบันผ่านอดีต จากมิติประวัติศาสตร์ ศิลปะ โบราณคดี*. พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. (บรรณาธิการ). ปทุมธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 53-73.

¹¹⁸ *ฉันทเมืองล้านช้างเวียงจันทน์*. (หนังสือโบราณ). อักษรธรรมลาว. (ไม่ปรากฏปีที่แต่ง/คัดลอก). Digital Library of Lao Manuscripts <http://www.laomanuscripts.net/lo/texts/7655#3>. เลขที่13140514001_01_0821, หน้าลานที่ 1 บรรทัดที่ 2-3.

จากการศึกษาของธีระวัฒน์ แสนคำ พบว่าเส้นทางแรก น่าน-บัว-หลวงพระบางนั้น น่าจะมีเส้นทางคมนาคมทางบกเล็ก ๆ หลายเส้นทางจากเมืองน่านและเมืองบัว ที่สามารถข้ามหุบเขาในเขตเทือกเขาหลวงพระบางไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือผ่านชุมชนโบราณบ้านเล็กเมืองน้อยต่าง ๆ ก่อนจะออกสู่ม่านน้ำโขงและเดินทาง ๆ เรือไปจนถึงเมืองหลวงพระบางได้ โดยเฉพาะเส้นทางที่ปรากฏร่องรอยชัดเจน ได้แก่การเดินทางบกจากเมืองน่าน-เมืองบัว ข้ามช่องเขาไปยังเมืองหงสา (Hongsa) และน่าจะใช้เส้นทางตามหุบเขาไปลงแม่น้ำโขงบริเวณบ้าน “ท่าสว่าง” (Thasuang) ก่อนจะล่องเรือโดยอาศัยแม่น้ำโขงเดินทางไปยังหลวงพระบางทางใต้¹¹⁹ นอกจากนี้สันนิษฐานได้ว่าจากด่านห้วยโก๋นเมืองน่านไปยังเมืองเงิน (Muang Ngeun) ก่อนจะถึงเมืองหงสาด้านตะวันออก ยังมีเส้นทางตัดขึ้นไปทางเหนือเพื่อไปลงแม่น้ำโขงฝั่งตรงข้ามปากเบง (Pak Beng) ซึ่งเป็นชุมทาง สามารถเชื่อมไปยังเวียงจันทน์ (Vieng Phouka) เพื่อต่อไปยังเชียงแขง (เมืองสิง) ในเขตรัฐไทลื้อทางเหนือได้อีกด้วย

พบหลักฐานในเหตุการณ์ สงครามล้านช้าง-ล้านนา ซึ่งเริ่มต้นราวปี ค.ศ.1449 เป็นต้นมา หลังจากพระเป็นเจ้าติโลกราชสามารถยึดครองนครรัฐน่านได้เพียงปีเดียว ตำนานกล่าวว่า “พญาชาว” คือกษัตริย์ล้านช้างได้ยกทัพมารุกรานเมืองน่านในทันที โดยตั้งกองทัพบริเวณ “ทับส้มป่อย” บริเวณทางเหนือของเมืองน่าน ครั้งนั้นฝ่ายล้านนามีหมื่นเงิน เจ้าเมืองพร้าวเป็นแม่ทัพ นำทัพผสมจากเชียงใหม่-เมืองพร้าว สู้ศึกป้องกันเมืองน่านไว้ได้¹²⁰ ก่อนที่ต่อมา ราวปี ค.ศ.1454 ล้านนาจะยกทัพไปรุกรานล้านช้างเป็นการตอบแทน โดยกองทัพล้านนาสามารถตีได้เมืองรายทางไปถึง “เมืองนูน” ริมฝั่งแม่น้ำโขง¹²¹ สันนิษฐานว่าคือบริเวณบ้านท่านุ่น (Tanoun) แขวงไชยบุรี (Sainyabuli) ในปัจจุบัน ซึ่งห่างจาก “ท่าสว่าง” ไปทางตะวันออกเฉียงใต้ 13 กิโลเมตร นอกจากนี้ เหตุการณ์สงครามไคเวียด-ล้านช้าง (ค.ศ.1478-1480) ที่ จักรพรรดิเลทันห่ง (Lê Thánh Tông, ค.ศ.1460-1497) แห่งอาณาจักรไคเวียด (Đại Việt) ของเวียดนาม ได้ส่งกองทัพเข้ารุกรานล้านช้างจากทางตะวันออกเฉียงใต้ โดยเข้าปล้นเมืองหลวงพระบางได้และรุกคืบเข้ามายังชายแดนล้านนาบริเวณเมืองน่าน แต่ได้ถูกกองทัพล้านนาซึ่งนำโดยท้าวจาก่านเจ้าเมืองน่าน เข้าสกัดโจมตีจนแตกพ่ายไป¹²² เป็นการยืนยันว่าเส้นทาง น่าน-บัว-หลวงพระบาง เป็นเส้นทางสำคัญที่ล้านช้าง-ล้านนา ใช้ติดต่อกันมาช้านาน โดยปกติแล้วคงเป็นเส้นทางที่มีเครือข่ายไกลไปถึงปริมณฑลของเวียดนามบริเวณเขตเชียงขวาง-หัวพัน จนถึงเมืองแกลงหรือ เดียนเบียนฟู (Điện Biên Phủ) ก่อนจะกลายเป็นเส้นทางเดินทัพในยามสงครามด้วย

¹¹⁹ ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2558). “เส้นทางความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสุโขทัยกับกลุ่มบ้านเมืองในลุ่มน้ำโขง”. 59.

¹²⁰ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 84.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, 86.

¹²² วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสี่ฟู-ปาไปห้าเตียน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษาจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 123-146.

เส้นทางที่สอง คือเส้นทางจากเชียงแสน-เชียงของ-หลวงพระบาง ทางเรือสามารถล่องตามแม่น้ำโขงลงมาทางใต้ได้ตลอด ผ่านปากอิง ปากทา (Pak Tha) ปากคอบ (Pakkhop) ปากเงิน (Pak Ngeun) ปากเบง (Pak Beng) มาบรรจบกับเส้นทางแรกที่ท่าสว่าง (Thasuang) และท่านุ่น (Tanoun) ต่ไปยัง Lat Han ปากอู (Pak Ou) ปากเซียง (Pakxeuang) จนถึงหลวงพระบาง อีกทางหนึ่งส่วนใหญ่เป็นการเดินทางบกถัดเลาะไปตามช่องเขาเทียบตามแม่น้ำ หรือล่องเรือไปตามทางแม่น้ำเป็นช่วง ๆ จากเมืองเชียงแสน-เชียงของ ข้ามฟากแม่น้ำโขง ไปยังฝั่งเมืองห้วยซาย (Huay Xai) แขวงบ่อแก้ว (Bokèo) ก่อนจะขึ้นไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ต่ไปยัง เวียงภูคา (Viengphoukha) และหลวงน้ำทา (Louang Namtha) ซึ่งมีทางแยกขึ้นไปเชียงแขงทางเหนือ หรือลงทางใต้ไปยังเมืองไซ (Muang Xai) ซึ่งมีเส้นทางติดต่อไปยัง เขตเชียงขวาง-หัวพัน จนถึงเมืองแกงหรือ เดียนเบียนฟู (Điện Biên Phủ) ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ชายขอบปริมณฑลของเวียดนาม หรือแยกลงไปยังหลวงพระบางทางใต้ก็ได้

เส้นทางนี้ นับเป็นเส้นทางสำคัญอีกสายหนึ่ง เนื่องจากบริเวณเชียงแสนนับเป็นศูนย์กลางสำคัญของล้านนาที่ใช้ติดต่อกับภูมิภาคทางตอนบน และนับเป็นจุดเชื่อมโยงการค้าสำคัญระดับภูมิภาคทางตอนเหนือของอาณาจักร บริเวณด้านตะวันออกของแม่น้ำโขงจนถึงหลวงพระบางนับเนื่องเป็นเขตอิทธิพลของเชียงแสนมาก่อน ดังพื้นเมืองเชียงแสนอ้างว่านับแต่รัชกาลพระญาแสนพู ปริมณฑลของเชียงแสนด้านตะวันออกเฉียงเหนือ ไปถึงเมืองพูคา ด้านตะวันออกจรดคอยเชียงซี “ต่อดิน” คือติดต่อกับแดนเมืองหลวงพระบาง โดยพื้นเมืองเชียงแสนรวมพื้นที่ของ “เจ้าเมืองหลวง” ให้เป็น “พันนาใน” 9 พันนา และ “เมืองพูคา” เป็น “พันนานอก” 1 พันนา¹²³ หลักฐานหลายแห่ง เรียกทั้งสองเมืองรวมกันว่า “เมืองหลวงพูคา”¹²⁴ หมายถึงทั้งเมืองหลวงน้ำทาและเวียงภูคา ต่อมาในรัชกาลพระญาสามฝั่งแกน เจ้าขุนแสงเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน เขตแดนด้านตะวันออกขยายไปถึง “เมืองเกาะไซ” สันนิษฐานว่าคือเมืองไซ แขวงอุดมไซ ในปัจจุบัน และทางตะวันออกเฉียงใต้ ขยายไปถึง “สบน้ำแม่ตรา”¹²⁵ สันนิษฐานว่าคือบริเวณปากทา (Pak Tha) แขวงบ่อแก้ว (Bokèo) ในปัจจุบัน

แม้จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและมีเส้นทางเดินทางติดต่อกันหลายช่องทาง แต่กลับพบร่องรอยความสัมพันธ์ทางการค้าอย่างเป็นทางการเพียงเล็กน้อยระหว่างล้านช้าง-ล้านนา โยชียูกิ มาซุฮารุ ให้ข้อมูลว่าสินค้าส่งออกของล้านช้าง มีสองประเภท ประเภทแรกคือแร่ธาตุ เช่น ทองคำ เงิน เหล็ก ตะกั่ว ดีบุก ประเภทที่สอง คือของป่า เช่น กำยาน ครั่ง นอแรด งาช้าง หนังกวาง เป็นต้น¹²⁶ ซึ่งมีความ

¹²³ สวัสดิ์ อ่องสกุล. (ปวีรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน*, 89.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, 74.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, 100.

¹²⁶ โยชียูกิ มาซุฮารุ. (2546). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก "รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป" ไปสู่ "รัฐกึ่งเมืองท่า"*. กรุงเทพฯ : มติชน, 112.

คล้ายคลึงกับสินค้าของทางล้านนา ยกเว้นทองคำ เป็นไปได้ว่าล้านนาคงนำเข้าทองคำส่วนหนึ่งจาก ล้านช้าง เนื่องจากล้านนาไม่พบแหล่งแร่ทองคำ และโดยที่ยังไม่มีหลักฐานยืนยัน ล้านนาอาจนำเข้า สินค้าของป่าบางอย่างเพื่อทำการค้าส่งผ่านไปยังหัวเมืองทางตะวันตกหรือเมืองท่าชายฝั่งในกรณีที่มีความต้องการสินค้าบางอย่างเพิ่มสูงขึ้นจนปริมาณสินค้าภายในไม่อาจตอบสนองได้ทัน

แม้จะยังไม่พบหลักฐานร่วมสมัยที่กล่าวถึงการค้าระหว่างล้านช้าง-ล้านนาในยุคนี้โดยตรง แต่ก็ พบบันทึกชาวตะวันตกสมัยหลังในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ระบุว่า มีการนำเข้าควาย 5,000-6,000 ตัวจาก หลวงพระบางมายังเชียงใหม่ในแต่ละปี¹²⁷ สะท้อนว่าโดยปกติปศุสัตว์น่าจะเป็นสินค้าสำคัญอีกอย่าง หนึ่งที่มาจากล้านช้าง ขณะเดียวกันหลักฐานที่กล่าวถึงความต้องการสินค้าของล้านช้างจากทางล้านนา มีน้อยกว่ามาก พบเพียงบันทึกชาวตะวันตกยุคหลังในช่วง ค.ศ.1866-1868 ระบุว่า ตลาดหลวงพระบาง มีพ่อค้าจากเชียงใหม่ เดินทางมาขายเครื่องเคลือบ และร่มกันแดด¹²⁸ สะท้อนว่าปกติสินค้าที่ล้านนา ส่งออกไปขายยังล้านช้างน่าจะเป็นสินค้าจำพวกงานหัตถกรรมเป็นหลัก ดังนี้เป็นต้น

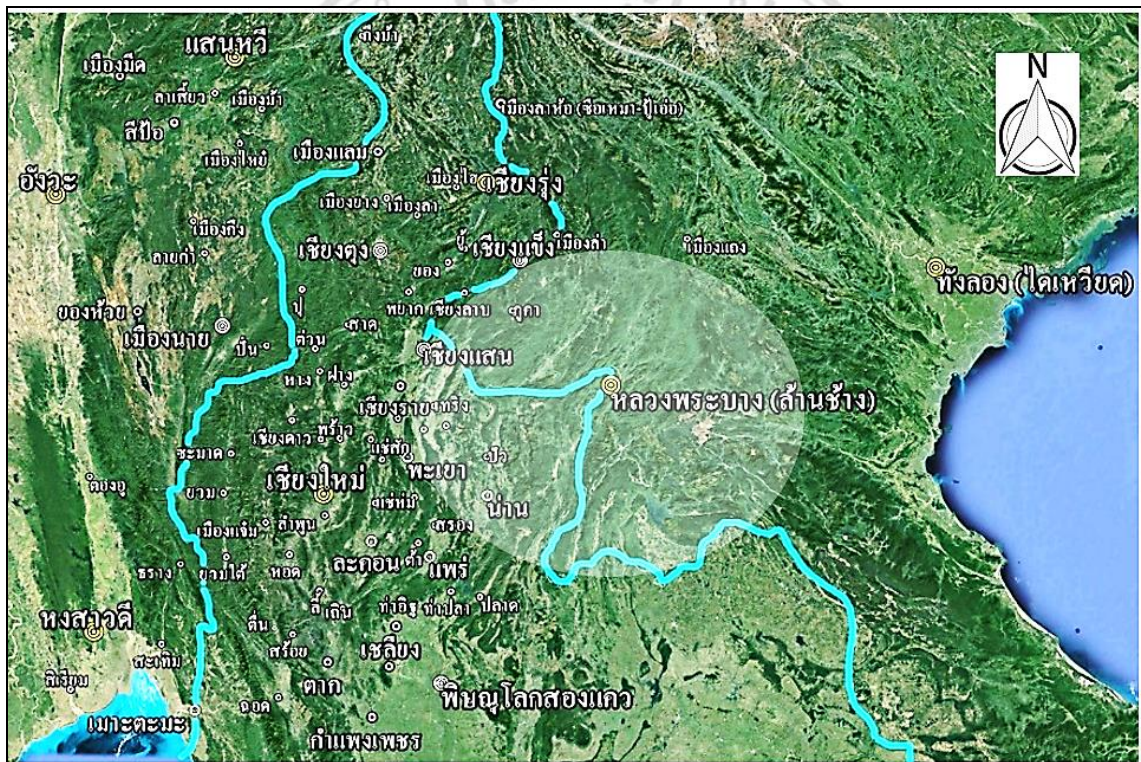
การที่พบหลักฐานน้อยมากในความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างล้านนาและล้านช้าง คงเนื่องจาก ทั้งสองรัฐมีทรัพยากรคล้ายกันคือของป่า แต่มีพื้นที่ตลาดต่างกัน ล้านช้างสัมพันธ์กับตลาดทาง เวียดนาม กัมพูชา และสุโขทัยซึ่งต่อมาเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา ที่ล้วนเป็นเมืองท่าสำคัญด้านทะเลจีน ใต้ ขณะที่ล้านนา มุ่งเน้นตลาดทางตะวันตกคือเมืองท่าด้านอ่าวมะตะมะฝั่งทะเลอันดามันเป็นหลัก โดยมากกว่าที่ล้านช้างสามารถติดต่อกับเมืองท่าด้านทะเลจีนใต้ผ่าน กัมพูชาทางด้านใต้ และเวียดนาม ทางด้านตะวันออก รวมถึงเมืองท่ามะตะมะผ่านสุโขทัยทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ หรืออยุธยาซึ่งมี เมืองท่าชายฝั่งทั้งสองด้านของคาบสมุทร ทำให้ล้านช้างอาจไม่จำเป็นต้องพึ่งพาล้านนา นอกไปเสีย จากการที่ล้านช้างจำเป็นต้องอาศัยเส้นทางด้านเหนือซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลล้านนาบางสมัย เพื่อติดต่อกับรัฐไทลื้อและจีน หรืออาศัยเส้นทางตัดตรงผ่านไปยังด้านตะวันตกบริเวณลุ่มแม่น้ำสาละวิน

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรล้านช้าง คงเป็นลักษณะของกลุ่มสัมพันธ์ ใกล้เคียงที่โดดเด่นยิ่งทางด้านการเมือง-วัฒนธรรม แต่กลับไม่ค่อยปรากฏหลักฐานโดดเด่นทางด้าน เศรษฐกิจเท่าใดนัก ยิ่งเมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (เสกขะทิธา) เชื้อพระวงศ์ล้านนา-ล้านช้าง ที่เกิด จากการเกี่ยวดองเป็นเครือญาติของทั้งสองอาณาจักร ซึ่งพระองค์เคยครองราชย์เป็นกษัตริย์ล้านนาชั่ว ระยะเวลาหนึ่ง (ค.ศ.1546-1547) ก่อนจะเสด็จไปครองราชสมบัติล้านช้าง ได้ดำเนินการย้ายราชธานี จากหลวงพระบางไปยังนครเวียงจันทน์ทางตอนใต้ในภายหลังด้วยแล้ว เท่ากับว่าศูนย์กลางเศรษฐกิจ

¹²⁷ Hallett, Holt S. (1988). *A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States*. Bangkok: White Lotus, 104.

¹²⁸ วราภรณ์ เรืองศรี. (2557). *การรวานและพ่อค้าทางไกล : การก่อเกิดรัฐสมัยใหม่ในภาคเหนือของไทยและดินแดนตอนในของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้*. เชียงใหม่ : ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 54.

ของล้านช้างจะยิ่งใกล้ชิดกับเมืองท่าชายฝั่งทะเลมากขึ้น กระทั่งมีสถานะเป็น “รัฐกึ่งเมืองท่า”¹²⁹ ซึ่งคงทำให้ล้านช้างสัมพันธ์กับเศรษฐกิจการค้าด้านล้านนาอย่างลงยิ่งกว่าเมื่อครั้งศูนย์กลางอาณาจักรอยู่ที่หลวงพระบาง อย่างไรก็ตาม โยชียูกิ มาซุฮาร่า¹³⁰ เสนอว่าความสัมพันธ์ทางการเมืองที่ใกล้ชิด โดยเฉพาะการอภิเษกสมรสระหว่างราชวงศ์ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 นั้น ก็ได้ทำให้เกิดการถ่ายทอด “วัฒนธรรมอันก้าวหน้า” จากล้านนาไปสู่ล้านช้าง เช่นงานทางด้านศิลปกรรม-สถาปัตยกรรมเนื่องในพุทธศาสนา หรือแม้แต่การผลิตอิฐ และการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งกลายเป็นรากฐานส่วนหนึ่งในการพัฒนาอาณาจักรช่วงยุคทองของล้านช้างด้วย เกี่ยวกับรายละเอียดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างล้านนา-ล้านช้างเป็นประเด็นปัญหามานานใจที่ควรค้นคว้าต่อไป

ภาพที่ 3.2 แผนที่แสดงพื้นที่บริเวณเครือข่ายล้านนา-ล้านช้าง ด้านตะวันออก

ที่มา: ปรับปรุงจากภาพถ่ายดาวเทียม Landsat โปรแกรม Google Earth

¹²⁹ โยชียูกิ มาซุฮาร่า. (2546). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก "รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป" ไปสู่ "รัฐกึ่งเมืองท่า"*. 98.

¹³⁰ โยชียูกิ มาซุฮาร่า. (2547). ระบบเครือข่ายการค้าการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรม กรณีการอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงขอมคำทิพย์แห่งล้านนากับพระเจ้าโพธิสาลราชแห่งล้านช้าง. ใน วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่. (บรรณาธิการ). *ขัตติยานีศรีล้านนา*. (75-88). เชียงใหม่: วิทอินดิไซน์.

3.3.2 “ไทลื้อ-ไทจีน” เครือข่ายการค้ากับรัฐทางตอนบนด้านเหนือ

บริเวณทางตอนเหนือของล้านนา ประกอบด้วยเมืองและรัฐต่าง ๆ กระจายทั่วไปตามทีวราบลุ่มในเขตหุบเขาระหว่างแม่น้ำคง (สาละวิน) ตอนบน กับแม่น้ำของ (โจง) และแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโจงทางตอนบน โดยมีเมืองที่เป็นศูนย์กลางเครือข่ายใกล้ชิดกับล้านนา อย่างน้อย 3 เมืองหลัก ๆ ได้แก่ เชียงรุ่ง ราชธานีแห่งอาณาจักรสิบสองพันนา ในเขตจีน เชียงตุงหรือเมืองเงิน ในเขตพม่า และ เชียงแขง หรือเมืองสิงในเขตลาว ในปัจจุบัน

1) เชียงรุ่ง (Jinghóng): แห่งอาณาจักรสิบสองพันนา (Xīshuāngbǎnnà) ปัจจุบันอยู่ในมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ประชากรหลักเป็นชาวไทลื้อ ตัวเมืองเชียงรุ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโจงอันเป็นแม่น้ำสายสำคัญของภูมิภาค และนับเป็นรัฐไทโบราณแห่งหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งโดยมีร่องรอยพัฒนาการทางการเมืองก่อนข้างชัดเจนมาแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 12-13¹³¹ และมีความสัมพันธ์กับเมืองบริเวณแม่น้ำสาขาของแม่น้ำโจงทางตอนบนในซึ่งเกิดขึ้นภายหลัง เช่น เมืองยงในเขตประเทศพม่า ในปัจจุบัน ที่มีตำนานกล่าวถึงการเข้ามามีบทบาทของชนชั้นนำที่มาจากเมือง “อารวี” คือเชียงรุ่ง¹³²

รัฐล้านนายุคต้นก็มีพัฒนาการที่เกิดจากความสัมพันธ์และการสนับสนุนจากรัฐเชียงรุ่งสิบสองพันนาเช่นกัน¹³³ ความเคลื่อนไหวของพระญามังรายในการรวบรวมบ้านเมืองตลอดจนสถาปนาอาณาจักรใหม่คงได้รับการสนับสนุนจากเชียงรุ่งไม่น้อย หลักฐานหยวนสี่ของจีนให้ข้อมูลสนับสนุนว่ายุคแรกทั้งสองรัฐร่วมมือเป็นพันธมิตรต่อต้านการรุกรานจากราชวงศ์หยวนของมองโกล อีกทั้งยังร่วมมือกันรุกรานชายแดนจีนและพม่า¹³⁴ อย่างไรก็ตาม หลังสิ้นรัชกาลพระญามังราย ราชสำนักจีนเข้าไปมีอิทธิพลเหนือสิบสองพันนาอย่างมาก โดยจัดเป็นเขตปกครองระดับ เสวียนเว่ยสี่ชื่อ (宣慰使司; Xuān Wèi Shǐ Sì) ตามระบบคู่ชื่อ¹³⁵ เรียกเมืองเซอหลี่ (車里) และพยายามลดทอน

Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

¹³¹ สตรีสวัสดิ์ อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, 227.

¹³² ทวี สว่างปัญญางกูร. (ปริวรรต). (2527). *ตำนานเมืองยง*. เชียงใหม่ : ทรัพย์การพิมพ์, 25-26.

¹³³ หวัง จี้ หมิน. (2531). *ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเซอหลี่กับเมืองปาไปซีฟูในพุทธศตวรรษที่ 19* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ, 103-104.

¹³⁴ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปซีฟู-ปาไปต้าเตียน: เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*, 44-45, 51-52.

¹³⁵ เกี่ยวกับระบบ “คู่ชื่อ” ดูเพิ่มเติมใน บทที่ 2, หน้า 81.

ความสัมพันธ์ที่มีกับล้านนา¹³⁶ กระนั้นสถานะพันธมิตรใกล้ชิดระหว่างทั้งสองรัฐยังคงดำรงอยู่อย่างน้อยจนถึงรัชกาลพระญาแสนเมืองมา เห็นได้จากทรงมีพระมเหสีเป็นเจ้าหญิงจากสิบสองปันนา¹³⁷

น่าสังเกตว่าลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสองรัฐ เปลี่ยนไปนับแต่รัชกาลพระญาสามฝั่งแกน-พระเป็นเจ้าติโลกราช หรือตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 ที่ล้านนามักเป็นฝ่ายคุกคามและพยายามสร้างอิทธิพลเหนือสิบสองปันนา อันเนื่องมาจากปัญหาการเมืองภายในราชสำนักเชียงใหม่เองที่ส่งผลต่อเนื่องถึงความขัดแย้งระหว่างรัฐ¹³⁸ ตลอดจนความพยายามในการแทรกแซงการเมืองภายในราชสำนักเชียงรุ่ง¹³⁹ อีกทั้งการขยายอิทธิพลของล้านนาดังกล่าวยังเกี่ยวเนื่องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคที่ส่งผลต่อนโยบายทางการเมืองและการค้า ซึ่งจะกล่าวต่อไป

2) เชียงแขง (Chiang Khaeng) หรือเมืองสิง(เมืองสิງ) ในประเทศลาวปัจจุบัน นับเป็นรัฐไทลื้อ อีกแห่งหนึ่งที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับล้านนา เชียงแขงเกิดขึ้นจากการขยายตัวของรัฐเชียงรุ่งสิบสองปันนาลงมาตามลุ่มแม่น้ำโขง ตำนานเมืองเชียงแขง กล่าวถึงเรื่องราวเจ้าชายพระองค์หนึ่งจากเชียงรุ่งได้ออกมาสร้างบ้านแปลงเมือง และมีบทบาทสนับสนุนเชียงรุ่งในการรับมือการรุกรานจากจีน จึงได้รับมอบบ้านเมืองต่าง ๆ ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเชียงรุ่งเป็นรางวัล¹⁴⁰ เดิมเมืองเชียงแขงมีสถานะเป็นนครรัฐประเทศราชของสิบสองปันนา เจ้าผู้ครองนครมีสถานะเป็น “เจ้าหอคำ” เทียบเท่า “เจ้าฟ้า”

¹³⁶ หวัง จี หมิน. (2531). *ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองชอหลี่กับเมืองปาไปจีฟูในพุทธศตวรรษที่ 19*, 100-102

¹³⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, 228.

¹³⁸ ล้านนาต้นรัชกาลพระญาสามฝั่งแกน เกิดสงครามชิงราชสมบัติ โดยท้าวขี้กุ่มกามแห่งเชียงราย ได้ยกทัพลงมาโจมตีเชียงใหม่แต่พ่ายแพ้ จึงชักนำกองทัพสุโขทัยเข้ามาสนับสนุนแต่ไม่สำเร็จเช่นกัน ช่วงเวลาเดียวกัน เอกสารจีนยังระบุว่า “ดาวเจ้าหนี่” คือท้าวขี้กุ่มกาม ได้ส่งทูตไปยังราชสำนักจีน จากนั้นจีนจึงดำเนินนโยบายแบ่งแยกล้านนาออกเป็น ปาไปคำเตียน (ล้านนาเชียงใหม่) และปาไปเจ้อหนาย (ล้านนาเชียงราย) แสดงว่าท้าวขี้กุ่มกามคงพยายามดึงเอาอิทธิพลของราชสำนักจีนมาสนับสนุนด้วย การส่งทูตไปยังจีนต้องผ่านสิบสองปันนาก่อนไปยังยูนนาน แสดงว่าท้าวขี้กุ่มกามคงมีความสัมพันธ์อันดีกับรัฐตอนบน ดังนั้นในการปราบปรามข้าวนางท้าวขี้กุ่มกาม พระญาสามฝั่งแกนจึงต้องกระทบกระทั่งกับสิบสองปันนารวม ทั้งคงใช้กำลังขัดขวางหรือแทรกแซงการส่งทูตของเมืองต่าง ๆ ทางตอนบนไปยังจีน นำไปสู่สงครามที่จีนร่วมกับรัฐพันธมิตรตอนเหนือของล้านนารวมถึงเชียงรุ่ง เข้าโจมตีปิดล้อมเมืองเชียงแสน ในปี ค.ศ.1405 ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน-วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสิฟู-ปาไปคำเตียน: เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*, 96-111.

¹³⁹ ล้านนาเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับปัญหาภายในราชสำนักเชียงรุ่งหลายครั้งในรัชสมัยพระเป็นเจ้าติโลกราช เริ่มจาก ค.ศ.1457 ท้าวจอมผา (จอมปรา) พระอนุชาของท้าวผาแสง (ปราแสง) กษัตริย์แห่งเชียงรุ่งสิบสองปันนา ได้ชักนำพระเป็นเจ้าติโลกราชให้ยกกำลังมาหนุนเพื่อชิงราชสมบัติ ส่งผลให้ท้าวผาแสงทรงถูกกดดันจนต้องฆ่าตัวตาย เรื่องนี้ได้รับรายงานไปถึงราชสำนักจีน พระเป็นเจ้าติโลกราชรุกรานสิบสองปันนาอีกหลายครั้ง เชื้อเครือเจ้าแสนหวีสิบสองปันนาระบุว่า ในรัชกาลถัดมาคือ ท้าวสามพ่อลือไทนั้น สิบสองปันนา “เสียน้ำเสียดิน” คือสูญเสียอิทธิพลในหลาย ๆ เมืองให้กับล้านนา ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน -- เท่าว่างแจ้ง, และ อ้ายคำ. (เรียบเรียง). (2544). *เชื้อเครือเจ้าแสนหวีสิบสองปันนา*. เรณู วิชาศิลป์. (ปริวรรต, แปล). เชียงใหม่: ศรีสวริน, 123-147.

¹⁴⁰ Grabowsky, Volker, & Renoo Wichasin. (2011). *Chronicles of Chiang Khaeng: A Tai Lü Principality of the Upper Mekong*, 237.

หรือกษัตริย์ ต่อมาลาวรัชสมัยพระเป็นเจ้าติโลกราช ดำเนินระบอบอย่างชัดเจนว่าเมืองเชียงแขงมีสถานะเป็น “รัฐสองฝ่ายฟ้า” คือพื้นที่ทับซ้อนระหว่างปริมณฑลอำนาจของทั้งสิบสองพันนา และล้านนา โดยต้องส่งส่วยบรรณาการเป็น “คาบเหล็กแฆ” และ “ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง” ให้กับทั้งสองอาณาจักร¹⁴¹

นครรัฐเชียงแขงยังมีความใกล้ชิดกับล้านนามากขึ้นในช่วงจุดสุดยอดของยุคทอง เห็นได้จากตำนานเชียงแขงบันทึกความเป็นไปในราชสำนักเชียงใหม่อย่างต่อเนื่อง สะท้อนการติดต่อกลัษิตระหว่างทั้งสองราชสำนัก กระทั่งในรัชกาลพระญาแก้ว เชียงแขงเกิดข้อพิพาทกับสิบสองพันนาถึงขั้นตัดความสัมพันธ์ และตัดสินใจส่งบรรณาการให้ล้านนาแต่ฝ่ายเดียว¹⁴² นำสังเกตว่าระยะเวลาที่ ล้านนามีบทบาทต่อการเมืองภายในเชียงแขงอย่างมาก เห็นได้จากเชื้อพระวงศ์เมืองเชียงแขงกลายเป็นขุนนางของล้านนา ตำนานเมืองเชียงแขงอ้างว่าบางพระองค์ถูกโยกย้ายให้ไปเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองอื่น ๆ ในดินแดนล้านนาด้วย เช่น เชียงแสน และเมืองสอง ในเขตแพว¹⁴³ แต่เชื้อพระวงศ์เมืองเชียงแขงยังคงสิทธิธรรมในการสืบตระกูลเจ้าฟ้าปกครองนครรัฐเชียงแขงต่อไปโดยต้องผ่านการรับรองจากราชสำนักล้านนา และเมื่อเกิดศึกสงครามเมืองเชียงแขงต้องเกณฑ์ไพร่พลเข้าร่วม ดังสงครามระหว่างล้านนา-อยุธยา ในรัชกาลพระญาแก้ว เมืองเชียงแขงก็ได้ส่งกองทัพเข้าร่วมรบสนับสนุนด้วย¹⁴⁴

3) เชียงตุง (ꨀꨣꨩꨣ; Kengtung) เมืองเงิน/เงิน (ꨀꨣ) หรือนครเขมรรัฐ ปัจจุบันอยู่ในรัฐฉานประเทศพม่า ประชากรหลักเป็นชาวไทเงิน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับล้านนาอย่างยิ่ง เชียงตุงเกิดจากการขยายปริมณฑลอำนาจของแคว้นโยนรัฐขึ้นไปทางเหนือในรัชกาลพระญามังรายนับแต่ก่อนสร้างเชียงใหม่ จึงนับได้ว่าเชียงตุงเป็นฐานสนับสนุนให้เกิดการสถาปนาอาณาจักรล้านนาในเวลาต่อมา ทั้งยังเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญทางเหนือ ดังเป็นที่มั่นในการรับศึกจากมองโกล¹⁴⁵ ระยะเวลาแรกเชียงตุงมีฐานะเป็น “ลูกบ้านหางเมือง” คือเมืองบริวารของเชียงใหม่ เจ้าเมืองมีฐานะเป็นขุนนาง ต้องส่งส่วยไรและเกณฑ์ไพร่ชาวเมืองเงินให้ลงมา “เอาการเมือง” ถึงเชียงใหม่¹⁴⁶ ต่อมาเมื่อส่งเชื้อพระวงศ์ไปปกครอง เจ้าเมืองจึงมีฐานะเป็นกษัตริย์ มีอิสระในการปกครองตนเอง แต่ต้องลงมา “ถือน้ำสัตจำ” ยังเชียงใหม่ ตลอดจนสนับสนุนกำลังรบให้ล้านนาเมื่อเกิดศึกสงคราม เฉกเช่นนครรัฐประเทศราช¹⁴⁷

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Grabowsky, Volker, & Renoo Wichasin. (2011). *Chronicles of Chiang Khaeng: A Tai Lü Principality of the Upper Mekong.*, 240.

¹⁴³ Ibid, 238-239.

¹⁴⁴ Ibid, 239.

¹⁴⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา.*, 229.

¹⁴⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน.*, 68.

¹⁴⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา.*, 229.

เมืองเชียงตุง นับเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญต่อดินแดนทางเหนือของล้านนา ทั้งในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ กล่าวคือ เชียงตุงตั้งอยู่บนจุดที่เป็นชุมทาง ระหว่างเชียงรุ่งสิบสองพันนาทางเหนือที่สามารถติดต่อขึ้นไปถึงต้าหลี่และยูนนาน ด้านตะวันออกเชื่อมโยงไปยังเชียงแขง (เมืองสิง) และหลวงพระบางในลาว ด้านตะวันตกเชื่อมโยงไปยังบรรดารัฐไทใหญ่และรัฐกะเหรี่ยงไปจนถึงเมืองอังวะในเขตพม่า ล้านนาอาศัยเชียงตุงเป็นจุดเชื่อมโยงการค้าที่สำคัญ อีกทั้งเป็นฐานเพื่ออิทธิพลทางการเมืองและควบคุมดินแดนทางตอนเหนือของล้านนาอีกด้วย ดังเห็นได้ว่าการสูญเสียอิทธิพลการเมืองเหนือเชียงตุงในปลายรัชกาลพระญาแก้ว ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ทำให้อิทธิพลของล้านนาที่มีต่อดินแดนตอนเหนือทั้งหลายพลอยเสื่อมสลายลงด้วย

4) ความสำคัญของเครือข่ายรัฐไทลื้อ-ไทเงินทางเหนือ ดังกล่าวมานี้ มีความสำคัญทางเศรษฐกิจอย่างยิ่งต่อล้านนา กล่าวคือเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากร โดยเฉพาะของป่าอันเป็นที่ต้องการในตลาดต่างประเทศเช่นเดียวกับในล้านนา ประเพณีรีดคลองเมืองสิง (เชียงแขง) ระบุถึงสายของป่าที่สามารถเก็บเกี่ยวได้ในเมืองเชียงแขง เช่น น้ำผึ้ง รังค้อ หนังกัดว งาช้าง กวางป่า หมูป่า ช้าง แรด วัวป่า เสือ¹⁴⁸ เป็นต้นนอกจากนี้ ส่วยบรรณาการดาบเหล็กแฉะ¹⁴⁹ ตลอดจนชื่อเสียงของ “ดาบสันต้าวเมืองลื้อ” ที่ไปปรากฏในตำนานของชาวไทใหญ่¹⁵⁰ สะท้อนความขึ้นชื่อเรื่องการผลิตอาวุธหรือมีแหล่งแร่เหล็ก หรือนำเข้าแร่เหล็กที่เหมาะสมสำหรับทำอาวุธได้ นับเป็นยุทธปัจจัยสำคัญยิ่ง

บันทึกเรื่องสิบสองพันนาของ หลี่ฟูจิ ระบุว่าของป่าได้แก่ ขี้ครั้ง เขากวางอ่อน งาช้าง กระดุก และหนังเสือ เป็นสินค้าส่งออกสำคัญประเภทหนึ่งของเชียงรุ่ง สินค้าสำคัญอื่นนอกจากของป่า คือ การบูรและใบชา รัฐสิบสองพันนายังอุดมไปด้วยแร่ธาตุมีค่าและยุทธปัจจัย เช่น แร่ทองคำ เงิน ทองแดง เหล็ก และเกลือสินเธาว์¹⁵¹ ด้านตำนานเมืองเชียงตุงกล่าวถึงพระญามังรายออก “หาเนื้อเถื่อน กวางฟาน” จนพบกวางคำและติดตามไปจนพบชัยภูมิที่จะเป็นเมืองเชียงตุง¹⁵² คล้ายกับกรณีพื้นเมืองเชียงใหม่¹⁵³ ซึ่งอาจเป็นการหิบบั้ม โคร่งเรื่องจากกัน แต่ตำนาน ได้ให้ข้อสันนิษฐานว่าเชียงตุงมีทรัพยากร

¹⁴⁸ Grabowsky, Volker, & Renoo Wichasin. (2011). *Chronicles of Chiang Khaeng: A Tai Lü Principality of the Upper Mekong*. Chiang Mai: Silkworm Books, 326.

¹⁴⁹ เหล็กแฉะ หรือเหล็กแฉะ คือเหล็กที่มาจากตอนใต้ของจีน หรืออาจหมายถึงเหล็กชนิดหนึ่ง ดูรายละเอียดใน Grabowsky, Volker, & Renoo Wichasin. (2011). *Chronicles of Chiang Khaeng: A Tai Lü Principality of the Upper Mekong*, 238.

¹⁵⁰ เจ้าขันฟ้าแสนหวี. (เขียน. นันทสิงห์. (เรียบเรียง). (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นไทตอนกลาง*. สมปอง ไตคุมแก่น, และฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (แปล). เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุ๊คส์, 61.

¹⁵¹ หลี่ฟู จิ. (2527). *บันทึกเรื่องสิบสองพันนา*. คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน สำนักนายกรัฐมนตรี. (แปลและเรียบเรียง). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 31-32.

¹⁵² ทวี สว่างปัญญางกูร. (ปริวรรต). (2529). *ตำนานเมืองเชียงตุง*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 24-26.

¹⁵³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 41.

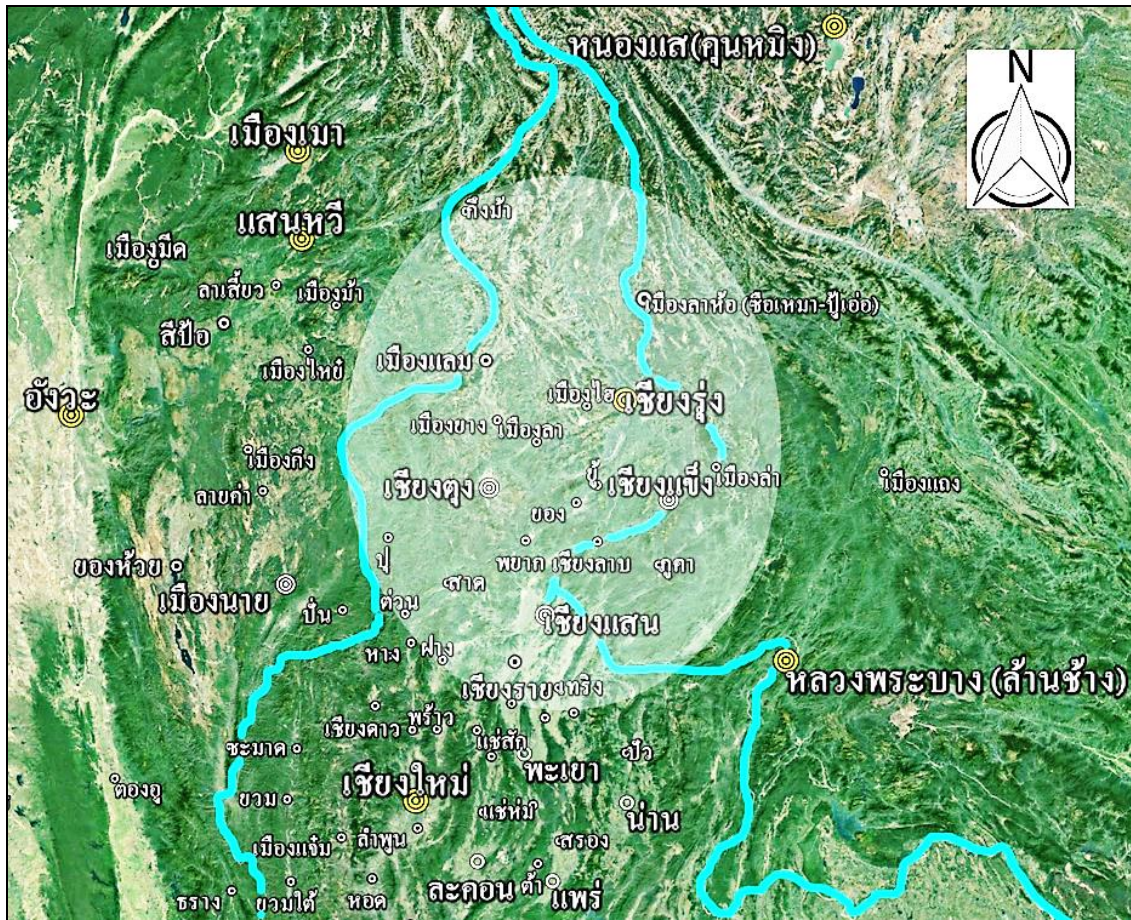
คล้ายเชียงใหม่เช่นกวางป่าที่มีหูกหม บันทีกชาวตะวันตกสมัยหลังช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังระบุว่าของป่าคือ งาช้าง นอแรด และขนนก ยังเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของเชียงตุงด้วย¹⁵⁴

สำคัญกว่าทรัพยากรคือที่ตั้งของรัฐไทเงิน-ไทลื้อ ซึ่งเป็นชุมทางที่ล้านนาสามารถอาศัยเป็นจุดเชื่อมโยงเครือข่ายภูมิภาคตอนในภาคพื้นทวีป โดยเฉพาะเชียงตุง นับเป็นศูนย์กลางการค้า-คมนาคม จุดแลกเปลี่ยนสินค้าของกองคาราวานทั้งพ่อค้าจีนจากยูนนาน และพ่อค้าไทใหญ่จากรัฐฉาน¹⁵⁵ เห็นได้ว่าการที่มีอิทธิพลเหนือเครือข่ายนี้ ย่อมสามารถดึงดูดสินค้าจากรัฐตอนในต่าง ๆ ให้ไหลเวียนมาสู่ล้านนา ขณะเดียวกันก็ใช้เป็นแหล่งกระจายสินค้าไปสู่รัฐตอนบนได้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากล้านนามีพื้นที่ติดต่อกลิ้งชิดกับเมืองท่าชายฝั่งทะเลซึ่งรัฐตอนเหนือขึ้นไปไม่มีโอกาสเช่นนั้น การที่ล้านนาพยายามแผ่ขยายอิทธิพลไปยังเครือข่ายตอนเหนือ ตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 กล่าวได้ว่าเกิดจากการขยายตัวของการค้าในยุคแห่งการค้าระดับภูมิภาค (Age of Commerce) ซึ่งทำให้ความต้องการสินค้าจากรัฐตอนในเพิ่มสูงขึ้น ล้านนาในฐานะรัฐการค้าตอนในภาคพื้นทวีปซึ่งทำการค้าโดยรวมรวมสินค้าส่งผ่านไปยังรัฐเมืองท่าชายฝั่งทะเล จึงให้ความสำคัญกับเครือข่ายการค้าด้านนี้อย่างมากในฐานะตลาดคู่ค้าและแหล่งกระจายทรัพยากรที่ใกล้ชิดกับล้านนามากที่สุด

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

¹⁵⁴ Grabowsky, Volker. & Andrew Turton. (2003). *The Gold and silver road of trade and friendship: the McLeod and Richardson diplomatic missions to Tai states in 1837*. Chiang Mai: Silkworm, 354.

¹⁵⁵ สุพิน ฤทธิพิชญ์. (เรียบเรียง). (2548). *เขมรรัตนนครเชียงตุง*. เชียงใหม่: ดาวคอมพิวกราฟิก, 115.

ภาพที่ 3.3 แผนที่แสดงพื้นที่บริเวณลี้มนากับเครือข่ายไทลื้อ-ไทเงิน ทางตอนเหนือ

ที่มา: ปรับปรุงจากภาพถ่ายดาวเทียม Landsat โปรแกรม Google Earth

3.3.3 “ปอง-เยี้ยว ม่าน ยาง” (ไทใหญ่-พม่า-กะเหรี่ยง) เครือข่ายรัฐทางตอนบนด้านตะวันตก

กลุ่มรัฐเจ้าฟ้าไทใหญ่-กะเหรี่ยง และพม่าทางตะวันตกของล้านนา โดยเฉพาะเครือข่ายรัฐไทใหญ่นั้นมีอิทธิพลสูงยิ่ง ประกอบด้วยเมืองต่าง ๆ ที่มีสถานะเป็น “รัฐเจ้าฟ้า” คือ “นครรัฐ” (City-State) ที่มีกษัตริย์ปกครองเมืองของตนเองเรียก “เจ้าฟ้า” กระจายทั่วไปในเขตหุบเขา ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่บริเวณรัฐฉาน ในพม่า ไปจนถึงส่วนหนึ่งของมณฑลยูนนานทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีน ดังพื้นที่เมืองแสนหวี ระบุเมืองสำคัญในดินแดนไทใหญ่สมัยโบราณไว้ถึง 38 เมือง แบ่งเป็นเมืองทางทิศเหนือ 9 เมือง ทางทิศตะวันตก 8 เมือง ทางทิศตะวันออก 6 เมือง และทางทิศใต้ 15 เมือง¹⁵⁶ หลักฐานล้านนา เช่นพื้นที่เมืองเชียงแสน เรียกดินแดนไทใหญ่ว่า “เมืองพลอง” เรียกชาวไทใหญ่ว่า “ชาวพลอง”¹⁵⁷ และ “เยี้ยว” หรือ “เงี้ยว”¹⁵⁸ ส่วนพื้นที่เมืองเชียงใหม่ เรียกรวมว่า “เยี้ยวชาวพองทั้งหลาย”¹⁵⁹

¹⁵⁶ เรณู วิชาศิลป์. (ปริวรรตและแปล). (2550). *พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่*. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 35-37.

¹⁵⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน*, 67.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 160.

คำว่า พลอง พอง หรือ ปอง¹⁶⁰ น่าสังเกตว่าตรงกับที่เอกสารสิบสองพันนาใช้คำว่า “เมืองพ่อง” (ออกเสียง เมิงป่อง) สำหรับเรียกเมืองไทใหญ่เช่นกัน¹⁶¹ ราวช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 ดินแดนไทใหญ่ มีศูนย์กลางเครือข่ายสำคัญระดับรัฐที่เกี่ยวข้องกับล้านนา อย่างน้อย 3 บริเวณ ได้แก่ กลุ่มเครือข่ายรัฐไทใหญ่ทางตอนเหนือติดต่อกับจีน มี “เมืองเม้าหลวง” และ “เมืองแสนหวี” เป็นเมืองเอก ทางตะวันตก ได้แก่เครือข่ายของ “เมืองอังวะ” ซึ่งเชื่อมโยงกับพม่า-ดินแดนพุกามเดิม และทางใต้ ได้แก่เครือข่าย “เมืองนาย-เมืองธรา” เชื่อมต่อไปถึงรัฐกะเหรี่ยง นับว่าใกล้ชิดล้านนามากที่สุด

1) กลุ่มรัฐไทใหญ่ทางตอนเหนือ นับเป็นกลุ่มนครรัฐที่ทรงอิทธิพลสูงที่สุดในบรรดารัฐไทใหญ่อื่น ๆ ที่สำคัญได้แก่ เมืองเม้าหลวง และเมืองแสนหวี ทั้งสองรัฐมีพื้นที่ติดต่อกับจีนโดยตรง และอยู่บนเส้นทางที่สามารถเดินทางติดต่อกับต้าหลี่ กุหนิง และหย่างชาง ในเขตยูนนาน ซึ่งนับเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางสาขาของเส้นทางสายแพรไหม (Silk Road) มาแต่ยุคโบราณ¹⁶²

1.1) เมืองเม้า (Möngmao) หรือเมืองมาว บ้างเรียกเมืองเม้าหลวง หรือหมอกขาว มาหลวง มีศูนย์กลางรัฐบริเวณลุ่มแม่น้ำมา (Shweli) ปัจจุบันคือเมือง Ruili (瑞麗) เขตไตคัง มณฑลยูนนาน แม้ตำนานจะอ้างความเป็นมาของเมืองเม้าจาก “ขุนลูขุนไล” แห่ง “เมืองสีเมืองฮ่า” ย้อนไปถึงคริสต์ศตวรรษที่ 6¹⁶³ แต่รัฐปรากฏพัฒนาการเด่นชัดในช่วงปลายสมัยพุกาม เมืองเม้ามีบทบาทสูงสุดสามารถแผ่ปริมณฑลอำนาจไปถึงนอกดินแดนไทใหญ่ ในรัชกาลเจ้าหลวงเสื่อข่านฟ้า (Si Kefa, ค.ศ.1311-1364) ตรงกับล้านนารัชสมัยพระญาไชยสงคราม-พระญาเกือมา ตำนานอ้างว่า เจ้าหลวงเสื่อข่านฟ้าได้ยกทัพพิชิตไปถึงปริมณฑลอำนาจของล้านนาทางตะวันออกคือ เชียงรุ่ง เชียงตุง เมืองนาย ลำพูน ลำปาง เชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่¹⁶⁴ ชัดกับหลักฐานฝ่ายล้านนาที่ไม่รับรู้ถึงการขยายอำนาจของเมืองเม้าหลวงในเวลานั้นแต่อย่างใด แต่อย่างน้อยที่สุด ตำนานเรื่องนี้ได้ให้ข้อสังเกตว่า “ล้านนา” อยู่ในความรับรู้ของเมืองเม้าหลวงแล้วในขณะนั้น และผู้แต่งตำนานเมืองเม้าหลวง คงเห็นว่าล้านนามีความสำคัญมากพอที่จะอ้างถึงเพื่อสนับสนุนความยิ่งใหญ่ของเมืองเม้าหลวงเอง

¹⁵⁹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (ปริวรรตและตรวจสอบชำระต้นฉบับ). (2538). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี*. เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 42.

¹⁶⁰ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 54.

¹⁶¹ เรณู วิชาศิลป์. (ปริวรรตและแปล). (2550). *พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่*, 2.

¹⁶² สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์. (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 48.

¹⁶³ สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์. (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่*, 113.

¹⁶⁴ เจ้าขันฟ้าแสนหวี. (เขียน). นันทสิงห์. (เรียบเรียง). (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นไทตอนกลาง*, 4-6.

สมัยราชวงศ์หมิงจินจัดเมืองเม้าหลวงให้เป็นสำนักปกครองพื้นเมืองระดับเสวียนเว่ยสี่ชื่อตามระบบ “ถู๋ชื่อ” เช่นเดียวกับสิบสองพันนา เรียกเมืองเม้าหลวงว่า “ลู๋ชว่น” (麓川; Lù Chuān) ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 หลักฐานจีนระบุว่าขอบเขตปริมณฑลอำนาจด้านทิศใต้ของรัฐเม้าหลวงจรดเขตแดนล้านนา และทั้งสองรัฐมักกระทบกระทั่งกัน¹⁶⁵ แต่จีนให้การสนับสนุนล้านนาขณะที่เมืองเม้าหลวงมักถูกจีนยกทัพปราบปรามเสมอ โดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 15 ที่จีนได้ระดมกำลังเข้าปราบปรามเมืองเม้าหลวงอย่างหนัก ถึง 3 ครั้งจนไม่อาจฟื้นตัวเป็นรัฐใหญ่ได้อีก¹⁶⁶ นอกจากนี้เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 16 ยังปรากฏหลักฐานว่าเจ้าฟ้าแห่งเมืองวัน ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองเม้าหลวงได้ลี้ภัยทางการเมืองไปยังหนองแส (คุนหมิง) ครั้นเมื่อเดินทางกลับก็ได้รับความช่วยเหลือจากล้านนาโดยมีการส่งม้า 15 ตัวจากเชียงแสนมาคุ้มกัน¹⁶⁷ เห็นได้ว่าแม้หลักฐานฝ่ายล้านนาจะไม่ได้กล่าวถึงเมืองเม้าหลวง แต่จากหลักฐานของจีนและไทใหญ่ สะท้อนว่าล้านนาและเมืองเม้าหลวงตลอดจนเมืองอื่น ๆ ในเครือข่ายเดียวกัน คงมีปะทะสัมพันธ์และมีการเดินทางติดต่อถึงกันอย่างแน่นอนแล้วในเวลานั้น

1.2) เมืองแสนหวี (Hsenwi/ Theinni) ศูนย์กลางรัฐบริเวณลุ่มแม่น้ำตู่ (Myitnge) ปัจจุบันอยู่ในเขตรัฐฉาน ประเทศพม่า ดำเนินเกี่ยวกับกำเนิดเมืองแสนหวีนั้น มีลักษณะเป็นตำนานปรัมปรา แต่ให้ข้อสันนิษฐานว่ามีบ้านเมืองที่มีเจ้าฟ้าปกครองมาก่อนแล้วในแถบนี้แต่ขาดช่วงไป กระทั่งราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 จึงมีการไปขอ “เชื้อเจ้าเชื้อขุน” ของ “ขุนลู่-ขุนไล” แห่ง “เมืองฮี้-เมืองฮ่า” มาปกครองเช่นเดียวกับบรรพบุรุษของเมืองเม้าหลวง เจ้าฟ้าของเมืองแสนหวีและเมืองเม้าหลวงจึงมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติใน “ราชวงศ์เสื่อ” เช่นเดียวกัน ต่อมาราวคริสต์ศตวรรษที่ 14 แสนหวีตกอยู่ภายใต้อำนาจของเมืองเม้าหลวง กระทั่งช่วงปลายศตวรรษ ความขัดแย้งในหมู่ผู้นำของเมืองแสนหวีและเมืองเม้าหลวง ประกอบกับอิทธิพลจีนราชวงศ์หมิง ทำให้เมืองแสนหวีแยกตัวเป็นนครรัฐอิสระ เจ้าฟ้าเปลี่ยนนามราชวงศ์เป็น “ราชวงศ์คำ” อาศัยแม่น้ำเม้าเป็นแนวแบ่งแดนเมืองระหว่างรัฐทั้งสอง¹⁶⁸ ราชสำนักจีนจัดให้แสนหวีเป็นหน่วยการปกครองพื้นเมืองระดับเดียวกับเมืองเม้าหลวง สันนิษฐานว่าชื่อเรียก “แสนหวี” น่าจะเริ่มต้นจากเหตุนี้ โดยมาจากคำว่า เสวียนเว่ย (宣慰; Xuān Wèi) ชื่อหน่วยราชการที่จีนใช้เรียกสำนักปกครองท้องถิ่นตามระบบ “ถู๋ชื่อ” แท้จริงแล้วจีนเรียกแสนหวีว่า “มู่ปัง” หรือ “มู่ปัง” (木邦; Mùbāng) สันนิษฐานว่ามาจากนามเดิมในภาษาท้องถิ่น คือ “เมืองฟ่องแสนหวี”¹⁶⁹

¹⁶⁵ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสี่ฟู-ปาไปต้าเตียน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*., 199.

¹⁶⁶ สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์. (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่*., 196.

¹⁶⁷ เจ้าพญาธรรมาเด. (แต่ง). (2544). *พงศาวดารเมืองไท (เครือเมืองกูเมือง)*. กงซูเจิ้น. (แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาจีน). หงฮงฮง เซิน. (อธิบายเชิงอรรถ). จ้าวหงฮงฮง, และสมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์. (แปลและเรียบเรียง). เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุคส์, 87.

¹⁶⁸ สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์. (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่*., 85-98.

¹⁶⁹ เรณู วิชาศิลป์. (ปริวรรตและแปล). (2550). *พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่*., 2-3.

ระยะที่แสนหวีเป็นรัฐอิสระภายใต้การสนับสนุนจากราชสำนักจีนดังกล่าว ศูนย์กลางของรัฐแสนหวีอยู่ที่เวียงตู บางครั้งเอกสารเรียก “แสนหวีเมืองตู” เมืองแสนหวีระยะนี้นับว่ามีความสำคัญในฐานะที่เป็นชุมทางเชื่อมโยงระหว่างดินแดนไทใหญ่ตอนเหนือเข้ากับดินแดนไทใหญ่ตอนใต้¹⁷⁰ ทั้งในแถบลุ่มแม่น้ำแคว(อิรวดี) และแม่น้ำคง(สาละวิน) ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 หลักฐานจีนให้ข้อมูลว่าพรมแดนตะวันตกของล้านนาจรดเขตแดนเมืองแสนหวี และในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 แสนหวีมีบทบาทส่งกองทัพเข้าสนับสนุนการโจมตีเมืองเชียงแสนในคราวสงครามปราบล้านนาของจีน¹⁷¹ กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาและแสนหวีขึ้นอยู่กับนโยบายของราชสำนักจีนเป็นหลัก

พบตำนานพื้นเมืองแสนหวีระบุว่า เมื่อ ค.ศ.1471 เกิดเหตุการณ์เจ้าฟ้าหลวงคำหีบ แห่งแสนหวีได้นำ “สามเจ้าฟ้าเมืองยวน” คือเจ้าฟ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ เจ้าฟ้าเชียงแสน และเจ้าฟ้าเชียงราย เข้าเฝ้าถวายบรรณาการแก่ “เจ้ามังตราเมืองอังวะ” จากกลับได้ไปส่งเจ้าฟ้าเมืองยวนทั้งสามถึงบ้านเมือง เป็นเหตุให้ได้ไปเยี่ยมชมเมืองเชียงใหม่ เจ้าฟ้าหลวงเชียงใหม่ได้ยกน้องสาวให้อภิเษกสมรสกับเจ้าหลวงคำหีบฟ้า พร้อมมอบช้าง เงิน ทอง ผ้าแพรพรรณ ที่สำคัญ เจ้าฟ้าแสนหวีพร้อมบริวาร คือ “ปู่เลี้ยงวัว” ยังได้ลักเอา “หุ่นผีเมืองยวน” (พระพุทธรูป) กลับไปยังเมืองแสนหวีด้วย¹⁷² ศักราชดังกล่าวตรงกับรัชสมัยพระเป็นเจ้าติโลกราช ซึ่งแท้จริงล้านนาเป็นฝ่ายขยายอำนาจเข้าไปในดินแดนไทใหญ่ อีกทั้งก่อนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 ไม่พบหลักฐานว่าล้านนาเคยส่งบรรณาการไปยังอังวะแต่อย่างใด ตำนานดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นนิทานปรัมปรา อย่างไรก็ตาม แม้จะขาดความน่าเชื่อถือและไม่มีหลักฐานอื่นใดรองรับ แต่จากการตรวจสอบพบว่าตำนานเรื่องนี้มีข้อสันเทศที่น่าสนใจในหลายประการด้วยกัน

กล่าวคือ เหตุการณ์ที่พื้นเมืองแสนหวีอ้างถึงนี้ เมื่อตรวจสอบกับหลักฐานจีนคือ “หมิงสี่ลู่” ซึ่งมีความน่าเชื่อถือสูง พบว่าแท้จริงแล้วเมื่อย้อนไปเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 จีนให้ความสำคัญกับรัฐแสนหวีซึ่งมีบทบาทช่วยเหลือจีนปราบปรามเมืองเม้าหลวงและล้านนาในรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกน ฉะนั้นหลังจากล้านนาล้มเหลวในการพยายามถวายบรรณาการ ในปี ค.ศ.1406 เพื่อขอให้จีนยกโทษอันเนื่องมาจากเหตุการณ์ปราบปรามเมืองเชียงแสน¹⁷³ ปีถัดมา คือ ค.ศ.1407 ล้านนาจึงได้อาศัยทูตเมืองแสนหวีเป็นตัวกลาง นำคณะทูตจากเชียงใหม่และเมืองในปกครอง ไปถวายบรรณาการให้จักรพรรดิจีนอีกครั้งซึ่งประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ดังนั้นการที่พื้นเมืองแสนหวีระบุว่าได้นำเจ้าฟ้าเมืองยวนเข้า

¹⁷⁰ สมพงษ์ วิทาศักดิ์พันธุ์. (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่*, 98-99.

¹⁷¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสี่ฟู-ปาไปด้าเตี้ยน: เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*, 197, 206, 208.

¹⁷² เรณู วิชาศิลป์. (ปริวรรตและแปล). (2550). *พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่*, 336-349.

¹⁷³ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสี่ฟู-ปาไปด้าเตี้ยน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*, 209.

ฝ่าถววยบรรณาการให้กษัตริย์อังวะ ในปี ค.ศ.1471 จึงไม่ถูกต้อง ผู้เขียนตำนานคงสับสนกับเหตุการณ์ ในปี ค.ศ.1407 ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานเงินและมีความเป็นไปได้มากกว่า

นอกจากนี้ ตำนานได้ให้ข้อสังเกตด้านเศรษฐกิจที่น่าสนใจว่า การเดินทางจากล้านนาไปยัง อังวะ-พุกามนั้น คงต้องผ่านเส้นทางของเมืองแสนหวีก่อน หรือมิเช่นนั้น เมืองแสนหวีก็คงมีบทบาท ในการเป็นตัวกลางทำการค้าทางไกลแบบส่งผ่านระหว่างล้านนาและอังวะทางตะวันตกก็เป็นได้ อีกทั้งตำนานกล่าวถึง “ปู่เลี้ยงวัว” ผู้ติดตามเจ้าฟ้าแสนหวีไปยังเชียงใหม่ ยังสะท้อนร่องรอย “การค้า” เนื่องจาก “วัวต่าง” นับเป็นพาหนะที่ใช้ในการบรรทุกสินค้า การที่มี “ปู่เลี้ยงวัว” ติดตามเจ้าฟ้าแสนหวี ไปยัง เชียงแสน เชียงราย เชียงใหม่ จึงสะท้อนภาพการค้าระหว่างล้านนากับดินแดนไทใหญ่ โดยเฉพาะการค้าแบบจารีตระหว่างรัฐอีกด้วย สุดท้าย การที่ตำนานพื้นเมืองแสนหวีกล่าวถึง การลัก “หุ่นผีเมืองยวน” (พระพุทธรูป) จากเชียงใหม่กลับไปยังแสนหวี ยังสะท้อนว่าช่วงเวลาคริสต์ศตวรรษ ที่ 15 พุทธศาสนาจากล้านนาคงเริ่มเผยแผ่ไปสู่เมืองแสนหวีแล้ว นับเป็นร่องรอยแรกสุดที่แสดงให้เห็นถึงการเผยแผ่พุทธศาสนาของล้านนาที่ไปไกลถึงดินแดนไทใหญ่ทางตอนบน เป็นที่มาของพุทธ ศาสนา “กึ่งโยน” ที่แพร่หลายในดินแดนไทใหญ่จนถึงปัจจุบัน สะท้อนบทบาทของล้านนาในฐานะ ศูนย์กลางเผยแผ่พุทธศาสนาที่ควบคู่ไปกับบทบาทและความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจในช่วงยุคทอง

2) รัฐไทใหญ่-พม่าทางตะวันตก บริเวณลุ่มแม่น้ำอิรวดีตอนกลาง ในช่วงคริสต์ศตวรรษ ที่ 14-16 ประกอบด้วยรัฐไทใหญ่-พม่า ที่เกี่ยวข้องกับจักรวรรดิพุกามเดิม มีอาณาจักรอังวะเป็น ศูนย์กลางสำคัญโดยมีอิทธิพลเหนือกลุ่มรัฐเจ้าฟ้าไทใหญ่ทางด้านตะวันตก และเมืองตองอูของพม่า

2.1) อาณาจักรอังวะ (အင်းဝ; Ava, ค.ศ.1364-1555) สถาปนาโดยราชวงศ์ไทใหญ่- พม่า ปกครองโดยกษัตริย์ผู้สืบเชื้อสายจากเสนาบดีไทใหญ่ แห่งสะกาย (၁၈၀၆; Sagaing) มยินแซง (၆၉၆; Myinsaing) และปinya (၁၆၀; Pinya) แถบลุ่มแม่น้ำอิรวดีตอนกลาง ซึ่งเคยมีอิทธิพลอยู่ใน ราชสำนักพุกามตอนปลาย เมื่อพุกามล่มสลาย พระเจ้าสโตนมินพญา (၁၀၀၆; Thado Minbya) แห่งราชวงศ์เมืองสะกาย ได้สถาปนาอาณาจักรอังวะขึ้นปกครองพม่าภาคกลางแทนอาณาจักรพุกาม อาณาจักรอังวะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 นับเป็นรัฐสำคัญที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทั้งพุกาม ของพม่าและมอญทางตอนใต้ อีกทั้งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเครือข่ายรัฐไทใหญ่อื่นในแถบเดียวกัน เช่น เมืองยาง (Mongnawng) ฮีป้อ (Hsipaw) และ ยองห้วย (Yawnghwe) เป็นต้น¹⁷⁴

บริเวณที่เป็นเมืองอังวะคงมีบทบาทต่อล้านนานับแต่ครั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพุกาม เอกสารล้านนาจึงเรียกอังวะว่า “พุกาม-อังวะ” เมื่อปี ค.ศ.1297 ราชสำนักจันทราหงษ์ยวนได้รับ

¹⁷⁴ สมพงษ์ วิทยศักดิ์พันธุ์. (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่*, 205-215.

รายงานว่ปาไปสี่ฟู (ล้านนา) รุกรานอาณาจักรเมียน (อังวะ-พม่า)¹⁷⁵ ตรงกับที่พื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า พระญามังรายทรงยกทัพไปยัง “เมืองพุกามอังวะ” ครั้งนั้นทรงได้ช่างฝีมืออย่างละ 500 คน มาไว้ยัง เมืองต่าง ๆ¹⁷⁶ สอดคล้องกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ศิลปะที่แสดงให้เห็นว่า ศิลปะล้านนาได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะพุกาม ตลอดจนศิลปะปาละในอินเดียเหนือที่ถ่ายทอดมายังล้านนาผ่านพุกาม¹⁷⁷ สะท้อนว่าล้านนาได้รับถ่ายทอดอารยธรรมอันรุ่งเรืองของพุกามผ่านอังวะอีกด้วย

ในทางกลับกัน พบหลักฐานที่แสดงว่าล้านนามีบทบาทต่ออังวะเช่นกัน โดยเฉพาะด้านการเมืองระหว่างรัฐ เมื่อต้นราชวงศ์หมิง หลักฐานจีนระบุว่า ช่วง ค.ศ.1393-1394 ล้านนามีบทบาทในการทำให้ “เหมียนเตี้ยน” คืออาณาจักรอังวะในเวลานั้น ส่งทูตไปยังราชสำนักจีน¹⁷⁸ สอดคล้องกับที่ หม่อง ทิน อ่อง เสนอว่าอังวะในรัชกาลพระเจ้าสวาสะอเก (စွာဇော်ကဲ; Swasawke) ได้เริ่มติดต่อกับจีน ในช่วงเวลาเดียวกันนี้¹⁷⁹ หลักฐานจากฝ่ายมอญยังระบุว่า ใน “สงครามราชาธิราช” (ค.ศ.1385-1424) ระหว่างมอญหงสาวดีและอังวะ พระเจ้ามังของที่ 1 (မင်္ဂမင်းခေါင်; Minkhaung I) แห่งอังวะได้ส่งพระราชสาส์นไปยังเชียงใหม่ ตรงกับรัชกาลพระญาแสนเมืองมา หรือต้นรัชกาลพระญาสามฝั่งแกน เพื่อดึงล้านนาให้เข้าร่วมรบกับยะไข่ และเตลง(มอญ)¹⁸⁰ ต่อมาในรัชกาลพระญาแก้ว ยังปรากฏ “จารึกพระสัถย์ปฏิญาณ” วัดพระธาตุหริภุญไชย ค.ศ.1523 ซึ่งเป็นสำเนาคำแปลพระราชสาส์น ตามที่ชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่า เป็นของ “พระเจ้าอริมัททนะ”(พุกาม) ซึ่งคงหมายถึงอังวะ ที่ได้ส่งมาเจริญสัมพันธไมตรี โดยออกพระนามกษัตริย์ล้านนาว่า “น้ำ”¹⁸¹ แสดงให้เห็นว่าในสายตาของรัฐต่าง ๆ โดยเฉพาะพม่าและไทใหญ่ตอนใต้ รัฐล้านนามีบทบาทในเวทีการเมืองระดับภูมิภาคอย่างสูง

ทางด้านเศรษฐกิจ เมื่อครั้งอาณาจักรอังวะได้รับการสถาปนาขึ้นบริเวณลุ่มแม่น้ำอิรวดีแถบพม่า ตอนกลางแทนอาณาจักรพุกามราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 ซึ่งตรงกับช่วงก่อตัวของยุคทองใน ล้านนา นับแต่รัชกาลพระญาเกือนา (ค.ศ.1355-1385) เป็นต้นมา ล้านนาและอังวะคงมีการเดินทาง

¹⁷⁵ Liew-Herres, Foon Ming, Grabowsky, Volker, and Aroonrut Wichienkeo. (2008). *Lan Na in Chinese historiography: Sino-Tai relations as reflected in the Yuan and Ming sources (13th to 17th centuries)*. Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, 80.

¹⁷⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 38-39.

¹⁷⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). *ศิลปะล้านนา*. กรุงเทพฯ: มติชน, 66, 193-196, 344., และ เชษฐ ติงสัญชิต. (2558). *ศิลปะไทย ภายใต้อารยธรรมขอม*. กรุงเทพฯ: มติชน, 123-124, 131, 182-186.

¹⁷⁸ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสี่ฟู-ปาไปต้าเตี้ยน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*, 198.

¹⁷⁹ หม่อง ทิน อ่อง. (2557). *ประวัติศาสตร์พม่า*. เพ็ชรี สุมิตร. (แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 90.

¹⁸⁰ วิรัช นิยมธรรม. (แปลจากต้นฉบับภาษาพม่า). (2552). *ราชาธิราชยุทธนา ฉบับพญาทะละ*. พิษณุโลก: ศูนย์พม่าศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 113.

¹⁸¹ เพนซ์, ฮันส์, พรหมเพ็ญ เครือไทย, และศรีเลา เกษพรหม. (2542). *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 3 จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติลำพูน*, 153.

ติดต่อกันแล้ว ดังปรากฏหลักฐานว่ามี “พ่อค้าเมืองเชียงใหม่” ที่เดินทางไปค้าขายยัง “พุกาม” ได้เดินทางกลับมาในต้นรัชกาลพระเจ้าแสนเมืองมา¹⁸² และในรัชกาลเดียวกันนี้พบว่ามีพระสงฆ์เชียงใหม่ซึ่งมีฐานะเป็นพระราชครูของ “กษัตริย์โยน” เป็นสมณทูตเดินทางไปนมัสการและทำบุญกับเจดีย์ชเวสิกอง (ရွှေဥဒုံ; Shwezigôn) ในพุกามด้วย¹⁸³ แสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยล้านนายุคแรก จนถึงช่วงเริ่มต้นของยุคทองนั้น เส้นทางคมนาคมระหว่างล้านนา-อังวะ-พุกาม คงเป็นเส้นทางเศรษฐกิจสำคัญเส้นทางหนึ่ง ที่ส่งผลให้เกิดการถ่ายทอดความมั่งคั่ง และวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามายังล้านนา ก่อนที่เส้นทางการค้าทางทะเลจะมีบทบาทสำคัญยิ่งขึ้นในเวลาต่อมา

3) กลุ่มรัฐไทใหญ่ตอนใต้ และรัฐกะเหรี่ยง บริเวณแถบลุ่มแม่น้ำคง (สาละวิน) ตอนล่าง ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 ประกอบด้วยกลุ่มรัฐไทใหญ่ตอนใต้ซึ่งมีเมืองนายนับเป็นเมืองสำคัญ รวมไปถึงรัฐชนเผ่าของชาวกะเหรี่ยงซึ่งมีชุมชนกระจายทั่วไปในเขตเทือกเขาอันเป็นรอยต่อระหว่างดินแดนล้านนาค้นตะวันตกกับดินแดนไทใหญ่ไปจนถึงเขตมอญทางใต้ มีเมืองธางเป็นชุมทางหลัก

3.1) เมืองนายน (ဝိုင်းနဲ; Möngnai/Monè) กลุ่มรัฐไทใหญ่บริเวณแถบลุ่มแม่น้ำคง (สาละวิน)ตอนล่าง ตามที่ล้านนาเรียกว่า “เมืองพองใต้” บริเวณนี้มีเมืองเอกคือ “เมืองนายน” ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อล้านนาในหลายด้าน ในทางการเมือง เมืองนายนถูกสร้างขึ้นเพื่อสอดส่องดูแลความเคลื่อนไหว ตลอดจนให้ความช่วยเหลือแก่หัวเมืองไทใหญ่ในการต่อสู้กับศัตรู¹⁸⁴ ขณะที่ในทางเศรษฐกิจ เมืองนายนับเป็นชุมทางของล้านนาในการติดต่อเชื่อมโยงกับรัฐไทใหญ่แทบทั้งหมด

หลักฐานฝ่ายไทใหญ่ ให้ภาพว่าเมืองนายน จัดอยู่ในกลุ่มหัวเมืองไทใหญ่ทางตอนใต้¹⁸⁵ ตำนานกล่าวว่า ตั้งแต่ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา เจ้าเมืองนายนับเป็นเชื้อสายของ “ขุนท้าวเอชวา” ลูกหลานเจ้าหลวงได้ขานแห่งเมืองตู่แสนหวีซึ่งเป็นเชื้อสายขุนลูขุนไลแห่งเมืองฮิมเมืองฮำ โดยมีเมืองในเครือข่าย คือ เชียงทอง (Kengtawng) เชียงคำ (Kenghkam) และหมอกใหม่ (Mawkmai)¹⁸⁶ ต่อมาราวปลายคริสต์ศตวรรษที่ 12 เมืองนายนและเครือข่ายขึ้นต่อ “เจ้าไทหลวง” แห่งเวียงแสนเจ้าเมืองเมา¹⁸⁷ สะท้อนว่าเมืองนายนในมุมมองของไทใหญ่ เป็นศูนย์กลางของเมืองโดยรอบ และมีความเกี่ยวพันกับศูนย์อำนาจสำคัญแต่เดิมของดินแดนไทใหญ่ทางเหนือ คือเมืองแสนหวี และเมืองเมาหลวง อย่างไรก็ดี

¹⁸² อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 69.

¹⁸³ Luce, G. H. and Ba Shin. (1961). A Chieng Mai Mahāthera Visits Pagán (1393 A.D.), *Artibus Asiae* 24, (3/4): 330-337.

¹⁸⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, 237-238.

¹⁸⁵ เรณู วิชาศิลป์. (ปริวรรตและแปล). (2550). *พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่*, 37.

¹⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, 103.

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, 183.

ตาม หลังรัชกาลเจ้าไทหลวงแห่งเมืองเมาะ นับแต่ราวปี ค.ศ.1310 เป็นต้นมา ไม่พบตำนานพื้นเมืองของทางไทใหญ่ที่กล่าวถึงเมืองนายอีกเลย กระทั่งต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16

ขณะที่หลักฐานฝ่ายล้านนาระบุชัดว่า เมืองนายมีความสำคัญต่อล้านนานับแต่ช่วงต้นอาณาจักรพื้นเมืองเชียงใหม่ระบุว่า ราวปี ค.ศ.1311 พระญามังรายทรงส่งขุนเครื่องพระราชโอรสองค์รองไปปกครอง “เมืองพองใต้” ครั้งนั้น “เยี้ยวชาวพองทั้งหลาย” มีความยินดีจึงพร้อมใจกันสร้างเวียงให้ขุนเครื่องประทับ เป็นที่มาของชื่อ “เมืองนาย” ซึ่งหมายถึงเมืองที่มี “เจ้านาย” ในราชวงศ์มังรายมาปกครอง¹⁸⁸ เห็นได้ว่าในเรื่องนี้ เอกสารของทางไทใหญ่และล้านนาระบุว่าสอดคล้องต่อเนื่องกันอย่างน่าสนใจ สามารถอธิบายได้ว่า แต่เดิมตามตำนาน กลุ่มเมืองนายและเครือข่ายคงมีความเป็นชุมชนบ้านเมืองอยู่ก่อนแล้ว โดยสัมพันธ์กับการขยายตัวของเมืองแสนหวิ-เมืองเมาะหลวง ลงมาทางใต้ตามแนวแม่น้ำสาละวิน ต่อมาเมื่ออาณาจักรล้านนาได้รับการสถาปนาขึ้น จึงได้ขยายปริมณฑลอำนาจข้ามไปยังบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำคง (สาละวิน) ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 14 โดยมีฐานสำคัญที่เมืองนาย ส่งผลให้เครือข่ายของเมืองนายหันมาสัมพันธ์กับล้านนามากกว่าศูนย์กลางดินแดนไทใหญ่แต่เดิม เป็นเหตุให้ตำนานพื้นเมืองของทางไทใหญ่แทบไม่กล่าวถึงเครือข่ายเมืองนายอีกเลย แต่เรื่องราวของเมืองนายกลับปรากฏในหลักฐานของทางล้านนาอย่างมากนับจากนี้ ดังนั้นจากหลักฐานของทั้งฝ่ายไทใหญ่และล้านนาแสดงให้เห็นชัดว่า เครือข่ายของเมืองนายสัมพันธ์กับปริมณฑลอำนาจของอาณาจักรล้านนาเป็นหลักแน่นอนแล้ว อย่างน้อยระหว่างช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-15 นั่นเอง

เมืองนาย จึงนับได้ว่าเป็นหัวเมืองสำคัญของไทใหญ่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำคง (สาละวิน) ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับล้านนามากที่สุด เนื่องจากเจ้าเมืองนายสืบทอดจากเชื้อสายราชวงศ์มังรายอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เห็นได้จากในปลายราชวงศ์เมื้อบัลลังก์กษัตริย์ที่เชียงใหม่ว่างลง ราวปลายปี ค.ศ.1551 ราชสำนักได้อัญเชิญพระญามะกุ เชื้อพระวงศ์จากเมืองนาย มาครองราชย์เป็นกษัตริย์ล้านนา¹⁸⁹ สะท้อนว่าเครือข่ายเจ้าเมืองนายมีอิทธิพลสูงยิ่ง ล้านนายังอาศัยเมืองนายเป็นศูนย์กลางแผ่อำนาจไปทางดินแดนไทใหญ่ โดยเฉพาะช่วงยุคทอง ดังในรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราชเมื่อสามารถควบคุมเมืองนายได้แล้ว ก็สามารถปราบปรามหัวเมืองไทใหญ่ทางตอนใต้ได้อีกนับสิบเมือง¹⁹⁰

¹⁸⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 54-55, 56, 99, 100, 109, 113, 119., และ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2546). *พื้นเมืองเชียงแสน*, 67, 107, 108.

¹⁸⁹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 118.

¹⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, 99-100.

ในทางเศรษฐกิจเมืองนายนับเป็นชุมทางการค้าระหว่างล้านนากับดินแดนด้านตะวันตกของอาณาจักร จดหมายเหตุนครเชียงใหม่เรื่องระยะทางเดินทางแต่เมืองตากจนถึงเมืองเชียงตุง แม้จะเป็นบันทึกในยุคหลัง แต่ก็น่าจะเป็นการกล่าวถึงเส้นทางปกติที่ผู้คนในท้องถิ่นล้านนาใช้สัญจรมานับแต่สมัยโบราณ จดหมายเหตุดังกล่าวให้รายละเอียดว่า จากเมืองนายสามารถเดินทางต่อไปได้หลายเมือง เช่น จากเมืองนายไปเชียงตุงทางตะวันออกเฉียงเหนือใช้เวลาประมาณ 17 ค่ำ ถึง 20 วัน จากเมืองนายไปเมืองอังวะทางตะวันตก มีสองเส้นทาง ทางที่ 1 ผ่านเมืองลอกจอก เดินยากแต่ใช้เวลาเพียง 9 ค่ำ ทางที่ 2 เดินง่ายสามารถใช้ช้างและวัวต่างได้ แต่ใช้เวลาประมาณ 13 ค่ำ 1 วัน ถึง 14 ค่ำ และจากเมืองนายไปเมืองยางแดง (รัฐกะเหรี่ยง) ทางใต้ใช้เวลาเดินทางประมาณ 7 วัน¹⁹¹

จดหมายเหตุนครเชียงใหม่ในส่วน “คำให้การพญาสิทธิมงคล” ยังให้รายละเอียดว่า จากเมืองนายมีเส้นทางที่สามารถเดินทางมายังแม่น้ำคง (สาละวิน) ซึ่งนับเป็นขอบเขตชั้นใน (Core Area) ของอาณาจักรล้านนาฟากตะวันตก ได้ถึง 5 เส้นทาง ดังนี้

เส้นทางที่ 1 - จากเมืองนายไปทางตะวันออกเฉียงเหนือผ่านเมืองเชียงคำข้ามแม่น้ำคงบริเวณ “ท่าทราย” (ท่าทราย) ไปยังเมืองปุ ใช้เวลาเดินทาง 4½ ค่ำ เส้นทางนี้เดินทางต่อไปยังเชียงตุงได้

เส้นทางที่ 2 - จากเมืองนายไปทางตะวันออกผ่านเมืองเชียงทอง ก่อนจะข้ามแม่น้ำคงบริเวณ “ท่าจาง” (ท่าช้าง?) ไปยังเมืองต่วน ใช้เวลาเดินทางร่วม 3 ค่ำ

เส้นทางที่ 3 - จากเมืองนายไปทางตะวันออกเฉียงใต้ผ่านเมืองปั่นข้ามแม่น้ำคงที่ “ท่าผาแดง” ใช้เวลาเดินทาง 2 ค่ำ นับเป็นเส้นทางใหญ่ เดินทางสะดวก และใกล้เมืองเชียงใหม่มากที่สุด

เส้นทางที่ 4 - จากเมืองนายไปทางใต้ ผ่านบ้านหาด ข้ามแม่น้ำคงบริเวณ “ท่าละงง” ใช้เวลาเพียง 1 วัน 1 ค่ำ แต่ทางเดินยาก ต้องขึ้นเขาลงห้วย และ

เส้นทางที่ 5 - จากเมืองนายไปทางตะวันตกเฉียงใต้ ถึงเมืองหมอกใหม่ แล้วแยกเป็น 2 ทาง ทางแรกไปข้ามแม่น้ำคงบริเวณ “ท่าสบเตง” ใช้เวลาเดินทาง 1 วัน 1 ค่ำ แต่เดินยากเป็นป่ารกชัฏ ส่วนทางที่สองไปทาง “เมืองกันตู” แล้วข้ามแม่น้ำคงบริเวณ “ท่าศรีตอ” ใช้เวลาเดินทาง 1 วัน 2 ค่ำ เดินทางง่าย และใกล้แดนเมืองยางแดง (รัฐกะเหรี่ยง)¹⁹²

¹⁹¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, ก่องแก้ว วีระประจักษ์, นิยะดา ทาสุคนธ์, วิมา โรจนธธา, เกษียร มะปะโม, จตุพร ศรีวิสัมพันธ์, และคณะ. (บรรณาธิการ). (2542). *จดหมายเหตุนครเชียงใหม่*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 339-342.

¹⁹² วินัย พงศ์ศรีเพียร, และคณะ. (บรรณาธิการ). (2542). *จดหมายเหตุนครเชียงใหม่*, 343., และ ชัยขง ไชยศรี. (2549). *รายงานการวิจัย: การศึกษาเส้นทางเดินทางและค้าขายสมัยโบราณ : เชียงใหม่ เมืองกี้ค เมืองคอง เมืองแหง เมืองนาย (พม่า)*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, 90-93.

ข้อมูลจากจดหมายเหตุดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า “เมืองนาย” เป็นชุมทางสำคัญที่สามารถใช้เดินทางติดต่อกับพื้นที่โดยรอบ ความพยายามของอาณาจักรล้านนาในการควบคุมเมืองนายด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ส่งเชื้อพระวงศ์ไปปกครอง ตลอดจนยกกองทัพไปปราบปราม โดยเฉพาะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-15 อันเป็นช่วงเวลาที่การค้าทางทะเลเริ่มขยายตัว สะท้อนให้เห็นการให้ความสำคัญต่อพื้นที่เมืองนายเป็นพิเศษ ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับความพยายามควบคุมชุมทางการค้าที่สามารถรวบรวมทรัพยากรสินค้าจากรัฐทางตอนในทวีป ให้ไหลเวียนสู่เชียงใหม่ก่อนจะลำเลียงไปสู่เมืองท่าชายทะเล ซึ่งจะนำความมั่งคั่งมาสู่ล้านนาในฐานะรัฐที่ทำการค้าแบบส่งผ่านนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ความมั่งคั่งจากการเป็นชุมทางสำคัญและอำนาจ-สิทธิธรรมสูงของเจ้าเมืองนาย ทำให้บางครั้งเมืองนายกลับเป็นภัยคุกคาม เช่นกรณี เมื่อราว ค.ศ.1319/20 ขุนเครือนำกำลังจากเครือข่ายเมืองนายลงมายึดเชียงใหม่ได้ชั่วคราวระยะหนึ่ง และโดยเฉพาะยุคปลายราชวงศ์ เช่น เมื่อราวกลางปี ค.ศ.1545 รัชกาลมหาเทวีจิระประภา เจ้าฟ้าเมืองนายร่วมมือกับเจ้าฟ้าเมืองของห้วย ยกกองทัพเข้ามาปิดล้อมเมืองเชียงใหม่¹⁹³ สะท้อนว่าความสัมพันธ์แบบหลวม ๆ ตลอดจนอำนาจอิสระของผู้ปกครองท้องถิ่น ทำให้หัวเมืองประเทศราช เช่นเมืองนาย พร้อมทำทลายล้านนาทุกเมื่อ โดยเฉพาะเมื่อการเมืองภายในราชสำนักล้านนามีปัญหา มักจะพบว่าเมืองนายพยายามเข้ามาแทรกแซงเสมอ

3.2) เมืองธราว (Mutraw) หรือผาปูน (မုတ္တု; Hpapun) เครือข่ายทางใต้ นอกจากเครือข่ายเมืองนายของไทยใหญ่แล้ว ยังมีเครือข่ายของกลุ่มชนที่ล้านนาเรียก “ชาวยาง” คือปาเกอญอหรือ กะเหรี่ยง ทั้งนี้นอกจากจะมีประชากร “ชาวยาง” ที่ตั้งชุมชนกระจายทั่วไปในเขตล้านนาแล้ว ยังมีชาวยางกลุ่มใหญ่ที่ตั้งชุมชนหนาแน่นบริเวณลุ่มแม่น้ำเมยและแม่น้ำสาละวินตอนล่าง ศูนย์กลางสำคัญของชุมชนชาวยางในเขตนี้ที่สัมพันธ์กับล้านนาคือเมืองธราวหรือผาปูนในเขตพะอาน (ဝားအံ; Hpa-an) รัฐกะเหรี่ยงในปัจจุบัน ซึ่งเป็นพื้นที่ระหว่างล้านนาฟากตะวันตกกับที่ราบลุ่มแม่น้ำสะโตงและอ่าวเมาะตะมะ อันเป็นที่ตั้งเมืองท่าของอาณาจักรมอญ ทำให้พื้นที่รัฐและชุมชนของชาวกะเหรี่ยงควรมีบทบาทเป็นทางผ่านและชุมทางการค้าสำคัญที่เชื่อมโยงล้านนาไปยังเมืองท่าชายทะเลโดยตรง

หลักฐานหลายแห่งกล่าวตรงกันว่า จุดหนึ่งที่ปรากฏเส้นทางการค้าสำคัญของล้านนานับแต่โบราณคือบริเวณที่เรียกว่า “เมืองธราว” สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า “Mutraw” ชื่อเรียกเมืองผาปูนในภาษากะเหรี่ยง หลักฐานเก่าสุดของล้านนาที่กล่าวถึงเมืองธราว ปรากฏในราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่ ได้อ้างย้อนไปถึงเหตุการณ์ที่พระญามังรายทรงยกทัพไปยังหงสาวดี ก่อนที่พระญาเม็ง (มอญ) จะทรงยกพระราชธิดาคือนางพวยโค (พะโค) ให้อภิเษกกับพระญามังราย พร้อมกับยก “เมืองธราว” ให้

¹⁹³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 56, 113.

ล้านนา ส่งผลให้ผู้คนไปมาค้าขายสะดวกและทำให้การค้าระหว่างสองรัฐเจริญรุ่งเรือง ดังตำนานที่ว่า “...ทั้งเมืองชะลาง ทั้งปักษ์แคว้น ก็อับปืนลูกหญิงนางพายโค ท้าวล้านนาพระญามังรายนั้น...”¹⁹⁴ หากเป็นจริง เท่ากับว่าล้านนาได้เชื่อมโยงเครือข่ายการค้าไปสู่อ่าวมะตะมะนับแต่ต้นอาณาจักรแล้ว

ต่อมาในรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช พบบันทึกคำตัดสินคดี เมื่อปี ค.ศ.1484 ระบุว่าศาลหลวงเชียงใหม่ได้ให้พวกครวรับนักโทษเนรเทศไปขายแลกวัวยังเมืองชรวงมาเป็นวัวหลวง¹⁹⁵ สอดคล้องกับตำนาน “ชิม่านทำลายดวงเมืองเชียงใหม่” โดยชิม่านเดินทางจากหงสาวดีมายังเชียงใหม่ผ่านทางเมืองชรวง¹⁹⁶ และ โคลงมังทรารบเชียงใหม่ ซึ่งประพันธ์ขึ้นราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ระบุว่าในการเดินทางจากเชียงใหม่ไปยังเมืองหงสาวดีนั้นจะต้องผ่านเมืองชรวงเช่นกัน¹⁹⁷ นอกจากนี้ เหตุการณ์ยุคหลังในช่วงราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน พบว่าราชสำนักเชียงใหม่พยายามผูกสัมพันธ์กับผู้นำชาวกะเหรี่ยง เช่น มีการนำ “ถั่วลายงาม” 30 ใบ และ “เสื่อแร”(เสื่อแพรไหม) 1 ผืน ไปพระราชทานแก่เจ้าฟ้าเมืองชรวง¹⁹⁸ สะท้อนความสำคัญของชุมชนชาวกะเหรี่ยงที่มีต่อรัฐล้านนาอย่างต่อเนื่องแม้ในสมัยหลัง

ทั้งนี้ สันนิษฐานในเบื้องต้นว่าชุมชนชาวกะเหรี่ยงในเวลานั้นเดิมคงมีลักษณะเป็นรัฐชนเผ่า (Tribal State) ไม่ได้รวมตัวกันเป็นอาณาจักรหรือรัฐจารีตที่มีชุมชนเมืองเป็นจุดศูนย์กลางแน่นอน แต่พิจารณาจากตำแหน่งที่ตั้งของรัฐกะเหรี่ยงแล้วเห็นได้ว่าชุมชนในรัฐกะเหรี่ยงน่าจะมียุทธศาสตร์ระดับหนึ่งในทางเศรษฐกิจการค้าระหว่างรัฐ โดยเฉพาะบทบาทในการป้อนสินค้าหรือช่วย-ถ่าเลียงสินค้า หรือแม้แต่เป็น “ตลาดกลาง” คือจุดแลกเปลี่ยนสินค้าในการค้าทางไกลระหว่างรัฐอีกด้วย

ฉะนั้น เกี่ยวกับการค้ากับรัฐกะเหรี่ยงในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 จากร่องรอย บางประการ และหลักฐานความใกล้ชิดระหว่างผู้นำของล้านนา-กะเหรี่ยงในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ประกอบกับพิจารณาจากพื้นที่รัฐกะเหรี่ยงซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางระหว่างล้านนาและเมืองท่าของรัฐมอญทางใต้ จึงน่าจะสรุปเบื้องต้นได้ว่ารัฐกะเหรี่ยงคงมีบทบาทสำคัญต่อการถ่าเลียงสินค้าจากล้านนาไปยังเมืองท่าชายทะเลของรัฐมอญทางด้านอ่าวมะตะมะ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของรัฐกะเหรี่ยงในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 มีน้อยมาก จึงไม่สามารถกล่าวถึงอย่างละเอียดในที่นี้ได้ แต่นับเป็นประเด็นน่าสนใจที่ควรมีการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป

¹⁹⁴ สมหมาย เปรมจิตต์. (2518). *ราชวงศ์ล้านนาเมืองเชียงใหม่*, 4.

¹⁹⁵ สุรสิงห์สารวม ทิมพะเนา. (ปริวรรต). (2528). *โคลงเจือแห่งพระเจ้ากือนา*, 44.

¹⁹⁶ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 95.

¹⁹⁷ สิงฆะ วรณชัย. (2522). *โคลงเรื่องมังทรารบเชียงใหม่*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 79.

¹⁹⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 155.

4) ความสำคัญเครือข่ายการค้าด้านตะวันตก: นับได้ว่าเครือข่ายการค้าทางด้านตะวันตกของล้านนา กินอาณาบริเวณกว้างขวางครอบคลุมแนวเทือกเขาสูงและที่ราบลุ่มแม่น้ำคง(สาละวิน) แม่น้ำสะโตง และแม่น้ำแคว(อิระวดี) อันเป็นที่ตั้งของรัฐและถิ่นอาศัยของชนกลุ่มต่าง ๆ เช่น ไทใหญ่ พม่า และกะเหรี่ยง เป็นต้น พื้นที่ของรัฐไทใหญ่-พม่า ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมานับเป็นผู้สืบทอดและส่งผ่านวัฒนธรรมของพุกามตลอดจนเป็นคู่ค้ากับล้านนา ดินแดนแถบนี้เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญคือของป่าและโดยเฉพาะแร่มีค่าที่อุดมทางตอนบนไปจนถึงแถบรัฐกะฉิ่น โดยแหล่งทรัพยากรและชุมทางสำคัญอยู่ที่กลุ่มเมืองมิด เมืองบ่อ บ้านหม้อ ถัดนั้นเมืองเมฆาหลวง-แสนหวิ เป็นชุมทางระหว่างทางเหนือคือจีนซึ่งมีศูนย์กลางเศรษฐกิจบริเวณต้าลี่-คุนหมิง ตลอดจนถึงยะไข่และอัสสัม ซึ่งเชื่อมกับเบงกอลและอินเดียทางตะวันตก ขณะที่อังวะ และเครือข่ายไทใหญ่ตอนใต้ เช่นสิปอ ของห้วย เมืองนาย ไปจนถึงรัฐกะเหรี่ยง เป็นชุมทางที่มีบทบาทส่งผ่านสินค้าไปสู่รัฐมอญซึ่งเป็นเมืองท่าชายทะเลทางอ่าวมะละเกาะและทะเลอันดามัน ดินแดนแถบนี้ โดยเฉพาะดินแดนไทใหญ่เติบโตขึ้นบนเส้นทาง “สาขา” ของทางสายไหม (Branch of the Silk Road) หรือ “เส้นทางสายไหมสายใต้” คือเส้นทางการค้าทางบกที่จีนใช้เชื่อมโยงจากเสฉวน-ยูนนานสู่ตอนเหนือของรัฐพม่า ผ่านรัฐมอญไปยังชายฝั่งทะเลอันดามันทางตอนใต้ ตลอดจนถึงอินเดียและดินแดนอื่น ๆ นับแต่ยุคโบราณ¹⁹⁹

ดินแดนแถบนี้มีชื่อด้านการค้ามายาวนาน “ไป้อีจ้วน” บันทึกของจีนสมัยราชวงศ์หมิง ระบุว่าชาวไทใหญ่ใช้เงินและทองแดงในการแลกเปลี่ยนค้าขาย ประชาชนไม่ได้จ่ายส่วยเป็นข้าวเปลือกแต่เสียส่วยเป็นเงินหรือทองคำ²⁰⁰ สะท้อนว่าการค้าน่าจะเป็นกิจกรรมหลักอีกด้านหนึ่งในวิถีชีวิตชาวไทใหญ่ ทำให้มีการใช้เงินและทองคำในระบบเศรษฐกิจสูง นอกจากนี้เขตไทใหญ่ยังอุดมไปด้วยทรัพยากรอันมีค่า เช่น อำพัน แร่ดีบุก ช้าง นกแก้ว นกยูง งูเกล็ด กวาง กำมะถัน ทอง เงิน แก้ว ของพื้นเมืองเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นบรรณาการส่งให้ราชสำนักจีน²⁰¹ โดยเฉพาะกลุ่มเมืองมิด (မိုင်းမိတ်; Momeik, Mong Mit) ทางตะวันตกของแสนหวิ มีชื่อเสียงด้านเหมืองทับทิมและเป็นศูนย์กลางการค้าอัญมณีมายาวนานมาไม่น้อยกว่าคริสต์ศตวรรษที่ 16²⁰² โดยเฉพาะในช่วงที่ตลาดทองคำและอัญมณีต่าง ๆ เช่นทับทิม หยก และไข่มุก เติบโตอย่างมาก เนื่องจากเป็นที่ต้องการสูงทั้งโดยราชสำนักและชนชั้นขุนนางชั้นสูงของจีนสมัยราชวงศ์หมิง ทศวรรษ 1560-70 ราชสำนักหมิงใช้เงินกว่า 60,000 ตำลึงเงิน (ราว 3,000 กิโลกรัม) เพื่อจัดซื้อทองคำ และอัญมณีต่าง ๆ และเพิ่มเป็น 80,000 ตำลึงเงิน (ราว

¹⁹⁹ สมพงษ์ วิทษศักดิ์พันธุ์. (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่*, 48.

²⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, 159-160.

²⁰¹ สมพงษ์ วิทษศักดิ์พันธุ์. (2544). *ประวัติศาสตร์ไทใหญ่*, 151.

²⁰² ชาญณรงค์ อภิวงค์. (2548). *หยกกับเศรษฐกิจพม่าสมัยอาณาจักร (ค.ศ.1885-1948)* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ).

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่, 41-42.

4,000 กิโลกรัม) ในปี ค.ศ.1577 เป็นต้น²⁰³ กล่าวได้ว่า ความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรและการเติบโตทางการค้า โดยเฉพาะกับจีนต่อเนื่องนับแต่ราชวงศ์หยวนถึงราชวงศ์หมิง ทำให้รัฐในดินแดนไทใหญ่ มั่งคั่ง และเกิดการขยายตัวทางการเมืองชัดเจน อย่างน้อยนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตาม ดินแดนไทใหญ่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 นั้นขาดเสถียรภาพทางการเมือง มักมีการรบพุ่งระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ เสมอ แม้แต่ “เวียงหอ” หรือเมืองหลวงที่ประทับของกษัตริย์เจ้าฟ้า ทั้งรัฐแสนหวีและเม้าหลวง ก็มีการโยกย้ายประจำ จึงขาดศูนย์กลางถาวรที่จะพัฒนาไปสู่อาณาจักร รวมถึงขาดกลไกในการควบคุมหัวเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งมักถูกคุกคามจากจีนและพม่าเสมอ ดังนั้น แม้จะเป็นเส้นทางการค้าสำคัญ แต่เมื่อเทียบกับล้านนาในช่วงเวลาเดียวกันซึ่งมีเสถียรภาพทางการเมืองและมีกฎหมายเป็นกลไกรักษาความสงบ ทำให้เกิดความปลอดภัยแก่พ่อค้า คงทำให้เส้นทาง การค้าของล้านนาได้รับความนิยมมากกว่า แม้กระทั่งพ่อค้าชาวไทใหญ่เองก็นิยมเดินทางเข้ามาค้าขาย ในล้านนา ดังพบได้เป็นปกติว่ามีพ่อค้าจากเขตไทใหญ่เดินทางเข้ามาค้าขายในล้านนาอย่างต่อเนื่อง จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 วรากรณ์ เรืองศรี ระบุว่าหมอกใหม่ และแม่ลาหลวง ล้วนเป็นถิ่นฐานที่ ชาวไทใหญ่เดินทางไปมาระหว่างรัฐล้านนากับชายแดนแม่ฮ่องสอนและเมืองยวม อันเป็นพื้นที่ทางด้าน ทิศตะวันตกของล้านนามาอย่างยาวนาน²⁰⁴ อุษณีย์ ธงไชย ระบุว่า พ่อค้าเงี้ยวนำสินค้าจากบริเวณหัว เมืองไทใหญ่และพม่าทางตอนบน เข้ามาขายยังล้านนา โดยเฉพาะของป่าและทาส²⁰⁵

รัฐไทใหญ่กับล้านนาช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16 นับเป็นคู่แข่งทางการเมือง และอาจเป็นคู่แข่ง ในทางเศรษฐกิจด้วย เนื่องจากเป็นรัฐตอนในภาคพื้นทวีปที่มีศักยภาพสูงเช่นเดียวกัน แต่ข้อจำกัด ดังที่กล่าวมา ทำให้รัฐไทใหญ่ไม่มีโอกาสสถาปนาอำนาจขึ้นเป็นอาณาจักรยาวนานเช่นล้านนา แต่ใน ขณะเดียวกันล้านนาเองก็ไม่สามารถแผ่อิทธิพลทางการเมือง-การทหารขึ้นไปถึงศูนย์กลางของ ดินแดนไทใหญ่ทางตอนเหนือได้ คงมีอิทธิพลเฉพาะบริเวณดินแดนไทใหญ่ตอนล่างซึ่งมีศูนย์กลางที่ เมืองนายเท่านั้น ตรงข้ามกับการเผยแผ่พุทธศาสนาที่กลับประสบความสำเร็จ จนทำให้ “นิกายโยน” ได้รับการยอมรับแพร่หลายไกลไปถึงเขตรัฐแสนหวี ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 พบหลักฐานว่าเจ้าฟ้า แห่งเมืองมีดทางด้านตะวันตกของเมืองแสนหวีแสดงตนว่าเป็นผู้ศรัทธาในพุทธศาสนา ได้ส่งเสริม

²⁰³ Laichen, Sun. (2010). “Shan Gems, Chinese Silver and the Rise of Shan Principalities in Northern Burma, c.1450-1527”. in *Southeast Asia in the fifteenth century : The China factor*. Geoff Wade, and Sun Laichen. (edited). Singapore: NUS Press, 169-196.

²⁰⁴ วรากรณ์ เรืองศรี. (2557). *การรวานและพ่อค้าทางไกล : การก่อเกิดรัฐสมัยใหม่ในภาคเหนือของไทยและดินแดนตอนในของ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้*. เชียงใหม่ : ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 71.

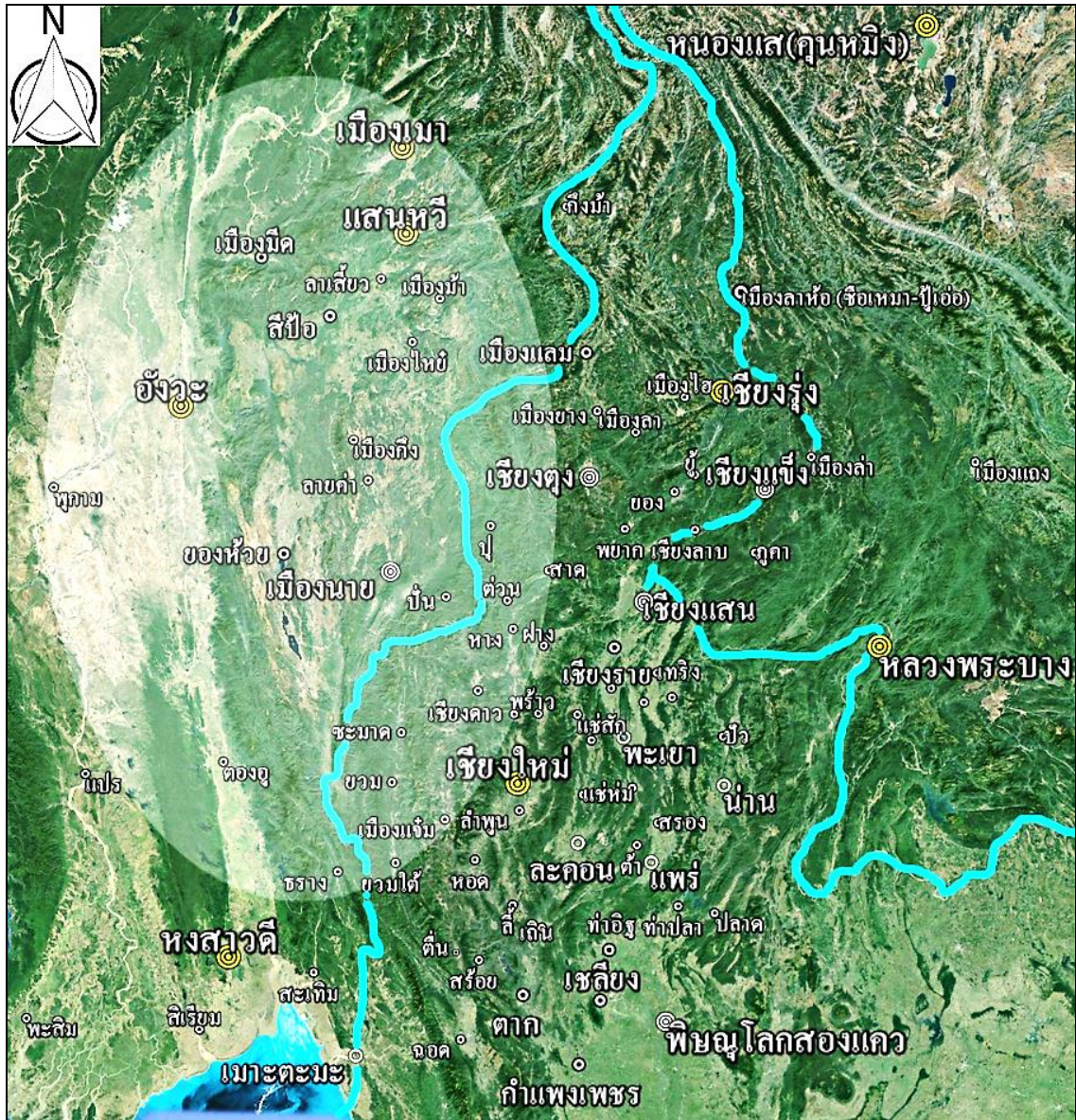
²⁰⁵ อุษณีย์ ธงไชย. (2531). *ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนาไทยกับรัฐทางตอนบนในสมัยราชวงศ์มังราย*. ใน เอกสาร ประกอบการสัมมนา “ประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.1839-2101)” วันที่ 9-10 มกราคม 2531 ณ ห้องสารสนเทศ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 30.

การเผยแพร่พุทธศาสนาจนทำให้บ้านเมืองรุ่งเรือง ราษฎรมีความสุข โดยพระองค์อ้างว่า “แม่แต่เชียงแสนยังยกย่อง”²⁰⁶ แสดงให้เห็นว่าความรุ่งเรืองทางศาสนาในล้านนาช่วงยุคทองเป็นต้นมาได้รับการยอมรับและกลายเป็นต้นแบบไปจนถึงดินแดนไทใหญ่ทางตอนเหนืออันห่างไกลจากล้านนาอีกด้วย

ล้านนาทำการค้ากับเครือข่ายด้านตะวันตกเพื่อต้องการสินค้าแร่มีค่าและอัญมณีต่าง ๆ รวมถึงระดมของป่าเพื่อค้ากับเมืองท่า เครือข่ายนี้สำคัญต่อล้านนานับแต่ต้น ดั่งการส่งเชื้อพระวงศ์ไปครองเมืองนายน แม้เมืองนายนจะมีอำนาจถึงอิสระและทำทายเป็นครั้งคราว แต่เมืองนายนก็ยังคงเป็นฐานสำคัญที่ทำให้ล้านนาเชื่อมโยงการค้าเข้ากับเครือข่ายทางตะวันตกได้ เห็นได้ว่าตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 ล้านนาพยายามแผ่อิทธิพลไปยังเมืองนายนและดินแดนไทใหญ่ตอนล่าง เพื่อบังคับทรัพยากรสินค้าให้ไหลเวียนมาสู่ล้านนา หรือแม่แต่เพื่อทำลายคู่แข่งการค้า นอกจากนี้ความวุ่นวายในดินแดนไทใหญ่ ทั้งความขัดแย้งระหว่างเมืองเม้า-แสนหวี สงคราม 40 ปี ระหว่างอังวะ-หงสาวดี เป็นสงครามระดับภูมิภาคที่ส่งผลกระทบต่อดินแดนไทใหญ่โดยตรง ความล้มเหลวของแสนหวีในการรุกรานอังวะ ทำให้เส้นทางการค้าสู่เมืองท่าของดินแดนไทใหญ่ด้านที่ราบลุ่มอิระวดีถูกตัดขาด เปิดโอกาสให้เส้นทางด้านล้านนาซึ่งปลอดภัยกว่าได้มีบทบาทมากขึ้น ช่วงเวลาดังกล่าว พ่อค้าจากทางตอนบนทั้งไทใหญ่และจีน จึงจำต้องพึ่งพาเส้นทางของล้านนาเป็นหลัก ล้านนาจึงดึงดูดความมั่งคั่งสู่รัฐได้อย่างไพศาล

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าล้านนามีการเดินทางติดต่อโดยตรงกับรัฐต่าง ๆ ในเครือข่ายทางด้านตะวันตก ตลอดจนความสัมพันธ์ทางการเมือง และ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาซึ่งประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี สะท้อนว่าการติดต่อทางเศรษฐกิจการค้าน่าจะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเครือข่ายรัฐทางด้านตะวันตกคือเขตรัฐไทใหญ่ พม่า และกะเหรี่ยง โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจนับเป็นประเด็นสำคัญและมีความน่าสนใจ แต่ยังคงมีปัญหาเนื่องจากข้อมูลหลักฐานมีอยู่อย่างจำกัด จึงควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในรายละเอียดต่อไป

²⁰⁶ เจ้าพญาธรรมาเต้. (แต่ง). (2544). *พงศาวดารเมืองไท (เครือเมืองกุเมือง)*. 86.

ภาพที่ 3.4 แผนที่แสดงอาณาบริเวณและที่ตั้งเมืองสำคัญของเครือข่าย พลอง-เขียว ม่าน ยาง ทางตะวันตกของล้านนา
ที่มา: ปรับปรุงจากภาพถ่ายดาวเทียม Landsat โปรแกรม Google Earth

3.3.4 “สินกุงพระญาห่อเจ้าลุ่มฟ้า” เครือข่ายการค้าในระบบบรรณาการกับจันราชวงศ์หมิง

เครือข่ายการค้าทางด้านจีนสมัยราชวงศ์หมิง นับเป็นเครือข่ายพิเศษ ที่สำคัญยิ่งต่อเศรษฐกิจระดับรัฐของล้านนา นับแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 โดยเฉพาะตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 15 อันเป็นช่วงเวลาแห่งยุคทอง จนสิ้นสุดราชวงศ์มังรายในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เวลาดังกล่าว ปริมาณทางด้านเหนือของล้านนาติดต่อกับเขตแดนของจีนโดยตรงบริเวณมณฑลยูนนาน ดังกล่าวไปแล้วว่าความเคลื่อนไหวของจีน ส่งอิทธิพลอย่างสูงต่อดินแดนในอุษาคเนย์รวมถึงล้านนา ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนมานับแต่สมัยราชวงศ์หยวน อีกทั้งล้านนายังถูกจัดให้เป็นรัฐหนึ่งที่

สัมพันธ์กับเงินอย่างใกล้ชิดผ่านระบบ “กู้ซื้อ”²⁰⁷ ทำให้ เครือข่ายเศรษฐกิจของเงินเชื่อมโยงกับล้านนา อย่างแน่นอน การติดต่อค้าขายระหว่างล้านนาและจีนมี 2 ระดับ ได้แก่ระดับเอกชน ส่วนใหญ่เป็น ลักษณะที่ “พ่อค้าห่อ” คือพ่อค้าชาวจีนเดินทางมาค้าขายในล้านนา ขณะที่การค้าในระดับรัฐซึ่งมี หลักฐานชัดเจนว่าล้านนาเป็นฝ่ายเดินทางไปถึงจีน เรียกว่า “การค้าในระบบบรรณาการ” ซึ่งสร้างความมั่งคั่งให้กับรัฐและส่วนหนึ่งส่งผลต่อความเติบโตภายในระบบเศรษฐกิจของล้านนาด้วย

1) การสถาปนาความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการกับราชวงศ์หมิง: ราชวงศ์หมิง (明朝) สถาปนาขึ้นในปี ค.ศ.1368 หลังจากปราบปรามแผ่นดินจีนรวมทั้งยูนนานให้สงบราบคาบแล้ว ได้เริ่ม นโยบายเรียกร้องให้รัฐต่าง ๆ ส่งทูตไปถวายบรรณาการนับแต่ปี ค.ศ.1370²⁰⁸ เอกสารจีนยืนยันว่าราช สำนักหมิงได้รับรายงานเกี่ยวกับล้านนาครั้งแรกใน ค.ศ.1374 และอ้างว่า ในปี ค.ศ.1383 ล้านนาได้มา ขอขึ้นเป็นดินแดนในอาณัติพร้อมกับพม่า²⁰⁹ ขณะที่เอกสารล้านนากลับสะท้อนว่า ช่วงเวลาก่อนหน้านี้ ไม่นานในรัชกาลพระญาเกือนา ล้านนาได้ “ตัดส่วยห่อ” คือการปฏิเสธที่จะส่งบรรณาการให้จีน ผ่าน การบอกเล่าใน “ตำนานศึกห่อ”²¹⁰ แสดงว่าการเริ่มติดต่อในระบบ “บรรณาการ” ระหว่างราชสำนัก ล้านนากับราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์หมิงช่วงแรก คงมิได้ราบรื่นหรือเริ่มต้นขึ้นในทันที

เอกสารจีนอ้างว่า ในปี ค.ศ.1385 ตรงกับปีสุดท้ายในรัชกาลพระญาเกือนา หัวเมืองในป่าไปสี่ฟู่ ทั้งหมดต่างมาขอสวามิภักดิ์ แต่กว่าล้านนาจะส่งบรรณาการไปยังจีนก็ล่วงถึง ปี ค.ศ.1388 แล้ว²¹¹ ดังนั้นการติดต่อกับราชสำนักหมิงอย่างเป็นทางการ ควรจะมีจุดเริ่มต้นในรัชกาลพระญาแสนเมืองมา (ค.ศ.1385-1401) จากนั้นถึงได้มีการติดต่อทางการทูตในลักษณะ “บรรณาการ” อย่างต่อเนื่อง ที่ ล้านนาเรียกว่า เป็นการไป “สินญง” (สินญง) ตรงกับที่สยามเรียกว่า “จิ้มก้อง” มาจากภาษาจีนว่า Jin'gòng (進貢) หมายถึงการมอบส่วยหรือถวายบรรณาการ ซึ่งแม้ว่าในแต่ละครั้ง ราชสำนักล้านนา ต้องใช้ความสามารถในการระดมแรงงานและทรัพยากรอย่างเข้มข้น แต่ก็คงได้รับกำไรตอบแทน เช่นกัน จากทั้งสิ่งของตอบแทนและการค้าแบบจารีตที่แฝงไปกับกระบวนการส่งบรรณาการจนเรียก ได้ว่าเป็น “การค้าในระบบบรรณาการ” ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า การส่งบรรณาการไปให้จีนนั้นแฝงไป ด้วยผลประโยชน์มหาศาล ทั้งยังแสดงปริมาณความเติบโตทางเศรษฐกิจของล้านนา²¹² อีกด้วย

²⁰⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 2 หน้า 77-82.

²⁰⁸ จันทรลักษณ์ กักอริคม. (2550). *ประวัติศาสตร์จักรวรรดิจีน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 239-240.

²⁰⁹ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ป่าไปสี่ฟู่-ป่าไปด้าเตี้ยน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*, 194-195.

²¹⁰ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2539). *พื้นเมืองล้านนาฉบับวัดพระเกิด*, 75-78.

²¹¹ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ป่าไปสี่ฟู่-ป่าไปด้าเตี้ยน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*, 196.

²¹² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 2, หน้า 95-99.

2) กระบวนการของ “การค้าในระบบบรรณาการ”: ในขั้นตอนกระบวนการของการค้าแบบจารีตในระบบบรรณาการระหว่างล้านนากับจีนนั้นไม่ได้มีหลักฐานที่กล่าวถึงโดยตรง เนื่องจากเรื่องราวเศรษฐกิจการค้า หรือผลประโยชน์เป็นสิ่งที่เอกสารในยุคโบราณหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึง อย่างไรก็ตาม ตัวอย่างของการค้าแบบจารีตในระบบบรรณาการ จากกรณีของกรุงศรีอยุธยา²¹³ ซึ่งชัดเจนกว่ามาก แสดงให้เห็นว่าคณะทูตจากรัฐต่าง ๆ ที่ไปถวายบรรณาการนั้นได้ผลประโยชน์จากการค้า “ระหว่าง” กระบวนการถวายบรรณาการ ในกรณีของล้านนา การติดต่อระหว่างล้านนากับจีนสมัยราชวงศ์หมิง ปรากฏชัดในเอกสาร “หมิงสี่อู่” (明實錄) หรือ “บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิง” ซึ่งมีเนื้อหาสัมพันธ์กับ “สำเนาพระราชสาส์น”²¹⁴ จำนวนหลายฉบับ ที่กษัตริย์ล้านนาได้ส่งไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักจีน เอกสารดังกล่าวเขียนด้วยลายเส้นพู่กันเป็นอักษรไทฝักขามคู่กับคำแปลเป็นอักษรจีน คงเป็นการคัดลอกข้อความจารึกจากพระราชสาส์นองค์จริงที่อาจเป็นพับกระดาษหรือหลาบคำ (สุพรรณบัฏ) โดยเจ้าหน้าที่อัครราชทูตในกองแปลภาษาล้านนา (八百餘) แห่งสำนักแปลภาษาชื่ออีกว่า (四譯館) นับเป็นหลักฐานร่วมสมัยที่แสดงว่าการติดต่อดังกล่าวเกิดขึ้นจริง

หมิงสี่อู่ และสำเนาพระราชสาส์น แสดงให้เห็นรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับการติดต่อในลักษณะบรรณาการ เช่น ผู้อัญเชิญพระราชสาส์นของกษัตริย์ล้านนา หรือราชทูต เรียกว่า “นายเมือง” (นายเมือง) จีนแปลว่าข้าราชการระดับหัวหน้า (頭目) ในล้านนาโดยทั่วไปใช้เรียกขุนนางผู้ปกครองเมือง เช่นพบจารึกที่กล่าวถึง “นายบ้าน-นายเมือง”²¹⁵ หรือ “เจ้าเมือง-นายเมือง”²¹⁶ ขณะเดียวกันยังหมายถึงขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เช่นจารึกวัดจอยแซ เมืองพะเยา ค.ศ.1495 กล่าวถึง นายเมืองทั้งสี่ ประกอบไปด้วย เจ้าแสนข้าพวกลา เจ้าหมื่นสามล้าน เจ้าสามหมื่น และเจ้าพันต่างเมือง²¹⁷ นอกจากนี้ ยังใช้เรียกผู้แทนพระองค์ของกษัตริย์หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงที่ได้รับมอบหมายให้ไปปฏิบัติราชการ เช่นจารึกวัดบ้านปาน เมืองพะเยา ค.ศ.1496 กล่าวถึง “นายเมือง” ผู้ไปปฏิบัติราชการยังต่างเมืองแทน “พระเป็นเจ้า”(กษัตริย์) “มหาเทวีเจ้า”(พระราชมารดา) และ “ยายพระเป็นเจ้า”(พระอัยยิกา)²¹⁸ เป็นต้น ดังนั้น “นายเมือง” ในที่นี้ซึ่งเป็นถึงราชทูต จึงน่าจะเป็นทั้งขุนนางผู้ใหญ่และผู้แทนพระองค์ หรือตัวแทนขององค์กษัตริย์ที่ปฏิบัติราชการตามพระราชโองการ หรือบางรายอาจมีตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองด้วยก็ได้

²¹³ วินัย พงศ์ศรีเพียร, และคณะ. (2559). หมิงสี่อู่-ซิงสี่อู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงตอนว่าด้วยสยามฯ.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 73.

²¹⁴ A memorial presented by the king of Chiang Mai to the Ming Court contained in the Babai guan biaowen ([Memorials of] the Bureau of Babai) in Xiyu tongwen biao (Bilingual memorials of the Western Regions), a Ming work, in the holdings of Toyo Bunko; Tokyo.

²¹⁵ เพนซ์, ฮันส์, และ ศรีเลา เกษพรหม. (2546). ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 6 จารึกในพิพิธภัณฑสถาน เชียงแสน ภาคที่ 2., 137.

²¹⁶ เพนซ์, ฮันส์, พรรณเพ็ญ เครือไทย, และคณะ. (2543). ประชุมจารึกล้านนา เล่ม 4 จารึกในพิพิธภัณฑสถาน เชียงใหม่., 287.

²¹⁷ ประเสริฐ ณ นคร, และคณะ. (2534). จารึกล้านนา ภาค 1 เล่ม 1 จารึกจังหวัดเชียงราย น่าน พะเยา แพร่., 177.

²¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 243.

นายเมือง หรือราชทูต พบว่ามีทั้งเชื้อพระวงศ์ได้แก่ผู้มีค่านำหน้าว่า “ท้าว” เช่น ในปี ค.ศ.1394 นายเมืองหรือราชทูตของพระญาแสนเมืองมานามว่า “ดาวปานจื่อ”(刀板直) เป็นพระราชาธิบดีลา(อา)²¹⁹ ที่เป็นขุนนางระดับเจ้าพัน เช่น “พันก้อนคำ” หรือ “พันก้วนคำ”(板官罕)²²⁰ และ “พันอ้าย”(板哀)²²¹ ไปจนถึงระดับเจ้าหมื่น เช่น “หมื่นดั่ง”(孟董)²²² ส่วนผู้ติดตามอื่น เช่น “นวยลวม” (นายล่อม) ก็อล่ามแปลภาษา เป็นต้น ทั้งนี้ นายเมืองหรือราชทูต จะเป็นหัวหน้าคณะทูตทำการอัญเชิญพระราชสาส์น และเครื่องราชบรรณาการไปถวายโดยตรงแก่ “เจ้าลุ่มฟ้า”(天皇帝) คือจักรพรรดิจีนถึงพระราชวังหลวงที่นครนานกิง (南京) หรือนครปักกิ่ง (北京) หลังจากที่จีนย้ายเมืองหลวงไปในสมัยจักรพรรดิหย่งเล่อ (永樂) เมื่อ ค.ศ. 1421 พบว่าการเดินทางจากล้านนาไปยังที่ทำการมณฑลยูนนานที่นครคุนหมิงนั้น ใช้เวลาประมาณ 38 วัน²²³ ขณะที่การเดินทางไปยังนครหลวงของจีน โดยเฉพาะที่ปักกิ่งนั้น ต้องใช้ระยะเวลาเดินทางยาวนานกว่ามาก สำเนาพระราชสาส์นฉบับหนึ่งระบุว่า “ทางบนไปแลสองปี ปลายสามกับเดือน จึงได้ถึง...”²²⁴ หมายความว่า ในเวลานั้นคณะราชทูตจากล้านนาต้องเดินทางขึ้นไปทางเหนือโดยใช้เวลาราว 2 ปีกับอีก 3 เดือน จึงจะไปถึงยังนครหลวงของจีน (ภาพที่ 3.5-3.6, หน้า 163)

ทั้งนี้ ตามธรรมเนียมปฏิบัติของคณะราชทูตจากแว่นแคว้นต่าง ๆ ที่ทางราชสำนักจีนได้กำหนดกฎเกณฑ์ไว้อย่างเคร่งครัดนั้น ในส่วนของคณะราชทูตจากล้านนา จะต้องเดินทางขึ้นทางเหนือผ่านเข้าไปยังชายแดนจีนบริเวณ “เมืองลาห่อ” หรือ “ซือเหมา”(思茅) สุดแดนเมืองทางเหนือของสิบสองปันนา เช่นเดียวกับคณะทูตจากสิบสองปันนาและล้านช้าง หลังจากได้ยื่นคำร้องตลอดจนแสดงหลักฐานของคณะทูตไปยังกรมการเมืองยูนนานและได้รับการตรวจสอบเรียบร้อยแล้ว จึงจะได้รับอนุญาตให้เดินทางไปยังนครคุนหมิง และจะได้รับการอารักขาโดยเจ้าหน้าที่จีนจากคุนหมิงเดินทางต่อไปยังนครนานกิง หรือปักกิ่งหลังปี ค.ศ.1421 ตามลำดับ เอกสารของจีนยังให้ข้อมูลว่า โดยปกติราชทูตแต่ละคณะจะมีผู้ติดตามได้ 20-70 คน แต่จะมีเพียงราชทูตและข้าราชการระดับสูง 5-7 คนเท่านั้น ที่ได้รับอนุญาตให้เข้าเฝ้าเฉพาะพระพักตร์องค์จักรพรรดิที่นครหลวง ส่วนคณะผู้ติดตามที่

Copyright © by Chiang Mai University

²¹⁹ Dāo bǎn zhí –อาจอ่านได้ว่า ท้าวพัน...หรือท้าวบ้าน... Liew-Herres และ Grabowsky สันนิษฐานว่าอาจเป็น “ท้าวมหาพรหม” เจ้าเมืองเชียงราย พระอนุชา (น้องชาย) ของพระญาเกื้อนา เคยก่อกบฏต่อพระญาแสนเมืองมาแต่ต่อมาได้รับอภัยโทษ คูใน Liew-Herres, Foon Ming, Grabowsky, Volker, and Aroonrut Wichienkeo. (2008). *Lan Na in Chinese historiography: Sino-Tai relations as reflected in the Yuan and Ming sources (13th to 17th centuries)*., 100.

²²⁰ Ibid, 125.

²²¹ Ibid., 112.

²²² Liew-Herres และ Grabowsky สันนิษฐานว่าหมายถึง “หมื่นดั่ง” หรือหมื่นดั่งนคร เจ้าเมืองนคร(ลำปาง) เสนาบดีและแม่ทัพคนสำคัญของล้านนาในรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช ุราชละเอียดเพิ่มเติม ใน Ibid, 115.

²²³ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสิฟู-ปาไปต้าเตียน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ.*, 197.

²²⁴ สำเนาพระราชสาส์นฉบับที่หนึ่งร้อยสองสิบเจ็ดสี่ (127), หน้า 002-003. ใน *A memorial presented by the king of Chiang Mai to the Ming Court contained in the Babai guan biaowen* ([Memorials of] the Bureau of Babai) in *Xiyu tongwen biao* (Bilingual memorials of the Western Regions), a Ming work, in the holdings of Toyo Bunko; Tokyo.

เหลือต้องรอพักอยู่ที่ชื่อเหมาจนกว่าคณะทูตของตนที่ไปยังนครหลวงของจีนจะเดินทางกลับมา²²⁵ อย่างไรก็ตาม บางครั้งจำนวนผู้ติดตามคณะทูตก็มีมากเกินไปเกินกว่ากำหนด เช่น ในปีที่ 6 รัชศกเซวียนเต้อ ค.ศ.1431 มีบันทึกว่าคณะทูตจากล้านนาที่ไปถวายบรรณาการมีจำนวนมากถึง 113 คน²²⁶

การถวายบรรณาการตามกฎหมายของราชสำนักจีน ปกติจะให้ถวายเฉพาะสินค้าพื้นเมืองที่กำหนดไว้แล้วตาม “บัญชีเครื่องราชบรรณาการ” สินค้าส่วนใหญ่ที่ล้านนาส่งไปถวาย ประกอบด้วย นอแรด งาช้าง หางนกยูง ช้าง ม้า เครื่องเงิน เครื่องทอง เป็นต้น และโดยเฉพาะ “ของพื้นเมืองอื่น” เช่น เครื่องเทศหรือของป่าอื่น ๆ อย่างเครื่องหอม ไม้หอม สมุนไพร-เครื่องยา ซึ่งเป็นที่ต้องการอย่างมากในจีนในช่วงดังกล่าว²²⁷ บางครั้งมีสินค้าพิเศษอื่น ๆ ที่ไม่ใช่สินค้าพื้นเมือง เช่น พบว่าล้านนาเคยถวาย “แก้วแสงแดง” (紅寶石) หรือ ทับทิม (Ruby) จำนวน 10 ก้อน น้ำหนักรวม 20 ตำลึงจีน (~ 625-750 กรัม)²²⁸ สันนิษฐานว่าเป็นสินค้าที่ล้านนานำเข้าจากแถบรัฐไทใหญ่อย่างกลุ่มเมืองมิดซึ่งมีชื่อเสียงด้านเหมืองทับทิม ตลอดจน “ผ้าไหมริยะจากทะเลใต้”²²⁹ ซึ่งคงถูกนำเข้าจากอินเดียผ่านทางอ่าวมะละเกาะ

สันนิษฐานว่าในช่วงเวลาที่ต้องรอคอยคณะราชทูตกลับจากนครหลวงของจีน ซึ่งอาจใช้เวลายาวนานนับปี คณะผู้ติดตามราชทูตคงมีโอกาสนำสินค้า “นอกบัญชีเครื่องบรรณาการ” ออกค้าขายที่เมืองชื่อเหมานั่นเอง สินค้านอกบัญชีเครื่องราชบรรณาการเหล่านี้ ส่วนใหญ่คงเป็นของพื้นเมืองเช่น ของป่า เครื่องหอม ไม้หอม สมุนไพร รวมถึงสินค้าจากแถบมหาสมุทรอินเดีย คล้ายกับประเภทสินค้าที่เป็นเครื่องบรรณาการ นอกจากนี้ “ตำนานติดส่วยห่อ” ทั้งในรัชสมัยพระญาเกื้อนาและพระญาสามฝั่งแกน²³⁰ สะท้อนว่า จีนทางตอนใต้อาจมีความต้องการข้าวสูงเนื่องจากพื้นที่ทางตอนเหนือของล้านนาขึ้นไปเพาะปลูกได้น้อย แต่นอกจากกรณีดังกล่าวแล้วเรายังไม่พบหลักฐานโดยตรงว่ารัฐล้านนาทำการค้าข้าวกับรัฐทางตอนบน ไปถึงจินตอนใต้หรือไม่ ทำได้เพียงแต่ตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นเท่านั้น ทั้งนี้ เห็นได้ว่ารัฐล้านนาอาศัยระบบบรรณาการกับจีนในการทำการค้า สะท้อนบทบาทการค้าแบบส่งผ่านระหว่างพื้นที่เมืองท่าชายทะเลขึ้นไปยังเขตภาคพื้นทวีปตอนใน โดยเฉพาะตอนในของจีน บริเวณยูนนานซึ่งมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและประชากรอย่างมากนับแต่สมัยราชวงศ์หยวน²³¹

²²⁵ Liew-Herres, Foon Ming, Grabowsky, Volker, and Aroonrut Wichienkeo. (2008). *Lan Na in Chinese historiography: Sino-Tai relations as reflected in the Yuan and Ming sources (13th to 17th centuries)*., 38-39.

²²⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสิฟู-ปาไปต้าเตียน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*., 214.

²²⁷ ปกรณ์ ลิ้มปนูสรณ์. (บรรณาธิการ). (2553). *เหตุเกิดในราชวงศ์หมิง*. กรุงเทพฯ: ชวนอ่าน, 235.

²²⁸ *ตำนานพระราชสาส์นฉบับที่ เก็บลิบสื่อ* (90), หน้า 024-025.

²²⁹ วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (2539). *ปาไปสิฟู-ปาไปต้าเตียน : เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ*., 199-200.

²³⁰ สรัสวดี อ๋องสกุล. (ปริวรรต). (2539). *พื้นเมื่อน่านฉบับวัดพระเกิด*., 75-78.

²³¹ Armijo-Hussein, Jacqueline Misty. (1996). *Sayyid 'Ajall Shams al-Din: A Muslim from Central Asia, serving the Mongols in China, and bringing "civilization" to Yunnan*. (Doctoral dissertation) Harvard University.

3) ผลที่ได้รับจากการค้าในระบบบรรณาการ: สิ่งที่ล้านนาได้รับตอบแทนจากราชสำนักจีนอย่างเป็นทางการมักเป็นสิ่งมีค่า-ของฟุ่มเฟือยต่าง ๆ เช่น ผ้าเนื้อดี ผ้าแพรไหมชนิดต่าง ๆ หรือเสื้อผ้า-เครื่องยศ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เงินตราชนิดต่าง ๆ เช่น เงินแท่ง (Ingot) ดั่งพื้นเมืองแสนหวี สิบสองพันนาระบุว่า สิบสองพันนาได้รับตอบแทนบรรณาการเป็นเงินร่อง²³² และเงินกลาง²³³ หรือเงินร่องกลาง²³⁴ สันนิษฐานว่าหมายถึงเงินแท่งของจีนหรือเงินไซซี (紕絲) หรือแม้แต่เอกสารบางจุดระบุชัดเจนว่าทูตล้านนาได้รับธนบัตรหรือ ตัวแลกเงิน (鈔; Chāo: Paper Money)²³⁵ ซึ่งมีหน่วยนับเป็น “ดิ่ง” (錠; Dìng)²³⁶ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าระบบธนบัตรหรือตัวแลกเงินของจีนได้แพร่มาสู่ล้านนาเป็นไปได้อย่างไรธนบัตรหรือตัวแลกเงินดังกล่าว คงถูกนำไปبيعหรือแลกเปลี่ยนเป็นเงินแท่งที่ทำจากแร่เงินบริสุทธิ์จากคลังของราชสำนักจีนหรือคลังของมณฑลยูนนาน ก่อนจะนำกลับเข้ามาในอาณาจักร โดยเฉพาะมณฑลยูนนานเองก็ขึ้นชื่อว่ามีเหมืองแร่ต่าง ๆ โดยเฉพาะแร่เงินเป็นจำนวนมาก

การค้ากับจีนทั้งในระบบบรรณาการและการค้าของเอกชนจากเครือข่ายของจีน น่าจะเป็นช่องทางที่ทำให้ล้านนาได้รับถ่ายทอดเทคโนโลยีซึ่งเป็นสิ่งทันสมัยในเวลานั้นหลายประการ เทคโนโลยีด้านอาวุธ เทคโนโลยีการสร้างเตาสำหรับผลิตเครื่องเคลือบ เป็นต้น นอกจากนี้ สิ่งชัดเจนสุดที่เป็นผลจากการค้ากับเครือข่ายจีน คือทำให้มี “แร่เงิน” เข้ามาในระบบเศรษฐกิจของล้านนาในปริมาณสูง แร่เงินเหล่านี้ถูกนำมาใช้ทั้งเป็นเงินตราโดยตรง ดังที่มีการพบเงินแท่งของจีนในล้านนาซึ่งเรียกภาษาพื้นเมืองว่า “เงินมุ่น” เป็นเงินตราที่มีมูลค่าสูงสุดในระบบเศรษฐกิจล้านนา รวมถึงแร่เงินที่ถูกนำมาแปรสภาพใหม่เป็นเงินตราของล้านนาเอง เช่น “เงินเชียง” หลายขนาด โดยเฉพาะเงินเชียงราคา 1 เงินซีก มีค่าเท่ากับ 1 ตำลึงจีน และเงินเชียง 5 เงิน มีค่าเท่ากับ 1 ตำลึงสุโขทัย สะท้อนว่า เงินเชียง เป็นเงินตราของล้านนาที่ผลิตขึ้นเพื่อตอบสนองการแลกเปลี่ยนภายในระบบเศรษฐกิจอย่างแพร่หลายตลอดทั่วอาณาจักรและอาจรวมไปถึงการค้าระหว่างรัฐด้วย แม้ระยะแรกปริมาณ “แร่เงิน” และ “เงินตรา” ดังกล่าวจะกระจุกตัวในกิจการของราชสำนักและในวงคนชั้นสูง แต่ต่อมากระบวนการทางสังคม-วัฒนธรรม ที่เป็นปัจจัยภายในล้านนาเอง จะทำให้เงินตราเหล่านั้นกระจายไปสู่ระบบเศรษฐกิจส่งผลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวม ดังจะได้กล่าวต่อไปในบทข้างหน้า

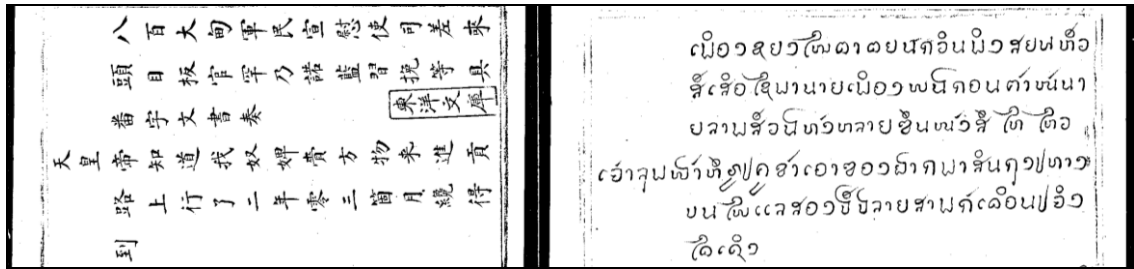
²³² เท่า กว่าง แซ่ง, และอ้ายคำ. (เรียบเรียง). (2544). *เชื้อเครือเจ้าแสนหวีสิบสองพันนา*. เรณู วิชาศิลป์. (ปริวรรต, แปล)., 75.

²³³ เรื่องเดียวกัน, 55, 65,

²³⁴ เรื่องเดียวกัน, 79.

²³⁵ Ibid, 100-101, 105, 109-111, 114-116.

²³⁶ Liew-Herres, Foon Ming, Grabowsky, Volker, and Aroonrut Wichienkeo. (2008). *Lan Na in Chinese historiography: Sino-Tai relations as reflected in the Yuan and Ming sources (13th to 17th centuries)*., 115.

ภาพที่ 3.5 ส่วนหนึ่งของสำเนาพระราชสาส์น แสดงข้อความเกี่ยวกับระยะเวลาในการเดินทางไปถวายบรรณาการ

(ปริวรรต) เมืองเชียงใหม่ต้าเตียนกวันมิงเสียนหวีสี่เสื่อ ใช้มานายเมือง พันกอนคำหน่อ นายล่ามสี่วัน ทั้งหมด ขึ้นหนังสือไท ไหวเจ้าลุ่มฟ้าหือรู้ ภูเขาเอาของฝักมาสินกุง ทางบนไฟแล สองปีปลาย สามกั(บ)เดือน จึงได้ถึง

(แปลความ) เมืองเชียงใหม่ต้าเตียน สำนักปกครองทหารและพลเรือน ระดับเสียนเว่ยสี่ชื่อ ส่งราชทูตคือพัน ก้อนคำหน่อ พร้อมด้วยนายล่ามสี่วัน และคณะ อัญเชิญพระราชสาส์นขึ้นถวายองค์จักรพรรดิเพื่อทรงโปรดทราบ ข้าฯได้นำบรรณาการมาถวาย โดยเดินทางขึ้นเหนือไปใช้เวลาสองปีกับอีกสามเดือนจึงได้ถึง (นครหลวงของจีน)

ที่มา: สำเนาพระราชสาส์นฉบับที่หนึ่งร้อยสองสิบเจ็ดสี่ (127), หน้า 002. ใน *A memorial presented by the king of Chiang Mai to the Ming Court contained in the Babai guan biao wen* ([Memorials of] the Bureau of Babai) in *Xiyu tongwen biao* (Bilingual memorials of the Western Regions), a Ming work, in the holdings of Toyo Bunko; Tokyo.

ภาพที่ 3.6 แผนที่แสดงข้อสันนิษฐานเส้นทางของขบวนบรรณาการจากล้านนาไปยังราชสำนักจีนสมัยราชวงศ์หมิง

ที่มา: ปรับปรุงจากภาพถ่ายดาวเทียม Landsat โปรแกรม Google Earth

3.4 สรุปท้ายบท : ผลประโยชน์จากการค้าของรัฐ-ความมั่งคั่งของชนชั้นนำ

พื้นฐานศักยภาพและความพร้อมของล้านนาที่ตอบสนองต่อการก่อตัวของยุคแห่งการค้าในระดับภูมิภาค ได้ทำให้เกิดการก่อรูปของระบบเศรษฐกิจของรัฐ หลัก ๆ คือ ระบบส่วย ซึ่งเป็นการจัดเก็บรวบรวมผลผลิต สินค้า และระบบไพร่ เป็นการจัดการแรงงานซึ่งพบว่ารัฐและมูลนายล้านนาได้ประโยชน์จาก “ไพร่ส่วย” มากกว่าไพร่เมือง สะท้อนว่า ระบบเศรษฐกิจของรัฐดังกล่าว มุ่งไปสู่ระบบตลาดการค้าระหว่างรัฐเป็นหลักโดยเฉพาะการค้าในระบบบรรณาการกับจีน ซึ่งนำความมั่งคั่งในรูปของเงินตรา ของมีค่า และสินค้าฟุ่มเฟือย มาให้ ยิ่งทำให้เกิดความพยายามในการขยายเครือข่ายการค้าระหว่างรัฐออกไปอย่างกว้างขวางทุกทิศทุกทาง พร้อม ๆ กับการขยายอำนาจทางการเมืองและการทำสงคราม นอกจากนี้ การขยายการเชื่อมโยงเครือข่ายการค้าของรัฐให้กว้างไกลออกไป ยังช่วยดึงความหลากหลายของสินค้าให้เข้ามากระตุ้นตลาด และสร้างความเจริญเติบโตให้กับระบบเศรษฐกิจภายใน ตลอดจนสร้างความมั่งคั่งให้ท้องพระคลัง รวมไปถึงมูลนายที่เกี่ยวข้องยิ่งขึ้น การพิจารณาลักษณะเด่นของแต่ละเครือข่ายที่สัมพันธ์กับล้านนา แสดงให้เห็นการไหลเวียนของสินค้า ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจต่อระบบเศรษฐกิจภายใน ทั้งยังช่วยให้ทำความเข้าใจต่อบทบาทสถานภาพด้านเศรษฐกิจ-การเมืองที่ล้านนามีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะตอนในภาคพื้นทวีปด้วย

อย่างไรก็ตาม ผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่เกิดจากระบบส่วย แรงงาน ซึ่งนำไปสู่การแสวงหารายได้จากการค้าระหว่างรัฐนับเป็นผลประโยชน์ของชนชั้นสูงโดยตรง ทำให้การเมืองระหว่างสถาบันกษัตริย์และสถาบันขุนนางเป็นการต่อรองบนพื้นฐานของผลประโยชน์จากการจัดเก็บส่วยและการควบคุมกำลังคน ดังเห็นได้จาก กรณีในต้นรัชกาลพระเป็นเจ้าติโลกราช ที่เกิดการต่อรองให้ขุนนางได้รับผลประโยชน์จากส่วยที่เก็บได้ในเมืองของตน²³⁷ ซึ่งในเรื่องดังกล่าวจะส่งผลต่อความขัดแย้งทางการเมืองภายในสถาบันของชนชั้นสูง และส่งผลต่อเสถียรภาพของรัฐต่อไปข้างหน้า ส่วนรายได้ที่เกิดจากการค้าระหว่างรัฐซึ่งเป็นบทบาทของชนชั้นสูงโดยตรงเช่นเดียวกันนั้น ได้สร้างความมั่งคั่งเฉพาะราชสำนักและในหมู่ขุนนางชั้นสูงเป็นหลัก สามัญชนนอกจากเป็นแรงงานยังเป็นฝ่ายที่ถูกขูดรีดส่วนเกิน แต่มีความเกี่ยวข้องและได้รับผลและประโยชน์โดยตรงจากระบบเศรษฐกิจของรัฐดังกล่าวมานี้น้อยมาก อย่างไรก็ตาม กระบวนการทางสังคม-วัฒนธรรมบางประการ จะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยให้เกิดการกระจายความมั่งคั่งสู่เศรษฐกิจโดยรวม และทำให้สามัญชนบางส่วนได้รับผลประโยชน์ร่วมด้วยและก้าวเข้ามามีบทบาททำให้เกิดระบบเศรษฐกิจในอีกส่วนหนึ่งที่แตกต่างไปจากระบบเศรษฐกิจของรัฐ ซึ่งสามัญชนกลายเป็นกลุ่มคนสำคัญต่อการขับเคลื่อนกลไก ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

²³⁷ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และคณะ. (2547). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่*, 79.